

GA - 60

РУДОЛФ ЩАЙНЕР

РУДОЛФ ЩАЙНЕР

ОТГОВОРИ НА

ДУХОВНАТА НАУКА

ВЪРХУ

ГОЛЕМИТЕ ВЪПРОСИ

НА БИТИЕТО

ЧАСТ ВТОРА

15 лекции

Берлин, 20. 10. 1910 до 16. 03. 1911 г.

НЕРЕДАКТИРАН ПРЕВОД

изготвил: ПЕТЪР ИВАНОВ РАЙЧЕВ – сканиран от копие

С Ъ Д Ъ Р Ж А Н И Е

	СТР.
1. ДУХЪТ НА РАСТИТЕЛНОТО ЦАРСТВО Берлин, 08. 12. 1910г.....	3
2. КАК СЕ ДОБИВА ПОЗНАНИЕ НА ДУХОВНИЯ СВЯТ Берлин, 15. 12. 1910 г.....	20
3. ЗАЛОЖБА, ДАРБА И ВЪЗПИТАНИЕ НА ЧОВЕКА Берлин, 12. 01. 1911 г.....	42
4. ЗАРАТУСТРА Берлин, 19. 01. 1911 г.....	62
5. ГАЛИЛЕЙ, ДЖОРДАНО БРУНО И ГЬОТЕ Берлин, 26. 01. 1911 г.....	83

ДУХЪТ В РАСТИТЕЛНО ЦАРСТВО

Берлин. 8 декември 1910 г.

Как Духовната наука трябва да признае, Духа, който живее и тъче във всички заобикалящи ни същества, когато тя изхожда от принципа, че в своето познание познаващият човек трябва да познае самия себе си, това бе показано в сказките "Човешката душа и животинската душа" и "Човешкият дух и духът на животното". Казано бе, че всъщност познаващият самия себе си човек никога не може да мисли, че може да приеме като духовно съдържание в своя собствен дух идеи, понятия и представи за нещата и съществата, ако тези понятия и идеи - това духовно съдържание, чрез които човек иска да разбере това, което се крие в нещата - не биха съществували първо в нещата, ако те не биха били вложени в тях. Всяко извличане на нещо духовно от нещата би било чисто фантазиране, би било една самосъздадена фантазия, ако не бихме предположили, че навсякъде, навсякъдето и да погледнем и откъдето можем да извлечем духа, този дух действително съществува. Можем обаче да кажем, че - макар и в малки кръгове - все пак това общо предположение за духовното съдържание на света е многократно прието. Обаче и у тези, които говорят за духа в нещата, не отиват по-далече от това, да говорят така да се каже изобщо за духа, т.е. да говорят за това, че на основата на всичко минерално, растително, животинско и т.н. стои едно духовно тъкане. Но да се навлезе в подробности върху това, как духът се специализира, как той се проявява по особен начин в една или друга форма на съществуването, върху това още не се мисли в най-широките кръгове на съвременната култура. Хората се сърдят на онези, които не само говорят за духа въобще, а говорят за особените форми, за особените видове на духа, как той се проявява зад едно или друго явление. Но на почвата на нашата Духовна наука не трябва да говорим за духа само по един такъв неясен, общ начин, както току що споменахме, а така, че да познаем: как духът тъче зад минералното или растителното съществуване, как в животинското и човешкото съществуване? Задачата на днешното съзерцание ще бъде да кажем нещо върху същността на духа в растителното царство. Когато не изхождаме от отвличена философия, от отвличена теософия, а от безпристрастното наблюдение на действителността и същевременно искаме да говорим върху "Духа в растителното царство" заставайки на почвата на естествената наука - както и трябва да бъде на една здрава почва на Духовната наука -, трябва да признаем, че тогава посягаме не само - бих могъл да кажа - върху неоправдани предразсъдъци на нашето научно и останало съвременно образование, но и върху повече или по-малко оправдани представи, които действуват и трябва да действуват силно внушително. Именно при това разглеждане, което

трябва да говори за духа, който намира своя израз, един вид своята физиономия в царството на растенията, започвайки от гигантските дървета на девствените гори или такива, които хиляди години са се запазили на Тенерифа, и стигайки до най-малките растения, каквато е скромната теменужка криеща се в храсталаците на горите или другаде, - именно при едно такова разглеждане, когато човек е възприел в себе си естествено-научните понятия на 19-тото столетие, той се чувства в едно твърде затруднено положение. Да, човек се чувства в едно твърде трудно положение, когато той се е издигнал до това, което в тази област трябва да се каже за духа. Защото, как би могло да се отрече, че през 19-тото столетие са били направени велики и чудесни открития в областта на материалното изследване - също и в областта на растителното царство -, които открития са хвърлили дълбока светлина от известна гледна точка върху същността на растителната природа? Тук винаги трябва да се напомним за това, как във втората третина на 19-тото столетие великият ботаник *Шлайден* е открил растителната клетка, т.е. поставил пред хората истината, че всяко растително тяло е изградено от малки - наричат ги елементарни организми - самостоятелни същества, клетки, които се представят като градивни камъни на това растително тяло. Докато по-рано хората можеха да наблюдават растенията само в техните големи части и органи, сега погледът беше насочен върху това, как всеки лист на по-висшите растения се състои от безброй такива малки микроскопични образувания - растителните клетки. И не трябва никак да се чудим, че едно такова откритие е имало голямо, мощно влияние върху цялото мислене и чувствуване по отношение на растителния свят. В заключение, напълно естествено е, онзи, който първо е виждал, как тялото на растенията се изгражда така от тези градивни камъни, да стигне до идеята, че с проучването на тези малки образувания, на тези клетки, на тези градивни камъни може всъщност да се стигне до откриване тайната на растителната природа. Това трябваше да изпита и духовитият *Густав Теодор Фехнер*, който към средата на 19-тото столетие действително се опита да приеме в своите мисли нещо такова като "душа на растенията", въпреки че трябва да кажем, неговите твърде фантастични обяснения върху природата на растенията бяха може би преждевременни. *Фехнер* говореше за душа на растенията в най-широк смисъл, например в своята книга "Нанна", и той говореше не само като фантазьор, а като един основен и дълбок познавател на прогресите на естествената наука от 19-тото столетие. Но той не можеше да си представи растенията изградени само от клетки и когато разглеждаше формите на отделните растения, беше заставен да приеме, че сетивно-действителното е израз на нещо душевно стоящо зад него. Но трябва да кажем: В сравнение с това, ко-

ето днес Духовната наука има да каже върху живота на духа в растителното царство, това, което се намира в обясненията на *Фехнер* изглежда нещо фантастично, обаче неговите мисли бяха едно настъпление. Въпреки това *Фехнер* трябваше да изпита, каква съпротива може да дойде именно чрез онова мислене, в което човешкият дух навлезе чрез откритията на 19-тото столетие. Трябва справедливо да мислим и разбираме, че даже и най-великите духове, когато им се покаже под микроскопа, как тялото на растенията е една тъкан от малки клетки, бяха омагьосани от тази гледка и не можеха никак да си представят, как някой можеше още да дойде до идеята да говори за "душа на растенията", след като на изследващия човешки дух материалното се беше показало по такъв величествен начин. Ето защо трябва справедливо да разберем, че именно изследователят на растителната клетка стана и най-големият и остър противник на това, което *Фехнер* искаше да каже върху душата на растенията. И в известно отношение очарователно е да видиш финия и проницателен *Фехнер* в борба с *Шлайден*, който чрез своето откритие създаде епоха за Ботаниката, но който отхвърля по един грубо материалистичен начин това, което *Фехнер* искаше да каже върху растенията изхождайки от своите дълбоки наблюдения. В една такава борба между *Фехнер* и *Шлайден* в 19-тия век се разиграва всъщност нещо, което всяка душа, която преминава през науката на нашата епоха, трябва да почувствува, когато си пробива път нагоре през съмненията и загадките, които все пак трябва да дойдат, именно когато се задълбочи в научните постижения. Такава душа ще се съмнява твърде много, дали в тази област може да мине победоносно нагоре измъквайки се от представите, които понякога са твърде убедителни. Който не познава тази убедителност на материалистичните природонаучни представи на 19-тото столетие, на него може да му изглежда понякога тривиално, може би и дребно това, което се казва от страна на светогледа, който иска да стои твърдо на здравата почва на естествената наука. Обаче който пристъпва към въпроса с едно здраво чувство за истината и с една сериозна нужда, и същевременно въоръжен с понятията на Ботаниката от 19-тия век, за да разреши загадките на живота, той може да се натъкне на известна трагичност на душата. Тук само ще загатнем за нещо от това.

Така ние се научаваме да познаем това, което Ботаниката на 19-то столетие донесе. В това има нещо действително величествено и фрапиращо. Тогава този, който пристъпва по този начин със здраво чувство за истината към природонаучните понятия, констатира, че тези понятия действуват върху него внушително, с нечувана сила, че те не го отпускат, а постоянно и постоянно му нашепват в ушите: Ти вървиш една глупост, когато напускаш сигурния път, по който се проследява, как ед-

на клетка се свързва е друга, как една клетка е хранена от друга клетка и т.н. Накрая идва после необходимостта, която заставя човека да се откъсне от материалистичните понятия в тази област. Не може и другояче, именно при естественонаучните предпоставки, колкото и да иска човек да се придържа към внушителната сила на външните материалистични представи, от които произтича материалистичният светоглед. От определена точка нататък работата вече не върви. Днес още не са много хората, които стигат до това последно положение. По-голяма част от онези, които се чувствуват омагьосани от резултатите на естествената наука, се оставят да ги завладее материалистичното разбиране и не се решават да направят даже крачка да се издигнат над това, което показва микроскопът. Малцина правят друга крачка. Обаче за този, който си запазва едно здраво чувство за истината именно на почвата на естествената наука, - а това чувство за истината е необходимо, когато човек иска да пристъпи към разглеждането на духа в растителното царство -, за такъв човек е ясно, че първо трябва да се занимае с определена представа. Иначе той винаги ще се обърка, винаги ще навлезе в един лабиринт, в който навлезе и Фехнер, въпреки че той положи големи усилия да проучи с тънък усет символизма, физиономията на отделните растителни форми и прояви. Това, което е важно тук, бих искал първо да ви го представя отново чрез едно сравнение. Предположете, че някой намери по един или друг път някаква част от едно вещество. Когато проучи тази част от вещество в определени случаи, може да се случи, щото той никога да не сполучи. Защо не? Ако тази част вещество е парче кост от една човешка ръка, ако съответният разглежда само това парче кост и иска да го обясни от самото него, той не ще сполучи. Защото никъде в целия свят не би било възможно тази част вещество да възникне без предполагагането на една човешка ръка. Ние съвсем не можем да говорим върху нея, ако не я схващаме като принадлежаща на един цял човешки организъм. Така за нас е невъзможно да говорим за такава една формация, която срещаме, освен във връзка с едно цяло същество. Едно друго сравнение би могло да бъде следното. Намираме някъде една формация, която е човешки косъм. Ако бихме искали да обясним, как тази формация е възникнала там, където се намира, ние бихме се объркали напълно, защото можем да я обясним само като я разглеждаме във връзка с един цял човешки организъм. За самия себе си този косъм не е нищо, за самия себе си той е необясним.

Това е нещо, което духовният изследовател трябва да съблюдава за целия обхват на нашите наблюдения, на нашите обяснения. Той трябва да държи сметка за всяко нещо, което среща, дали то може да бъде разгледано за себе си или дали остава необяснимо за самото себе си, дали не

принадлежи на нещо друго - или по-добре казано, дали може да бъде разгледано като една индивидуалност. За духовния изследовател се явява като нещо забележително, че въобще е невъзможно да бъде разгледан растителният свят, тази чудесна покривка на Земята, като нещо съществуващо за себе си. По отношение на растителната покривка духовният наблюдател се чувства така, както се чувства по отношение на един пръст, който той може да разглежда само като принадлежащ на целия човешки организъм. Растителният свят не може да бъде разглеждан за самия него поради причината, че за погледа на духовния изследовател той се оказва като нещо принадлежащо на цялата планета Земя и образува заедно с нея едно цяло, както пръстът или едно парче кост образува едно цяло с нашия организъм. И който разглежда растенията за самите тях, като нещо самостоятелно, той върши същото нещо, както он-зи, който би искал да обясни една ръка или едно парче човешка кост отделно за самите тях. Целият растителен свят не може да бъде разглеждан по друг начин освен като един член на цялата планета Земя. Тук ние стигаме до един въпрос, който за мнозина днес може да бъде нещо неприятно, който обаче има значение за погледа на духовния изследовател. Ние стигаме до там, да разглеждаме цялата наша планета Земя различно от това, както върши това обикновено днешната наука. Защото нашата днешна наука - било Астрономията, Геологията или Минералогията - говори всъщност за "Земята само в смисъла, че това земно кълбо е съставено от скали, от минерални вещества, от нежива материя. Духовната наука не може да говори така. Тя може да говори само така, че всичко, което се намира на нашата Земя, което едно същество слязло, да речем, от мировото пространство на Земята би намерило като хора, животни, растения, камъни, всичко това трябва да принадлежи на целостта на Земята, както самите камъни принадлежат на Земята. Това ще рече, че не трябва да считаме Земята като една конструкция от камъни, от скали, а като нещо, което е едно живо в себе си цяло, което произвежда от себе си и растенията така, както човекът произвежда формациите на своята кожа, на своите сетивни органи и пр. С други думи: Ние не трябва да разглеждаме Земята без принадлежащата към нея растителна покривка. Даже едно външно обстоятелство би могло да обърне вниманието на хората, че както всеки камък принадлежи в известно отношение на Земята, така също към нея принадлежи и всичко растително. Защото както всеки камък, всяко неживо тяло показва своята принадлежност към Земята, като може да пада върху Земята, където намира едно опорно положение, така и всяко растение показва своята принадлежност към Земята чрез това, че направлението на стъблото на растението е винаги едно такова, което минава през центъра на Земята. Всички стъбла на

растенията биха се пресекли в центъра на Земята, ако бихме ги продължили до центъра на Земята, т.е. Земята е в състояние да излъчи от своя център всички сили, които да направят да израснат растенията от нея. Иначе ние разглеждаме само нещо отвлечено, нещо измислено, когато разглеждаме царството на камъните, без да причислим към тях и растителната покривка. Към това се прибавя сега, че опиращата се само на материалното естествена наука говори за това, как всеки живот - следователно също и растителният живот - е трябвало да се роди някога от неживата материя, от минералите. За духовния изследовател този въпрос не съществува, защото никога подчиненото, вторичното, по-низшето не е предпоставка за по-висшето, а винаги по-висшето, оживеното е предпоставка за по-низшето, за неживото. По-късно в сказката "Какво има да каже Геологията върху възникването на света?" ние ще видим, как духовното изследване показва, че камъните, всичко минерално - от границата до почвената пръст - е възникнало по един подобен начин, както днес естествената наука вярва това по отношение на каменните въглища. Защото каменните въглища са днес един минерал, ние ги изкопаваме от Земята. Какво са били те и според понятията на естествената наука преди милиони години? Големи, мощни гори - така казва естествената наука - са покривали в миналото голяма част от земната повърхност; по-късно поради земни катастрофи те са потънали в Земята, изменили са се химически по отношение на материалния състав и това, което днес изкопаваме от дълбините на Земята, това са растения превърнали се в камък. Щом това се допуска днес за каменните въглища, тогава не ще се счита също за смешно, когато чрез методите, които използва, Духовната наука установява, че всички скали, които съдържа нашата Земя, в крайна сметка са възникнали от растенията, че така да се каже първо растението е трябвало да се превърне в камък, така щото не минералите са предпоставка за растенията, а обратно растенията са предпоставка за минералите. Всичко минерално е първо едно втвърдяване, след това едно вкаменяване на нещо растително.

Така и в планетата Земя ние имаме пред себе си нещо, за което трябва да предположим: По отношение на нейното най-гъсто качество нашата Земя е била някога от растително естество, била е съставена от растителни същества и от това живо естество се е развило първо неживото, като последователно се е втвърдило, вдървило се и се е вкаменило. Всъщност както нашият скелет се е отделил първо от организма, така и в скалния скелет на Земята ние трябва да виждаме великия скелет на съществото Земя, на земния организъм. Но когато разглеждаме този земен организъм в светлината на Духовната наука, ние можем да отидем и подалече. Днес аз мога да дам за това най-началните линии, защото ние

имаме работа с един цикъл от сказки, където едното трябва да бъде свързано с другото. Можем да се запитаме: Как стои въпросът със земния организъм като такъв? Когато разглеждаме един организъм, ние знаем, че той ни показва различни сменящи се състояния. Човешкият и животинският организъм показват във времето сменящи се състояния на будност и на сън. Можем ли да намерим чрез Духовната наука нещо подобно и за тялото на Земята, за земния организъм? За едно външно наблюдение следващото ще изглежда първо като едно сравнение, обаче за духовното изследване то не е сравнение, а един факт. Когато разглеждаме на Земята своеобразната закономерност на лято и зима, как тази закономерност се проявява, като на едното полукълбо е лято, а на другото царува зима, как това отношение се сменя, и когато хвърлим поглед върху това, как това отношение се различава - като зимно време и лятно време - по отношение на целия земен живот, тогава не ще ни се вижда вече нелепо, когато Духовната наука разказва, че за земния организъм зимата и лятото отговарят на това, което у другите организми е будност и сън, както е случаят с човека и животните. Само че Земята не спи така във времето както другите организми, но тя винаги е будна някъде и винаги спи някъде, на някое място на своето същество. Будност и сън се сменят, движат се от едно място на друго, като с една част Земята спи там, където тя има ЛЯТО; тя е будна там, където царува ЗИМА. Така целият земен организъм стои духовно пред нас минаващ през състояния като будност и сън, както един друг организъм.

Лятното състояние на земния организъм се състои в едно съвсем особено отношение на Земята към Слънцето, а именно в това, че Земята застава в едно такова отношение спрямо действието на Слънцето, което е едно духовно действие излизащо от Слънцето. Това ние трябва да кажем, защото имаме работа с един жив, изпълнен с дух организъм. За зимното състояние Земята се затваря за това действие на Слънцето, земният организъм се затваря един вид в себе си. Нека сравним сега това състояние с човешкото състояние на сън. Сега аз искам да говоря само външно привидно за една аналогия; обаче Духовната наука ни доставя доказателствата за самия факт.

Нека разгледаме човека вечер, когато е уморен, как неговото съзнание потъва, как всички мисли и чувства, които се вливат през деня в него чрез външните неща, всяко удоволствие и страдание, всяка радост и скръб потъват в една неопределена тъмнина. През това време духовното същество на човека - както показахме това в сказката върху "Същността на съня" - излиза от човешкото физическо тяло и влиза в един духовен свят, отдадено е на духовния свят. Присъщо е за човека, че в това състояние на сън той изгубва своето съзнание. За духовния изследовател –

ние ще видим, как той знае това - се показва, че вътрешното същество на човека, Астралното тяло и Азът, фактически се излъчва от физическото тяло и етерното тяло, но не само се излъчва и виси над него едно облачно образуване, това вътрешно същество на човека се разширява, разлива се над целия планетарен свят, който е около нас. Колкото и невероятно да изглежда: духовният изследовател установява, че човешката душа се разлива единно над звездния свят, над астралното. Изследователите, които са били запознати в тази област, са знаели добре, защо това, което се излъчва, носи името Астрално тяло. Защото това вътрешно същество на човека черпи от небесното пространство, с което образува едно единство, силите, от които се нуждае, за да възстанови това, което през деня умората и работата са изхабили във физическото тяло. Така през време на съня човекът преминава във великия свят, а сутрин отново се оттегля в границите на своята кожа, в малкия човешки свят, в микрокосмоса. Там той отново чувства своя Аз, своето самосъзнание, понеже тялото му противопоставя съпротива.

Това издишване и отново вдишване на душата е чудесната смяна в човешкия живот. От всички онези, които не са говорили направо от гледището на Окултизма, на Духовната наука, аз намерих само при един единствен човек една така сполучлива забележка върху смяната на будността със съня, че тя направо може да бъде приета в Духовната наука, защото се покрива с фактите открити от тази наука. Във всеки случай това е бил един дълбок математически мислител, но един разумен човек, който е разбирал да обгръща по един величествен начин природата със своя дух: *Новалис*. Той казва: "Сънят е едно смесено състояние на тялото и на Душата. В съня тялото е химически свързано с душата. В съня душата е равномерно разпределена в тялото - човекът е *неутрализиран*. Будността е едно разделено - полярно състояние. В будността душата е пунктирана - локализирана. Сънят е храносмилане на душата; тялото храносмила душата. */оттегляне на възбудата на душата/*. Будността е състояние на въздействие на възбудата на душата - тялото се наслаждава на душата. В сън *връзките на системата са по-хлабави* - в будността те са *затегнати*.

Следователно за *Новалис* сънят значи храносмилане на душата чрез тялото. Новалис винаги има съзнанието, че фактически в съня душата става едно с Вселената и е храносмилана, за да може човек да си помогне по-нататък за физическия свят.

Така човекът сменя своите състояния по отношение на своето вътрешно същество по такъв начин, че при дневната будност той се свива в малкия свят, в границите на своята кожа, а през нощта се разширява в големия свят и отдавайки се на този свят черпи от него сили за възстановя-

ване на своето тяло. Защото ние не разбираме човека, ако не разбираме, че той е изграден от целия Макрокосмос.

За онази част на Земята, където е лято, имаме нещо подобно на това, както при един човек, който се намира в състояние на сън. Земята се отдава на всичко онова, което иде от Слънцето и се оформява така, както трябва да се оформи под влиянието на слънчевото въздействие. За онази част на Земята, където е зима, тя се затваря за действието на Слънцето, живее в самата себе си. Там е така, както когато човекът е свит в малкия, вътрешен свят и живее в самия себе си, докато там, където е лято, положението е подобно на това, когато човек е отдаден на целия външен свят.

Но съществува един закон на духовния свят, съгласно който, когато вземаме предвид духовни същества отстоящи далече едно от друго - каквото е примерът с човека от една страна и земния организъм от друга страна - техните състояния на съзнанието трябва да си ги представим в известно отношение обратно. При човека излизането във великия свят е състоянието на сън. При Земята лятното състояние - което обикновено хората биха нарекли будно състояние - е нещо, което може да се сравни само с това, което при човека е заспиването. Със заспиването човекът излиза в големия свят; с настъпване на лятото Земята влиза с всички нейни сили в областта на слънчевото действие, само че трябва да си представим Земята и Слънцето като организми изпълнени с дух. През зимата, когато Земята почива в себе си, трябва да си представим нейното състояние като отговарящо на будното състояние на човека, докато хората са свикнали да считат зимното състояние на Земята като състояние на заспиване. Но когато разглеждаме същества стоящи далече едно от друго - каквито са човекът и Земята -, състоянията на съзнанието се показват един вид противоположни. Що е сега това, което Земята извършва под влияние на отдаването на слънчевото същество, на слънчевия Дух? То е нещо, което духовно може да се сравни - сега, за да имаме едно по-лесно сравнение, ще направим добре да обърнем понятията - със състоянието на човека, когато той сутрин се събужда и изплува от тъмното лоно на съществуването, от нощта в своето удоволствие и страдание. Когато Земята навлиза в областта на слънчевото действие, - въпреки че това може да се сравни със състоянието на сън при човека - тогава всички сили, които бликват от Земята, могат да направят спокойно зимно състояние да премине в дейното, живо лятно състояние. Що са сега растенията в цялата тъкан на битието? Можем да кажем: Когато приближава пролетта, *земният организъм започва да мисли и да чувства*, защото Слънцето с неговите Същества примамва, привлича навън нейните мисли и чувства. За земния организъм растенията не са нищо

друго освен един вид сетивни органи, които всяка пролет се събуждат отново, за да може земният организъм да бъде със своето мислене и чувствуване в областта на слънчевото действие. Както в човешкия организъм светлината си създава окото, за да може да се яви чрез окото като "светлина", така всяка пролет слънчевият организъм си създава в земния организъм разпространената растителна покривка, за да може чрез растителната покривка да гледа самия себе си, да чувства, да усеща, да мисли. Растенията не могат да се нарекат направо мислите на Земята, не те са органите, чрез които събуждащият се през пролетта организъм на Земята развива заедно със Слънцето своите чувства и мисли. Както виждаме нашите нерви да изхождат от мозъка и очите и ушите развиват заедно с нервите нашия чувствен и мислителен живот, така духовният изследовател вижда в това, което става между Земята и Слънцето с помощта на растенията, чудесното тъкане на един космически свят от мисли, чувства и усещания. Защото за духовния изследовател Земята не е заобиколена само от минералния земен въздух, с чисто физическата земна атмосфера, а тя е заобиколена и от една *аура* от мисли и чувства. За духовното изследване Земята е едно духовно същество и мислите и чувствата се събуждат всяка пролет и преминават лятно време през душата на цялата наша Земя. Обаче растителният свят, който е част от целия земен организъм, дава органите, за да може *нашата Земя да мисли и чувства*. Растенията са вплетени, втъкани в духа на Земята, както нашите очи или уши са втъкани в системата на нашия дух. През пролетта се събужда един жив, изпълнен с дух организъм, а в растенията ние виждаме нещо, което покарва от лицето на нашата Земя, там където в дадена област тя иска да започне да чувства и да мисли. И както всичко, което се намира в нас човеците, се стреми към един себесъзнателен Аз, така е и в растителния свят. Целият растителен свят принадлежи на Земята. Аз казах вече, че един човек, който не би мислил, как всичко в нас, което е усещания, представи, чувства, е насочено към нашия Аз, би трябвало да бъде близо до лудост. Така всичко, на което растенията са посредници през време на лятото, е насочено към центъра на Земята, който е Азът на Земята. Това не трябва да бъде казано само символично! Както човекът има своя Аз, така и Земята има своя себесъзнателен Аз. Ето защо всички растения се стремят към центъра на Земята. Ето защо ние съвсем не трябва да разглеждаме растенията за себе си, а трябва да ги разглеждаме в обмяна със себесъзнателния Аз на Земята. Това, което се проявява като мисли и усещания на Земята, се представя така, както в нас живеят мислите и усещанията, както това, което в нас се вълнува нагоре и надолу през време на будността, което живее в нас астрално, ако говорим на езика на Духовната наука.

Така ние не можем да си представим Земята само като една физическа формация. Защото физическата форма е за нас както нашето собствено физическо тяло, което можем да напипаме с ръцете, да виждаме с нашите външни очи, и което материалната наука наблюдава; така е тялото на Земята, което днешната Геология или Астрономия наблюдават. След това Земята притежава нещо, което отговаря на етерното или жизнено тяло у човека. Такова етерно тяло има и Земята. И най-после тя има едно астрално тяло. То е това, което всяка пролет се събужда като мисли и чувства на Земята, които отстъпват, когато наближава зимата, така че Земята почива затворена в своя собствен Аз и си запазва само това, от което се нуждае, за да пренесе чрез паметта предишното към следващото, запазва в семенните сили на растенията това, което е добила за себе си. Както човекът, когато заспива, не изгубва своите мисли и чувства, а ги намира отново на следващо утро, така събуждащата се отново през пролетта Земя от своето състояние на сън намира отново семенните сили на растенията, за да направи да възкръсне отново от нейната жива памет това, което е придобивка на предишното време. *Така схващани, растенията могат да бъдат сравнени с това, което за нас са нашите очи и уши, нашите сетива.* Това са те за земния организъм. *Обаче това, което възприема, което стига до едно съзнание, това е разливащият се от слънцето към земята надолу духовен свят.* Този духовен свят не би могъл да стигне до едно съзнание, ако не би имал в растенията своите органи, които опосредствуват едно себесъзнание също така, както нашите очи, нашите уши и нерви опосредствуват нашето себесъзнание. Това насочва нашето внимание на факта, че всъщност ние говорим правилно само тогава, когато казваме: *онези същества, които се разливат от слънцето към земята и разгръщат своята дейност, се срещат започвайки от пролетта и минавайки през лятото със съществото, което принадлежи на самата земя. В размяна се образуват органите, чрез които земята възприема тези същества,* защото не растението възприема.

Суеверие е и от страна на естествената наука, когато се казва, че растенията възприемат. Духовните Същества, които принадлежат на действието на Земята и на Слънцето, те възприемат чрез органите на растенията и всички органи, от които се нуждаят, за да ги съберат към центъра на Земята, те ги насочват поради това към този център на Земята. *Следователно, това, което трябва да виждаме зад растителната покривка, са духовните същества, които обкръжават земята и които имат своите органи в растенията.* Твърде забележително е в нашата епоха, че именно Естествената наука се насочва към това, да признае те

зи неща, изнесени от Духовната наука. Защото това не е нищо друго освен едно признание, че нашата физическа Земя е само една част от цялата *Земя*, че и съставеното от газове слънчево кълбо е само една част от цялото *Слънце*, и че нашето Слънце, така както то ни се явява физически, е само една част от духовно-душевните Същества, които влизат във взаимодействие с духовно-душевните Същества на Земята. Както човешкият свят се намира във връзка с окръжаващия свят и както хората имат своите органи, за да живеят и се развиват, така и Съществата, които са действителни, си създават в растителната покривка един орган, за да възприемат самите себе си. Суеверие е - казах аз -, когато хората вярват, че растението като такова възприема или пък като отделно растение има един вид душа. Това е едно също такова суеверие, както когато бихме говорили за душата на едно око. Въпреки че благодарение на едно чудно, но понятно за Духовната наука съчетание на фактите официалната наука през цялото 19-то столетие е насочвала учените да признаят това, което току що бе казано, в действителност работата стои така, че в тази област официалната наука е твърде малко ориентирана, тя се намира в такова положение и днес. Защото това, което науката е открила до сега върху сетивния живот на растенията, е без остатък едно потвърждение на това, което аз казах сега върху духа и неговото действие в растителното царство, но хората на официалната наука не могат да го разберат като такова. Това можем да видим от следния пример.

В 1804 година *Зиденхам Едвардс* откри чудното устройство на растението *мухоловка*, което има върху своите листа определени косми. Когато едно насекомо идва в близост с листа, така че става известно докосване с космите, то бива хванато от листа и изядено и храносмляно. Забележително беше, когато хората откриха, че растенията могат да ядат, че те могат да приемат вътре в себе си даже животни, че са месоядци! Но те не можеха да направят нищо смислено с това, защото това откритие е било винаги забравяно и отново намерено, така от *Нутал* в 1814 година, от *Куртис* в 1834 година, от *Линдлей* в 1848 година и от *Оудеманс* в 1859 година. Петима учени са намерили последователно едно и също нещо! По-нататък науката не можа да направи нищо от това, освен да заставят един такъв учен като *Шлайден*, който има големи заслуги в изследването на растителния свят, да каже, че учените трябва да се пазят да не изпаднат в мистични настроения, като преписват на растенията душа! Но и днес хората на науката са готови да приписват на отделното растение - както например на мухоловката - душа, което обаче би било суеверие, както когато бихме преписали душа на окото. Именно хора като *Раул Франсе* например са взели такива неща в съвършено външен смисъл и са казали: Тук ние виждаме нещо душевно, което се проявява

аналогично на душевното у животните! Това показва следователно необходимостта, че именно в областта на Духовната наука не трябва да изпада във фантастичност, защото тук официалната наука е изпаднала във фантастичност, като иска да препише на растението "мухоловка" душа, която би могла да се сравни с човешката или животинската душа. Тогава би трябвало да препишем душа и на нещо друго, което превлича също други същества, превлича също малки животни, когато те се приближават до него и ги хваща със своите пипала, така че те трябва да останат затворени вътре. Защото, щом при мухоловката може да се говори за душа, тогава може да се говори за душа и при капана за мишки. Но ние не можем да говорим така. Щом искаме да проникнем в духа, ние трябва да обгръщаме точно нещата с погледа и от нещо привидно външно подобно да не заключаваме, че и вътрешността се отнася по същия начин.

Аз вече обърнах вниманието върху това, че някои животни показват нещо подобно като памет. Когато един слон е воден на водопой и по пътя го раздразни някой човек, тогава може да се случи, щото когато се връща да носи в своя хобот вода и сега да напръска човека, който го е раздразнил. Тогава хората казват: Ето ние виждаме следователно, че слонът има памет; той си е белязал човека, който го е раздразнил и е сложил намерение на връщане да го напръска с вода! Но това не е така. При душевния живот е важно да проследим точно вътрешния процес и да не говорим веднага за памет, щом по-късно настъпва едно събитие като следствие на една предишна причина. Само тогава, когато едно същество действително поглежда назад върху нещо, което се е случило в едно минало време, имаме работа с памет, във всички други случаи имаме работа само с причина и следствие. А това значи: Сега ние би трябвало да се вгледаме точно в структурата на слоновата душа, ако бихме искали да видим, как раздразнението, което е било упражнено, произвежда после нещо такова, че и след определено време то предизвиква едно действие.

Ето защо трябва да кажем: Такива неща, каквито срещаме при мухоловката, ние не трябва да ги схващаме по друг начин, освен че цялото устройство на растението не съществува за това, за да обуслови една вътрешна душевна същност, а това, което става тук, се произвежда отвън. И за нещо подобно растението служи като орган на целия земен организъм. Как растенията принадлежат от една страна на Аза на Земята, от друга страна на аурата на Земята - на астралното тяло, на света на усещанията и на чувствата на Земята -, това показва по особен начин именно изследването на 19-то столетие. Ние сме действително благодарни на онези природоизпитатели - какъвто е например *Готлиб Хаберландт* -,

които изнасят фактите сухо, факти които те са проучили, а не - както Раул Франсе и други - да правят от това чисто външни изводи. Ако един такъв човек би се задоволил само да изнесе нещата, такива каквито са, бихме могли действително да му бъдем благодарни; но ако иска да направи от това изводи относно душевния живот на едно отделно растение, той би могъл също така да направи извод за душевен живот и на отделния косъм или на отделния зъб. Когато наблюдаваме онези растения, които са в действителност растения даващи клас, констатираме, че при всички тези растения съществуват чудни малки органи. Констатирани са малки образувания от скорбялни клетки. Тези клетки са чудно устроени, те са устроени така, че в тяхната вътрешност има като едно халтаво ядро. Особеното е, че клетъчната стена остава нечувствителна за ядрото само на едно място. Ако това ядро се придвижи някъде другаде, клетъчната стена е докосната от него и последствието от това е, че растението отново го връща на предишното положение. Такива скорбялни клетки се намират при всички растения, които в тяхното главно направление сочат към центъра на Земята. По този начин растението има в себе си един орган, който винаги му дава възможност да се насочва в своето главно направление към центъра на Земята. Това е разбира се чудесно нещо, което е било открито от различни изследователи в течение на 19-то столетие и което се показва най-добре, когато нещата са изнесени просто. Когато например *Хаберландт* счита, че тук имаме работа с един вид сетивно усещане на растението, все пак той различава нещата така ясно, че ние трябва да му бъдем благодарни особено много именно за това сухо и трезво изложение.

А сега нещо друго. Когато разглеждаме един лист от растение, всъщност винаги външната повърхност е едно сглобение от малки лещообразни образувания, подобни на лещата на нашето око. Тези лещи са така насочени, че светлината действа само тогава, когато тя пада върху повърхността на листа в една съвсем определена посока. Когато светлината е в друга посока, листът веднага получава подтик да се обърне така, че светлината да падне в средата на лещата, защото когато пада настрана, тя действа по друг начин. Следователно на повърхността на листа на растенията съществуват органи за светлината. Тези органи за светлината, които фактически могат да бъдат сравнени с един вид око, което е разпространено върху растението, но чрез което не растението вижда, а чрез него слънчевото същество гледа земното същество, - тези органи за светлината правят, щото растенията винаги да имат стремеж да насочват своите листа винаги перпендикулярно спрямо падащата върху тях светлината Слънцето. В това, как растението се отдава на действието на Слънцето през пролетта и лятото, ние имаме едно второ направление на

растението. Направлението на стъблото, чрез което растенията се показват като принадлежащи на земното себесъзнание, е едното; другото направление е това, чрез което растенията изразяват отдадеността на Земята на действието на слънчевите същества.

Ако искаме сега да отидем още по-далече, би трябвало, ако досегашните обяснения са правилни, да намерим, че чрез това отдаване на Земята на Слънцето растенията изразяват по някакъв начин, как чрез това, което произвежда, Земята действително живее във великия Макрокосмос. Би трябвало така да се каже да видим нещо в растенията, което би ни показало, че всъщност в растителния свят действува така, което навън се произвежда именно от слънчевите същества. Още *Лине* бе обърнал вниманието на това, че при определени растения цъфтенето става към пет часа сутринта и в никое друго време. Това значи: Земята е отдадена на Слънцето и това се изразява чрез факта, че при определени растения цъфтежът е възможен само в напълно определени часове на деня. Така например растението *Nemero-callie fulva*, червеният крин, цъфти само около пет часа, *Nimphaea alba*, водната роза, само към седем часа. *Calendula*, невенът само към девет часа. В това ние виждаме чудесно изразено отношението на Земята към Слънцето, което още *Лине* нарече "слънчев часовник". Даже и заспиването, затварянето на цветните листенца е ограничено само в определени часове на деня. В живота на растенията се крие една чудесна закономерност и правилност.

Всичко това ни показва, как Земята - подобно на човека през време на сън - е отдадена на великия свят и живее с този свят. Как тя прави растенията да цъфтят и увяхват, ни показва цялата духовна същност и тъкане, което става между Земята и Слънцето. Когато разглеждаме нещата по този начин, ние трябва във всеки случай да кажем: тук ние проглеждаме в дълбоки, дълбоки тайни на окръжаващия ни свят. Тук за сериозния търсител на истината - колкото и обайващи да са чисто материалните резултати на изследването - престава възможността даже и да помисли, че Слънцето е едно газово кълбо движещо се в пространството, престава възможността, Земята да бъде разглеждана така, както днес я разглеждат астрономията и геологията. Тук съществуват наложителни причини, наложителни основания, на които трябва да се подчини и съвестният природомислител и да си каже: В това, което естествената наука разкрива, ти не трябва да виждаш вече нещо друго, освен един израз на духовния живот, който стои на основата на всичко! *Но тогава ние разглеждаме растението като един физиономичен израз на земята, като израз на лицето на нашата земя.* Така това, което наричаме наше естетическо чувство по отношение на растителния свят, се задълбочава именно чрез Духовната наука. Ние отиваме пред гигантските дървета на

девствените гори, пред тихата теменужка или пред кокичето и ги разглеждаме наистина като отделни индивиди, но така, че казваме: *тук ни говори духът, тук се изразява духът, който оживява пространството*, - Дух на Слънцето, Дух на Земята! Това, което виждаме у човека от израза на неговия дух, когато чуваме неговия глас и от това вадим заключение за кротостта или некротостта на неговата душа, така от това, което ни гледа от растенията, ние вадим заключение за това, което живее като Дух на Земята, като Дух на Слънцето, как те стоят в борба един с друг или във взаимна хармония. Тогава ние самите се чувствуваме тъчащи и живеещи в духа. А сега само за да покажем, как Духовната наука може фактически да бъде потвърдена от естествената наука на 19-то столетие, можем да споменем още следното. Онези слушатели, които по-рано са присъствували на държаните тук сказки, ще си спомнят за казаното, че в земния свят съществуват растения, които са неуместни, които не принадлежат на нашия земен свят. Такова едно растение е например белият ИМЕЛ, който играе такава забележителна роля в сказанията и митовете затова, защото принадлежи на едно минало планетарно състояние на нашата Земя и е останал като един остатък от едно преди-земно развитие. Ето защо белият имел не може да расте в земята, а трябва да се корени в други растения. Естествената наука ни показва, че белият имел няма онези особени скорбелни клетки, които позволяват на растенията да се ориентират към центъра на Земята. Накратко казано, бих могъл сега да започна и да ви разяснявам част по част цялата ботаника на 19-то столетие, и вие ще намерите част по част доказателства за това, как растителната покривка на Земята е *сетивният орган*, чрез който се гледат Духът на Земята и Духът на Слънцето.

Когато вземем под внимание това, ние добиваме именно една наука, която едновременно може да възвиси нашата душа и да я доведе по-близо до този свят на растенията, както трябва да подобава за този обичан от нас и радващ ни свят на растенията. Ние самите се чувствуваме с душа и дух принадлежащи на Земята и Слънцето, и чувствуваме, като че един вид би трябвало да гледаме на растителния свят като на нещо, което принадлежи на нашата майка Земя. Всъщност така и трябва да постъпваме. Защото всичко, което като животно или човек е привидно независимо от непосредственото действие на Слънцето, чрез растенията и поради това, че е заставено да използва растенията, то е косвено зависимо от Слънцето. Вярно е, че през зимата и лятото човекът не минава през такива преобразувания, както растенията, обаче растението е това, което му дава възможност да има в себе си онази непроменливост. Това, което растението развива като вещества, то може да го развие само под влияние на слънчевото действие, чрез взаимното отношение на земния

Дух и на слънчевия Дух. а именно въглехидратите са тези, които се раждат само благодарение на това, че духът на слънцето и духът на земята се целуват чрез растенията. Само веществата, които се развиват при това, доставят това, което по-висшите организми трябва да приемат в себе си за развитие на топлината. Защото само чрез това, което по-висшите организми развиват като топлина, като приемат от Слънцето по околнен път приготвените от растенията вещества, те могат да виреят.

Така ние трябва да гледаме материално на нашата майка Земя като на велика кърмеща майка. Обаче ние видяхме, че в растителната покривка имаме физиономията на духа на растенията и чрез това се чувствуваме стоящи в дух и душа. Ние един вид гледаме в душата на Земята - както бихме гледали в очите на един друг човек -, когато разбираме, как тя ни изявява своята душа в цветовете и листата на растителния свят.

Това беше, което накара Гьоте да се занимава с растителния свят, което го доведе до едно занимание, което всъщност не се състои в нищо друго, освен че той показва, как духът действа в света на растенията и как листът се явява в растението ту в една форма, ту в друга, превръщан е от духа в най-различни форми. Гьоте беше очарован, че духът формира листата в растенията, окръгля ги и ги развива в спирала около стъблото. И също така трябваше да остане достопамятно, когато един човек познаващ действително духа - когато Гьоте проведе своя разговор със Шилер след излизане от сказката, която ботаникът Бач изнесе в природонаучното общество в Йена. Когато Шилер, когото сказката не задоволи, изказа своето мнение: Това е едно разглеждане на растенията, което е едностранчиво! Гьоте извади един лист хартия и с няколко щриха нарисуваше по свой начин, как за него духът действа в растението. Тогава Шилер, който не можеше да разбере такова конкретно схващане на духа на растенията, каза: но това, което нарисовахте тук, е само една идея! На което Гьоте можа само да каже: "Ще ми бъде много приятно да имам идеи, без да зная това и да ги виждам даже с очите си!"

Точно начинът, как един такъв човек като Гьоте прави изследвания в света на растенията, когато минава над Бренер и гледа със съвършено други очи подбела, как той изглежда, как Духът на Земята действа и оформява листата, това ни показва, как можем да говорим за един общ дух на Земята, който само се изразява в разнообразните растения като в един свой особен орган. Това, което е физическо, е дух. Ние постоянно имаме задачата да проследим духа по един правилен начин. Който проследява растението така, как то израства от общия Дух на Земята, той намира Духа на Земята, който Гьоте е имал вече предвид, когато накара

своя *Фауст* да призове Духа протъкаващ Земята и действащ в нея, който Дух казва за себе си:

Във вълните на живота, в буря на делата
Вълнувам се нагоре и надолу аз,
Тъка нататък и насам!
Рождение и гроб,
Море съм вечно,
И сменящо тъкане,
Пламтящ живот,
Така творя аз на стана свистящ на времето
И дреха жива Богу аз приготвям.

А човекът, който вижда по този начин Духа в живота на растенията, се чувства сам укрепен, виждайки това, което трябва да счита като свое вътрешно същество разлято върху цялата арена, на която трябва да обитава. И той трябва да си каже: Когато разглеждам околността на моето пространство, аз намирам потвърдено това, което е първоизточник на всички неща, това намирам аз в лоното на Духа! И това, което може да важи като израз на отношението на човешкия дух и на човешката душа, което може да важи също и за отношението на душата на растенията и на духа на растенията, това можем да резюмираме в думите:

Нещата в ширините на простора
Говорят на човешкий усет,
Те се променят с времето.
Човешката душа познавайки живее
Неспъвана от ширините на простора,
Поток на времето я не поврежда.
Намира тя в областта на Духа
На своето същество дълбоката основа!

КАК СЕ ДОБИВА ПОЗНАНИЕ НА ДУХОВНИЯ СВЯТ?

Берлин, 15 декември 1910 г.

Преди да започна разглеждането на днешната тема, бих искал да обърна вниманието на това, че тези днешни обяснения ще бъдат началото на една цяла редица от такива обяснения и че всъщност всички следващи теми за тази зима биха могли да носят точно същото заглавие както днешната тема. Във връзка с най-различните явления на човешкия живот и на научния живот, с най-различните културни личности на човечеството

въобще в следващите сказки ще бъде обяснен пътят, по който човек може да върви, когато иска да стигне до познанието на духовния свят. Въпреки че тази тема, това разглеждане трябва да доведе така да се каже в областта на нещо свършено нелично, на нещо обективно в Духовната наука - позволете ми все пак да изходя в увода от нещо лично, защото пътят в духовния свят е такъв, който трябва да доведе човека от най-личното в най-неличното. Ето защо въпреки неличния характер личното ще бъде често пъти символичен знак за този път. По този начин ние добиваме и възможността да насочим вниманието върху някои важни неща именно благодарение на това, че изхождаме от по-интимното непосредствено изживяване. За наблюдателя на духовния свят някои неща в живота ще бъдат символично по-важни, отколкото може да изглежда на пръв поглед. Някои неща, които може би иначе могат да минат покрай човешкия поглед, без да бъдат засегнати по особен начин от вниманието, могат да покажат дълбоко значение за този, който иска да се занимае силно с едно такова разглеждане, каквото трябва да стои на основата и на днешните обяснения. И мога да кажа: Следващото - което може би на пръв поглед ще ви изглежда като една дребнавост в живота - принадлежи за мене към някои незабравими неща, които в моя живот характеризираха от една страна копнежа на хората от нашето съвремие действително да се издигнат до духовния свят, но от друга страна повече или по-малко признатата невъзможност, да се намери по някакъв начин достъп до духовния свят със средствата, които ни дава не само съвременността, но и последните столетия, доколкото тези средства са външно постижими за човека. Веднъж седях в уютното жилище на *Херман Грим*. Онези от вас, които са до известна степен запознати с германския духовен живот, ще свържат нещо с името на Херман Грим. Те ще познаят може би остроумния, бележит биограф на Микеланджело и на Рафаел и ще знаят може би също, как така да се каже цялото образование на нашата епоха или поне на Средна Европа или - нека стесним още повече кръга - на Германия беше съединено в душата на Херман Грим. При един разговор с Херман Грим върху така близкия му ГЪОТЕ и върху Гьотевия светоглед се случи онова, което е една дребнавост, но което принадлежи към незабравимите неща в пътя на моя живот. При една забележка, която аз направих - ще видим след това, как именно по отношение на възлизането на човека в духовния свят тази забележка може да има значение - при една такава забележка Херман Грим отговори с едно отблъскващо движение на лявата си ръка. Това, което се криеше в това движение на ръката, това е, което така да се каже азчисля към незабравимите изживявания в пътя на моя живот. Касаеше се за това, опирайки се на Гьоте да говорим за това, как Гьоте искаше да намери този

път за духовния свят. Още в течение на тези сказки ние ще говорим за пътя на Гьоте в духовния свят. Херман Грим с удоволствие следваше пътищата на Гьоте в духовния свят, но по свой начин. Той беше съвсем далече от това, да разглежда Гьоте по такъв начин, че да вижда в него представителя на един човек, който действително - също и като художник - черпи духовни действителности от духовния свят, за да ги възплъти в произведенията на своето изкуство. Херман Грим предпочиташе по-скоро да си каже: О, със средствата, които днес имаме като хора, ние можем да се издигнем само с фантазията. Действително фантазията предлага неща, които са красиви, велики, мощни и те могат да изпълнят с топлината човешкото сърце, обаче познание, здраво установено познание, това беше нещо, което Херман Грим, този интимен изследовател на Гьоте, не искаше да намери също и у Гьоте. И когато аз говорих за това, че цялото основно същество на Гьоте се крепеше на това, че той искаше да възплъти истината в красотата, в изкуството, и след това се стремеше да покаже, че съществуват въпреки това пътища извън фантазията, пътища в духовния свят, които довеждат на една по-здрава почва отколкото фантазията, това не беше едно отхвърляне от страна на един човек, който не желаше да върви по един такъв път. Това, което Херман Грим вложи в движението на своята ръка, не беше отхвърлянето на един такъв път, обаче по начин познаван само от онзи, който го разбираше поточно, той вложи в движението на своята ръка приблизително следното: Може да съществува един такъв път, обаче ние хората не можем още да се чувствуваме призвани да решим нещо върху него. Както казах, не бих искал да изнеса тук това по един натрапчив начин като една лична работа, но струва ми се, че в един такъв жест се възплътява становището именно на най-добрите хора на нашата епоха по отношение на духовния свят. Защото по-късно аз имах един дълъг разговор със същия Херман Грим, при едно пътуване, което водеше и двама ни от Ваймар за Тифурт, в който разговор той ми обясни, как се е освободил напълно от материалистичното схващане на мировите процеси, от схващането, че в редуващите се епохи човешкият дух произвежда от себе си това, което съставлява същинското душевно богатство на човека. Развивайки един велик план, който - както знаят онези, които са се занимавали с Херман Грим - не бе осъществен в едно съчинение, което той имаше намерение да създаде, Херман Грим говори тогава за това, че възнамерява да напише една "История на германската фантазия". Той имаше предвид царуването на фантазията като една богиня в духовните светове, която произвежда от себе си това, което хората създават за доброто на мировия напредък. Бих могъл да кажа: в онази приятна местност между Ваймар и Тифурт, при тези думи на един човек, когото аз винаги признавам като

един от най-великите духове на нашето време, имах чувството, което бих могъл да облека в следните думи:

Днес много хора си казват: Човек трябва да бъде дълбоко недоволен, незадоволен от всичко, което официалната наука може да каже върху източниците на живота, върху тайните на съществуването, върху мировите загадки; обаче липсва възможността да проникнем с пълна сила в един друг свят. Липсва силата на волята за познание да познае този свят на духовния живот като нещо друго, различно от това, което човек може да си създаде в своята фантазия. С удоволствие някои се отдават на този свят на фантазията, защото за тях той е единственият духовен свят. Именно по отношение на тази личност аз можах да си спомня - въпросното пътуване беше може би преди 17 години -, че още преди повече от 30 години, считано от днес, веднъж - наред с много други неща които ми направиха впечатление от неговите съчинения, погледът ми падна на неговата книга "Лекции върху Гьоте", които той е държал в Берлин през зимата 1874/75 година. Там, позовавайки се на Гьоте, Херман Грим говори за онова впечатление, което едно чисто външно, лишено от дух наблюдение на природата трябва да направи върху един такъв дух, какъвто е неговият. Беше също така преди 30 години, когато Херман Грим ми се яви като тип на човек, когото всички чувства и усещания които тласкат в духовния свят, но който не може да намери духовния свят в една действителност, а само във фантазията, в нейното царуване и действие. Но от друга страна - именно защото беше такъв - той не искаше да допусне, че самият Гьоте търсеше източниците и загадките на живота не просто в царството на фантазията, а в едно друго царство, в царството на духовната действителност.

В изходната точка на нашето днешно разглеждане ще поставим един цитат, в който Херман Грим говори за нещо, за което и аз споменах, че то не може да се отрече от Духовната наука в неговото значение. Но така, както то се взема от официалната естествена наука или от онзи светоглед, който иска да стои твърдо на почвата на естествената наука, означава една невъзможност не само за усещането и за чувството, но и за едно разбиращо себе си познание. Нека оставим този цитат да подействува на нашата душа. Касае се за Кант-Лапласовата теория, която обяснява нашата слънчева система така, като че тя се състои само от неживи вещества и сили, образувала се е от такива вещества и сили съществуващи първоначално под формата на едно огромно газово кълбо. Искам да ви прочета тази извадка от лекциите на Херман Грим върху Гьоте, за да ви покажа, какво трябваше да означава за един дух като Херман Грим този обвиващ и правещ дълбоко впечатление светоглед.

Обаче, колкото и Гьоте да забранява на ума да взема като истина нещо повече от това, което петте пръста на ръката му позволяват да напица, толкова повече и по-пълно той дава право на фантазията на поета, да твори от несъзнателна, сънуваща сила образи на това, което духът желае да вижда. Обаче той рязко поддържа границата на двете дейности. Още от времето на неговата младост великата Кант-Лапласова фантазия, за възникването на Земята и за нейната някогашна гибел беше завладяла умовете на хората. От въртящата се мъглявина - даже и децата донасят със себе си това от училище - се образува централната газова топка, централната газова капка, от която после се получава Земята и като втвърдяващо се кълбо минава в невъобразимо дълги периоди от време всички фази, включително и епизода на населяването и от човешкия род, за да падне накрая отново обратно в Слънцето като изгоряла сгурия: един дълъг, но разбираем за публиката процес, за възникването на който по-нататък не е необходимо да се намеси никаква външна сила, освен старанието на някаква намираща се отвън сила, за да поддържа Слънцето в еднаква температура на затопляне.

Не можем да си представим една перспектива за бъдещето по-безплодна от тази, която днес ни се натрапва като необходима от гледището на науката. Един кокал от мърша, за който едно куче трябва да направи един обиколен път, би бил едно освежаващо апетитно парче в сравнение с този последен експеримент на творението, под формата на който накрая нашата Земята трябва отново да падне в Слънцето. Любознателността, с която нашето поколение приема подобни неща и счита, че вярва в тях, е признак на една болна фантазия, за обяснението на която като явление на епохата учените от бъдещите времена ще употребят много остроумие.

Аз трябваше да обърна вниманието ви върху един такъв цитат, защото такива изказвания се срещат твърде малко днес. Днес, когато представите на споменатия светоглед действуват така омайващо, представи, които привидно стоят здраво на почвата на естествената наука, малко се споменава за това, че винаги съществуват духове, които са свързани дълбоко с културния живот на нашето време и въпреки това с цялата изразност на своята душа се отнасят по такъв начин към това, за което сега безброй хора казват: Самопонятно е, че нещата са така, и всеки, който не би допуснал, че нещата са така, той е един глупак! Да, ние виждаме днес много хора, които имат най-дълбок копнеж да хвърлят мост между душата на човека и духовния свят. Обаче от друга страна, вън от кръговете, които се занимават по-дълбоко с това, което наричаме Духовна наука, ние виждаме само малцина, които се занимават със средствата които биха могли да доведат тази човешка душа до това, което постоянно

бихме могли да наречем страна на копнежа. Ето защо, когато днес говорим за пътища, които трябва да доведат човека в духовния свят, и говорим един вид така, че казаното не трябва да важи за един тесен кръг, а то е отправено към всички, които имат днешното образование, ние се натъкваме в известно отношение на голяма съпротива. И може да се случи не само това, че изнесеното от нас да се счита за мечтателство и фантазия, а може много лесно да се случи то да дразни много съвременни хора, да бъде за тях нещо дразнещо, защото то се отклонява така много от това, което днес важи за най-широките кръгове, каквито са внушителните и обайващи представи на онези, които считат себе си за най-образованите хора.

Още в първите сказки загатнахме, че проникването в духовния свят е всъщност е една интимна работа на душата и че то противоречи твърде много на това, което днес е общоприето в популярните и в научните кръгове за живота на мислите и чувствата. А именно днес ученият е веднага готов да постави изискването: Това, което трябва да важи за научно, то трябва да може да се докаже във всяко време и за всеки човек. И тогава той посочва своя опит, който може да бъде доказан през всяко време и за всеки човек. Самопонятно е, че Духовната наука не може да задоволи това изискване. Ние веднага ще видим, защо не. Ето защо Духовната наука - т.е. онази наука, която не говори за духа като един сбор от отвлечени понятия и идеи, а като нещо действително, която говори за действителни духовни същества - ще трябва да наруши самото методическо изискване, което днес така леко поставят науката и светогледите: да бъде доказуема за всекиго навсякъде и през всяко време. В популярните кръгове Духовната наука се натъква много често на съпротива, защото даже и там, където хората проявяват копнеж да се издигнат в духовния свят, усещанията и чувствата са пропити от материалистичния начин на виждане нещата, проникнати са от този материалистичен начин. И при най-добрата воля, даже когато хората копнеят за духовния свят, те не могат да постъпят по друг начин, освен да си представят в известно отношение духа по материален начин, или пък да си представят издигането в духовния свят свързано с нещо материално. Ето защо повечето хора предпочитат да им се говори за външни средства, например, какво трябва да ядат и да пият или да не ядат и да не пият, или пък какво трябва да предприемат чисто външно в материалния свят. Те много повече предпочитат това, отколкото да се изисква от тях да внесат в своята душа интимни моменти на развитие. Обаче именно за такива неща става дума при издигането в духовния свят.

Сега, напълно в смисъла, в който Духовната наука вижда нещата, искаме, да се опитаме да скицираме съвсем накратко, как може да стане

това издигане на човешката душа в духовния свят. Като изходна точка трябва винаги да служи това, в което човек на първо време живее. А така, както е поставен в света в нашето съвремие, човек живее напълно във външния сетивен свят. Опитайте се да си изясните веднъж, колко нещо остава в човешката душа, когато човек отвърща поглед от това, което външните сетивни впечатления са събудили в нас като представи, което е проникнало в нас чрез външните физически изживявания, чрез очите, ушите и другите сетива, което също е възбудено в нас като страдания и радости, като удоволствие и скръб чрез очите и ушите, което после нашият ум комбинира от впечатленията на сетивния свят. Опитайте се да заличите това от вашата душа и размислете, какво ще остане тогава. Хората, които пристъпят честно към това просто самонаблюдение, ще видят, че у съвременния човек в душата остава твърде малко. Но това е именно важното, че отначало за издигането в духовния свят не може да се изходи от това, което ни е дадено от външния сетивен свят, а човек трябва да се заложи да развие в своята душа сили, които обикновено дремят в тази душа. Основен елемент на всички възможности за възлизане в духовния свят е така да се каже: този човек да съзре, *че е способен да развие вътрешно*, че освен това, което той обхваща първо със своето съзнание, в него се намира и нещо друго.

За много хора днес това е една дразнеща представа, защото - нека веднага вземем един отделен човек на днешното образование - как прави например днешният философ, когато за него се касае да установи цялото значение, и същност на познанието? Такъв философ ще каже: Искам да се опитам да видя, колко далеч можем да стигнем въобще като човещи с нашето мислене, нашите психически сили, какво можем да обхванем от света. Тогава - според възможностите, с които разполага в момента - той се опитва да си състави един образ на света и да го постави пред себе си. Тогава обикновено той ще каже: За другото ние не можем да знаем, то се намира отвъд границите на човешкото познание! Това е общо взето най-разпространеният начин да се говори, който може да се срещне в днешната литература: Това ние не можем да знаем!

Но съществува едно друго гледище, при което се постъпва по съвършено различен начин от горепосочения. Казва се именно: Без съмнение, със силите, със способностите, които сега имам в своята душа, които може би сега могат да бъдат нормалните човешки сили, аз мога да позная това или онова, но тук в душата съществува една същност, която е способна да се развие. Тази душа има може би в себе си сили, които аз тепърва трябва да извлека от нея. Аз трябва да ги водя по определен път, да ги изведа над сегашното положение, и тогава искам да видя, дали *Аз самият* не съм бил виновен, когато казах, че това или онова се на

мира отвъд границите на нашето познание. Може би е нужно да отида малко по-далече в развитието на моята душа, тогава границите ще се разширят и аз ще мога да проникна по-дълбоко в нещата.

Хората не се отнасят винаги точно с логиката, когато искат да размислят върху това, иначе те биха си казали: Това, което познаваме, зависи от нашите органи. Ето защо слепият например не може да разсъждава върху цветовете, той може да стори това, когато отново е добил своето зрение чрез една щастлива операция. Тук аз не искам да говоря за някакво "шесто сетиво", а за нещо, което може да бъде извлечено от душата по чисто духовен път. Но също така би могло да се извлекат от душата духовни очи или духовни уши. Тогава за нас може да настъпи великото събитие, което настъпва при по-ниска степен, когато слепороденият има щастието да бъде опериран. Така щото тогава за нас предположението може да стане истина: около нас съществува един духовен свят, обаче за да прогледнем в него, трябва първо да се пробудили необходимите органи в нас. Това би било единствено логичното. Обаче - както казахме - хората не се отнасят винаги точно с логиката, защото в нашата епоха те имат съвършено други нужди, когато чуват за един духовен свят, камо ли да вникнат в този духовен свят. Аз вече разказах веднъж, че в един град на Южна Германия, където трябваше да държа веднъж една сказка, един храбрец, които пише фейлетони, започна своя фейлетон с думите: "Това, което най-много бие на очи в Теософията, е нейната неразбираемост." Ние искаме да вярваме на този човек, че за него най-изпъкващото качество на Теософията е нейната неразбираемост. Но нима това е един критерий? Нека пренесем този пример към математиката, да предположим, че някой би казал за нея: Това, което най-много ми бие на очи в математиката, е нейната неразбираемост. Тогава всеки ще каже: Без съмнение, това може да бъде така; но щом иска да пише фейлетони, той би трябвало първо да научи нещо! Често пъти би било по-добре, да пренасяме това, което важи за една особена област, върху една друга област, но по един обективен начин. Тогава на хората не остава нищо друго, освен да отрекат, че съществува едно развитие на душата - и това те могат да направят безапелационно -, щом се отказват да се подложат на едно развитие -, или пък да се заловят да работят за развитието на своята душа. Тогава за тях духовният свят се превръща в наблюдение, в действителност, в истина. Но за да се издигне човек в духовния свят, душата трябва да стане способна - не за физическия живот, а за познанието на духовния свят -, да преобрази в известно отношение формата, която има първоначално, да стане в известно отношение едно друго същество.

Това може вече да обърне вниманието на факта, че онзи, който има стремеж да се издигне в духовния свят, трябва да бъде преди всичко на ясно върху въпроса, дали първо е застанал на здрава почва тук в този свят на физическата действителност, дали е в състояние да стои тук здраво на краката си. Защото за всички отношения, които стават във физическия свят, ние трябва да имаме сигурност, сила на волята и способност да чувстваме нещата, не трябва да изгубваме почвата под нозете си, когато искаме да се издигнем от този свят в духовния. *Това е една предварителна степен: да направим всичко, което може да развие нашия характер така, че да стоим здраво на краката си във физическия свят.* След това вече трябва да пристъпим към такава работа, чрез която да доведем душата до едно друго чувстване и до друга воля, различни от тези, които тя обикновено проявява, за да може да се издигне в духовния свят. Трябва някакси нашата душа да се превърне вътрешно в един друг организъм на чувстване и воление, различен от този, който тя обикновено има в нормалния живот. Тук ние стигаме до нещо, което може отначало действително да постави от една страна Духовната наука в противоречие с това, което днес е признато като "наука", но което от друга страна отново поставя Духовната наука наред с тази наука със същата валидност, която официалната наука има. Когато се казва, че всичко, което трябва да бъде наука, трябва да бъде доказуемо във всяко време и за всеки човек, се разбира, че това, което се разглежда като науки, не трябва да зависи от нашата субективност, от нашите субективни чувства, от това, което носим индивидуално в себе си като волеви решения, като волеви импулси, като чувства и усещания. Обаче онзи, който иска да се издигне в духовния свят, трябва първо да поеме околния път чрез вътрешността на душата, трябва да реорганизира своята душа, трябва първо да отвърне напълно поглед от това, което се намира във физическия свят. В обикновения живот човек отвърща поглед от това, което е сред физическия свят, само тогава, когато спи; тогава той не пропуска в своята душа нищо чрез своите очи, уши и чрез целия си организъм, но в замяна на това пък изгубва съзнание и не е в състояние да живее съзнателно в един духовен свят.

Казано бе, че един от основните елементи на духовното познание за човека е този, той да намери в себе си възможността да надхвърли себе си. А това не значи нищо друго, освен да направи духа действителен в самия себе си. Всички ние познаваме в днешния обикновен живот само едно отвърщане от света, когато изпадаме в безсъзнателността на съня. Но разглеждането на "Същността на съня" ни показва, как тогава човек се намира в един действителен духовен свят, макар и да не знае нищо за това. Защото би било нелепо да се вярва, че това, което е душевен и духовен

център на човека, изчезва през нощта, а сутринта отново се ражда; не, то действително продължава да живее и при състоянията от засипването до събуждане. Обаче това, което за днешния нормален човек е вътрешната сила, която му позволява да има съзнание - даже и тогава, когато за съзнанието не идва никаква възбуда чрез впечатленията на сетивата или чрез работата на ума -, то липсва през време на съня. През време на съня душевният живот е така понижен, че човек не е в състояние да запали и да пробуди онова, което самата душа изживява вътрешно. Когато човек се събужда отново, отвън проникват изживяванията и понеже по този начин му се дарява едно съдържание на душата, той осъзнава и себе си при това душевно съдържание. Той не може да осъзнае себе си, ако не бъде възбуден отвън. Иначе силата на човека е още твърде слаба, когато през време на съня е изоставен на самия себе си, за да има едно съзнание.

Следователно издигането в духовния свят означава разпалването на такива сили в нашата душа, които правят душата способна да живее някакси действително съзнателно в самата себе си, когато изпада по отношение на външния свят в такова положение, в каквото човек се намира иначе през време на съня. Следователно всъщност издигането в духовните светове изисква първо едно разпалване на вътрешните енергии, извличането на сили, които иначе спят, парализирани са един вид в душата, така щото човек не може да работи с тях. Всички онези интимни изживявания, през които трябва да мине духовният изследовател в своята душа, са насочени първо към целта, която току що посочихме. Днес бих искал да ви разкажа нещо накратко за пътя в духовния свят. Тези неща са изложени подробно в техните елементи - така да се каже в техните начални основи - в книгата, която аз издадох под заглавие: "Как се добиват познания за висшите светове?". Но днес аз не искам да се повтарям, като ви дам едно извлечение от тази книга, а искам да представя от една друга страна това, което душата трябва да направи със себе си, за да се издигне в духовния свят. Който се интересува по-дълбоко за това, може да прочете подробностите в споменатата книга. Само никой не трябва да вярва, че това, което там бе казано подробно, може да бъде изложено тук така, ако искаме да го предадем в съкратена форма, че можем да употребим същите думи и изречения. Следователно онези, които познават книгата, не ще намерят казаното тук така, че то да представлява едно резюме на писаното там, а нещата ще бъдат охарактеризирани от една друга страна.

Извънредно важно е, че за духовния изследовател, който иска да насочи своите стъпки в духовния свят, много от това, което за другите хора води направо до едно познание и до една цел, става средство за възпита-

ние, едно интимно средство за възпитание на душата. Позволете ми да изразя това с един пример. Преди много години аз написах една книга: "Философия на Свободата". Сега тя не може да се достави, защото е изчерпана преди години, но се надяваме че скоро ще излезе във второ издание. Тази "Философия на Свободата" е така замислена, че тя се различава изцяло от другите философски книги на нашето съвремие, които повече или по-малко имат за цел да дадат чрез това, което се намира в тях, нещо показващо, как светът изглежда или трябва да изглежда според представите на автора. Това не е най-близката цел на тази книга, а нейната съществена цел е, че тя трябва да даде на този, който се задълбочи в съдържащите се в нея мисли, един вид трениране на мислите. Така щото, начинът на мислене, особеният начин, по който човек трябва да се отдаде на тези мисли, е такъв, че той поставя в движение усещанията и чувствата на душата - нещо както при упражняване на гимнастика - ако ми е позволено това сравнение - той поставя в движение крайниците. Това, което иначе е само средство за познание, в тази книга то е същевременно духовно-душевно средство за самовъзпитание. Това е извънредно важно. Ето защо при тази книга важното не е това, дали човек може да спори върху това или онова, дали нещо може да бъде схванато така или иначе, а важното е това, че действително мислите, които в нея са свързани в един организъм, могат да обучат нашата душа, да и дадат възможност да напредне до известна степен.

Така е и в моята книга "Истина и наука". И така е още с много неща, които първо трябва да служат като основни елементи, за да тренират душата да може да се издигне в духовния свят. Математиката, Геометрията учат човека да познава триъгълниците, четириъгълниците и други фигури. Но защо ни учат те всичко това? Защото човек трябва да добие познание, как са нещата в пространството, на какви закони са подчинени те и т.н. С подобни фигури като символи работи всъщност и методът за издигане във висшите светове. Той поставя например пред ученика символа на триъгълника, на четириъгълника или други символични фигури, но не с цел да получи чрез тях непосредствено познание, той и така може да получи такива познания, а за да получи в тях възможност така да обучи своите духовни способности, че от това, което получава като впечатления от тези символи, духът да се издигне в един по-висш свят. Следователно тук се касае за обучение на мислите - за гимнастика на мислите. Ето защо много от това, което е суха външна наука, което е математика или геометрия, се превръща за духовното обучение в жив символ, който ни води нагоре в духовния свят. Когато сме оставили това да действа върху нашата душа, тогава ние се научаваме да познаваме това, което всъщност никаква външна наука не разбира: че древните

питагорейци под влияние на техния велик учител Питагор са говорили, как светът се състои от числа, вселената се състои от числа, защото те са обгръщали с поглед вътрешните закономерности на числата.

А сега нека разгледаме, как навсякъде срещу нас застават числата. Без съмнение, няма нищо по-лесно от това, да се оборва Духовната наука или Антропософията, защото нейните противници лесно могат да кажат, заставайки мнимо на едно по-високо становище: Ето че тези последователи на Духовната наука отново се явяват от тяхната мистична тъмнота със своята символика на числата, казват, че в числата се крие една вътрешна закономерност и че например истинската основа на човека, на човешкото същество трябва да се разглежда според числото седем. Но нещо подобно са мислели и Питагор и неговите ученици, когато са говорили за вътрешната закономерност на числата. Когато оставим да действуват на духа онези чудесни отношения, които съществуват между числата, чрез това ние можем да го тренираме така, че той да се пробуди, тъй като обикновено спи, и да развие по-мощни сили, за да проникне в духовния свят.

Следователно една такава друга наука може да послужи за обучение. Това е именно изучаването, което трябва да усвои онзи, който иска да проникне в духовния свят. И за такъв човек това, което за другите хора е груба действителност, се превръща постепенно повече или по-малко в един външен символ, в подобие. Когато човек е в състояние да направи тези символи да му действуват, тогава той не само освобождава своя дух от външния физически свят, но и го прониква с мощни сили, така щото душата може да ги осъзнае, може да има съзнание за тях и когато не е налице никаква външна възбуда. Аз вече споменах, че когато човек остави да му действуват един такъв символ, какъвто е кръстът с розите, той може да получи един импулс, за да се издигне в духовния свят. Този символ на кръста с розите се състои в това, че си представяме един черен кръст, а на мястото, където се пресичат неговите греди седем червени рози.

Какво трябва да ни каже този символ? Онзи, който правилно го остави да действуват върху неговата душа, си представя при това: Аз разглеждам например едно растение; за това растение казвам, че то е едно несъвършено същество, - и до него си представям един човек, който своего рода е едно по-съвършено същество, обаче само своего рода. Защото когато разглеждам растението, аз трябва да си кажа: В него аз имам пред себе си едно материално същество, което не е проникнато от страсти, инстинкти, нагони, които да го снижат от неговата висота, където то би трябвало иначе да стои. Растението има своите вродени закони, то следва тези закони от листа през цвета и чак до плода нагоре; Така то стои

пред мене без нагони, девствено. Наред с него живее човекът, който несъмнено по своето естество е едно по-висше същество, но проникнато от нагони, инстинкти, страсти, чрез които може да се отклони от своята строга закономерност и да сгреша. Той трябва първо да преодолее, да победи нещо в себе си, ако иска да следва своите собствени закони, както растението следва вродените му закони. Сега човекът може да си каже: Изразът за нагоните, инстинктите, страстите в мене е червената кръв. Аз мога да сравня в известно отношение тази кръв с това, което в червената роза е растителният сок, хлорофилът, и мога да кажа: Когато човекът е станал така силен в себе си, че червената кръв не е вече израз на това, което го снижава под самия него, а го издига над самия него, - когато тя става израз на едно също така девствено същество както превърналият се в червено растителен сок на розата, или с други думи: Когато червеният цвят на розата изразява чистата вътрешност, пречистеното същество на човека в неговата кръв, тогава аз имам пред себе си идеалът на това, което човекът може да постигне чрез побеждаване на външната природа, която ми се представя под символа на черния кръст, на овъгленото дърво. И червеният цвят на розата символизира по-висшия живот, който се пробужда, когато червената кръв се превръща в един девствен израз на издигналата се над себе си инстинктивна природа на човека.

Когато човек не оставя току-що описаното да бъде само една отвлечена представа, то се превръща в една живо чувствувана идея на развитието. Тогава в нас оживяват цял един свят от чувства и усещания; ние долавяме в нас едно развитие от едно несъвършено към едно по-съвършено състояние. Под развитие ние долавяме нещо съвършено различно от онова отвлечено нещо, което външната наука ни дава в смисъла на един повърхностен дарвинизъм. Тук развитието се превръща в нещо, което се врязва дълбоко в нашето сърце, което ни пропива с топлина, с душевна топлина, то се превръща в нас в една сила, която ни носи и поддържа. Само чрез такива вътрешни изживявания душата може да развие мощни сили, така че тя може да се озари със съзнание в своето най-вътрешно същество - в онова същество, което иначе е лишено от съзнание.

Естествено, много лесно може да се каже: Но вие препоръчвате представянето на нещо напълно въобразимо, на нещо напълно измислено. Но само онези представи имат стойност, които са изображение на една външна представа, а представата за кръста с розата няма никакъв насрещен външен образ! Но важното не е, представата, чрез която обучаваме нашата душа, да бъде изображение на една външна действителност, а това, тя да събужда сили в нашата душа, да извлича тези сили от душата, които иначе са скрити и дремещи в нея. Когато човешката душа

се отдаде на едно такова символично мислене, когато един вид за нея всичко, което важи като действителност, става повод за образи, които не са извлечени произволно от фантазията, а са свързани с действителността, както в нашия пример кръстът с розата, тогава казваме: Човекът се стреми да се издигне до първата степен на познанието на духовния свят. Това е степенята наречена *имагинативно познание*. То ни извежда нагоре над това, което се занимава непосредствено с физическия свят.

Така човекът, който иска да се издигне в духовния свят, работи в своята душа с напълно определени представи, като оставя външната действителност да му действа по един съвсем определен начин. Когато е работил известно време по този начин, работата стои така, че обикновеният учен може да му каже: Това има за тебе само една субективна, една индивидуална стойност. Обаче обикновеният учен не знае, че благодарение на едно такова строго закономерно обучение душата стига до една степен на развитието, при която за нея престава напълно възможността да говори за субективни чувства и усещания, когато тя стига до там, където може да си каже: Сега в мене възникват представи, които застават срещу мене така, както иначе застават дърветата и скалите, реките и планините, растенията и животните на външния свят, но тези представи са така действителни, както иначе са действителни само външните физически неща, и към тях моята субективност не може да прибави нищо, нито да им отнеме нещо.

Така за всеки, който иска да се издигне в духовния свят, съществува едно междинно състояние, при което човек е изложен на опасността да може да внесе в духовния свят това, което е само субективно, което важи само за него. Но човек трябва да мине през това междинно състояние и тогава той стига до степенята, при която това, което душата изживява, е също така обективно, което е доказуемо за всеки, който има способността за това, както всички неща на външната, физическа действителност. Защото в крайна сметка за официалната наука важи принципът: Това, което трябва да се счита за научно, то трябва да може да се докаже във всяко време за всекиго, - разбира се за онзи, който е достатъчно подготвен за това. Нима мислите, че можете да докажете закона на "съответстващите температури на кипенето" на едно осемгодишно дете? Съмнявай се. Вие не можете също така да му докажете теоремата на Питагор. Следователно още с този принцип е свързано условието, че човешката душа трябва да бъде подготвена по съответен начин, когато искаме да и докажем нещо. И както човек трябва да бъде подготвен, за да може да разбере теоремата на Питагор - въпреки че това е възможно за всеки човек -, така той трябва да бъде подготвен чрез едно обучение на душата, ако иска да изпита или да познае това или онова в духовния

свят. Обаче тогава това, което може да бъде познато, може да бъде изпитано и наблюдавано от всеки човек, който е подготвен за целта по необходимия начин. Или когато последователите на Духовната наука, които са подготвили съответно своята душа, съобщават изхождайки от своите наблюдения, че един такъв човек може да погледне назад към повтарящи се земни съществувания, така че тези съобщения стават за него един факт, тогава идват хората и казват: Този човек отново ни поднася догми и изисква ние да вярваме в тях! Но духовният изследовател не излиза пред своите себеподобни по такъв начин със своите познания, че да иска те да вярват в тях.

Когато хората считат, че това, което се казва, са догми, тогава нека се запитаме: Нима фактът, че съществува кит, е една догма за този, който никога не е виждал кит? Без съмнение, нещата могат да се обяснят, като се казва: това е една догма за онзи, който никога не е видял кит. Обаче духовното изследване не пристъпва към света само със съобщения. То и не върши това, когато само разбира себе си; но това, което черпи от висшите светове, то го облича в логически форми, които са точно същите. Логически форми, с които са проникнати и другите науки. Тогава всеки един може да провери чрез своето здраво чувство за истината и чрез една безпристрастна логика, дали това, което духовният изследовател е казал, отговаря на истината. Винаги съм казвал: За да търси сама духовните факти, душата трябва да мине през едно обучение, да мине през това, което току-що бе описано. Но за разбирането на това, което духовният изследовател изнася като резултат на своите изследвания, не е необходимо такова обучение; за целта е достатъчно човек да има здраво чувство за истината и безпристрастна логика.

Когато духовният ученик е оставил да действуват върху неговата душа такива символични понятия и образи, той забелязва, че животът на неговите усещания и чувства става съвършено различен от това, което е бил по-рано.

Какъв е животът на усещанията и на чувствата на човека в обикновения живот? Днес е станало вече нещо твърде тривиално да се употребява навсякъде изразът "егоистично" и да се казва, че в обикновения нормален живот хората са егоистични. Аз не бих искал да се изразя така, а по-скоро да кажа: В нормалния обикновен живот хората са на първо време тясно свързани с човешката личност, така например когато нещо ни радва, именно по отношение на нещата, които ни радват, нещата на най-висшите духовни творения, нещата на изкуството и красотата. Това изразява и самата поговорка: "За вкусовете не може да се спори." Това показва, че много неща са свързани с нашата личност и зависят от това, как ние се поставяме субективно към нещата. Проверете, как всичко, ко

ето може да ви радва, е свързано с това, какво е било вашето възпитание, на какво място в света и в коя професия е била поставена вашата личност и т.н., за да видите, колко тясно са свързани усещанията и чувствата с нашата личност. Обаче когато човек прави такива упражнения на душата, каквито са горепосочените, той забелязва, че усещанията и чувствата стават напълно безлични. Това е едно мощно и велико изживяване, когато настъпва момента, в който нашият живот на усещанията и чувствата става някакси безличен. Този момент идва, той сигурно настъпва, когато в течение на своя духовен път човекът е подбуден от онези, които поемат неговото духовно ръководство, а именно остави да действуват върху неговата душа следните неща. Сега аз искам да изброя някои неща, които, ако човек ги остави да действуват върху неговата душа в течение на седмици, на месеци, те действуват възпитателно върху целия наш живот на усещанията и на чувствата.

Тук трябва да вземем под внимание следното. Когато насочваме нашия поглед върху това, което намирате поставено във философията в центъра на разглежданията, върху духовния център на човека, *Аза* - когато сме научили да се издигнем до представата на *Аза* -, който придружава всички наши представи, този тайнствен център на всяко изживяване; и когато отидем все по-напред в онази почит и отдайност, които могат да се свържат с факта - несъмнено за мнозина никакъв факт, а една химера -: Там вътре живее един *Аз!* - когато това може да се превърне в най-великото, най-решаващото събитие да си казваме постоянно, че това "*Аз съм*" е най-същественото в човешката душа, тогава свързано с това "*Аз съм*" се развиват силни чувства, които са безлични и ни насочват именно да познаем, как в една точка - в точката на *Аза* - е събрано всичко, което ни заобикаля като тайни на света и като мистерии, за да обхванем човека от тази точка на *Аза*. За това осъзнаване на *Аза* разказва например поетът *Жан Пол* в своя животопис: "Никога не ще забравя онова явление в мене, което не съм разказал още никому, когато присъствувах на раждането на моето себесъзнание, за което мога да покажа мястото и времето. В един преди обед още като малко дете аз стоях под вратата на нашия дом и гледах вляво към дърварника, когато внезапно вътрешното видение, аз съм един *Аз*, мина пред мене като светкавица от небето и от тогава насам остана да свети. Тук моят *Аз* бе видял самия себе си за пръв път и за вечността. Трудно е тук човек да си представи измами на спомена, тъй като никакъв чужд разказ не би могъл да се примеси с добавки в едно събитие случило се в скритата Светая Светих на човека, чиято новост единствено предаде трайност на такива всекидневни странични обстоятелства."

Това е вече много, да почувствува човек предаността към съгъстяването на мировата същност в една точка с всички трепети на страхопочитанието и с цялото чувство за величието на този факт. Но когато човек го чувства отново и отново и го остави да действа върху него, то може да бъде така, че може би не да му изясни всички загадки на света, но все пак да му даде една насока отиваща изцяло към безличното и към най-вътрешната същност на човека.

Тека чрез Аза ние възпитаваме нашия живот на усещанията и на чувствата. И когато сме правили известно време това, ние можем да доведем нашите усещания и чувства в една друга посока, можем да си кажем: Този аз в нас е свързан с всичко в нашия душевен живот, с всичко, което мислим, чувствуваме и усещаме, той разпалва и озарява нашия душевен живот. Тогава, без да вземаме под внимание самите себе си или без да ставаме лични, ние можем да изучим човешката природа с Аза като център на мисленето, чувствуването и волението. *Човекът* става за нас тайнство, а не ние за себе си. Тогава от Аза нашите чувства се разпростират над душата. Тогава можем да преминем към едно друго чувствуване, можем именно да усвоим онова красиво чувство, без което нашата душа не може да напредне в духовното познание, именно това, което бихме могли да наречем: чувството за това, че във всяко нещо, което срещаме, *ни се разкрива някакси до нещо безкрайно*. Това е чудесното чувство, най-чудесното от чувствата, когато отново и отново го оставяме да се явява пред душата. Това може да бъде там, където изливаме навън в природата и виждаме едно чудесно зрелище на природата: обгърнатите от облаци планини в гръмотевици и светкавици. Тогава това действа мощно и величествено върху нашата душа. Но тогава ние трябва да се научим да виждаме великото и мощното не само там, но и тогава, когато вземем един лист от растение, който наблюдаваме точно с всички негови жилки и всички чудесни неща, които се намират на него, трябва да доловим и почувствуваме също така великото и мощното, което ни се разкрива като нещо безкрайно от най-малкия лист, както и при най-голямото природно зрелище. Може да изглежда странно, но все пак е така, и след това трябва да се изразим гротескно: Може да направи голямо впечатление, когато човек вижда, как разгорената маса от лава блика от Земята. И тогава да си представим, че някой вижда топло мляко или най-обикновено кафе, гледа ги, вижда там нещо като малки формации под форма на кратери и му се представя в малък мащаб едно подобно зрелище. Навсякъде, в най-малкото както и в най-великото ни се разкрива достъпа до нещо безкрайно.

И когато изследваме все по-нататък, колкото и много неща да ни са се разкрили, под покривката, която сме изследвали може би отгоре, има

още повече. Така следователно ние чувстваме именно това, което можем да получим във всяка точка на вселената като откровение на нещо интензивно безкрайно. Това изпълва душата с чувства и усещания, които са ни необходими, когато искаме да добием това, което Гьоте нарича "духовни очи". Накратко казано, това е едно изживяване на нашия чувствен живот, който иначе е най-субективното нещо, едно изживяване до точката, където се чувстваме нещо много повече от арената, на която се разиграва нещо, където съвсем не числим към нашите чувства като нещо наше. Нашата личност е доведена до мълчание. Положението е приблизително такова, както когато някой разпъне едно платно и като живописец рисува един образ върху него, така разпъваме ние нашата душа, когато се упражняваме така и оставяме духовния свят да рисува върху тази душа. Това чувства човек от определен момент нататък. Но тогава човек трябва само сам да разбира себе си, трябва да разбере, че за признаването на това, което живее в света, е необходимо да се счита като единствено решаващо нещо определена степен на душевния живот.

Така фактически това, което човек добива в горещия стремеж на душата, става решаващо за истината. В самата душа трябва да бъде решено, дали нещо е истинно или не. Не нещо външно може да реши, а решението може да дойде тогава, когато човек се издигне над себе си, тогава той трябва да намери в себе си авторитета, за да вижда или да намери истината. Всъщност можем да кажем: Тук ние не можем да се различаваме напълно от останалите хора. Другите хора търсят обективни критерии, търсят нещо, което да потвърди истината от вън. Обаче духовният изследовател търси потвърждението на истината от вътре. Следователно той върши обратното. Щом нещата стоят така, тогава някой би могъл може би да каже привидно: Зле е, когато последователите на Духовната наука в техните погрешни представи искат да поставят света с главата надолу. Защото в действителност природоизследователите и философите не вършат нищо друго освен това, което вършат и духовните изследователи, само че те не знаят, че го вършат. Искам да ви дам едно доказателство за това, което е взето от непосредственото съвремие.

На последното събрание на природоизпитателите *Освалд Кюлпе* държа една сказка върху отношението на естествената наука към философията. В тази сказка той казва, че когато човек гледа навън в сетивния свят и го чувства като звук, цвят, топлина и т.н., той има само субективни качества. Това е същото, което и Шопенхауер казва, само че малко различно оцветено: "Светът е нашата представа". Но Освалд Кюлпе обръща вниманието върху това, че всичко, което възприемаме чрез сетивата, нак-

ратко всичко, което се явява образно, е субективно, че напротив това, което физиката и химията казват - налягане, сила на привличане и сила на отблъскване, съпротивление и т.н. -, може да бъде охарактеризирано като нещо обективно; така щото по този начин в нашите образи на света бихме имали нещо частично чисто субективно, частично това, което е обективно, като налягане, сила на привличане и сила на отблъскване.

Аз не искам да разглеждам тук по-нататък критиката, която бе направена срещу това изказване, а искам да се спра само на този начин на мислене. За днешния теоретикопознавател това наглежда извънредно лесно за доказване: понеже без очи не бихме могли да виждаме, светлината би била нещо, което е произведено чрез нашите очи. Обаче това, което става във външния свят, така се казва, когато една топка удря друга топка, това, което се развива тук като сили, като съпротивление, като налягане и т.н., това ние трябва да пренесем във външния свят, в пространството, то съществува там. Защо хората мислят това? Освалд Кюлпе се издава много ясно на определено място, където говори за усещанията на сетивата. Понеже счита тези усещания като образи, затова той казва: тези образи не могат да се ударят или да се привличат, не могат да се налягат или взаимно да се затоплят, не могат също така да имат в пространството толкова и толкова голямо разстояние, че да изпращат през пространството светлината с такава и такава скорост, не могат също да бъдат подредени така, както химикът подрежда елементите. Защо казва той това за усещанията на сетивата? Защото ги счита като образи, които са произведени само чрез нашите сетива.

Сега бих искал да ви представя една проста мисъл, която показва, че образността не изменя нищо от нещата, съвсем нищо. Нещата се сблъскват и се привличат. Когато обаче сега господин Кюлпе разглежда сетивните възприятия, този свят, който не би могъл нито да се сблъсква, нито да се привлича, той се явява на господин Освалд Кюлпе именно не като действителност, а като един огледален образ, като едно отражение. Тогава без съмнение той има пред себе си образи. Обаче удар, налягане, съпротивление и всичко, което се поставя в света като нещо различаващо се от другите, от сетивните възприятия, то не се обяснява обективно по никакъв друг начин освен чрез образността на сетивните възприятия, на усещанията. Защо това е така? Защото когато усеща налягане, удар и т.н., човек превръща това, което живее в нещата, в усещания на нещата. Човекът би трябвало да изследва, когато например казва: Едната биярдова топка удря другата, че това, което той изживява при това като ударна сила, той сам го поставя в нещата! И който стои на почвата на Духовната наука, не върши нищо друго. Това, което живее вътре в душата, него той прави изразен критерий на света. Не съществува друг

принцип на познанието освен това, което може да бъде намерено чрез развитието на самата душа. И така другите вършат същото както и духовното изследване. Само че духовното изследване знае това, докато другите го вършат несъзнателно, нямат никакво предчувствие за това, че на една елементарна степен вършат същото, но спират още на първата степен и отричат това, което сами вършат. Ето защо можем да кажем: Духовната наука не се намира в никакво противоречие с останалото изследване на истината; другите изследователи вършат същото, само че те правят първата крачка и не знаят нищо за това, докато духовното изследване пристъпва съзнателно толкова далече, колкото може да направи това определена човешка душа според нейната степен на развитие.

Когато е постигнато вече това, че нашите чувства са станали в известен смисъл обективни, едва тогава настъпва истински това, което аз също вече посочих, което обаче е една необходима предпоставка при напредването в духовните светове. Това е, че човек се научава да разбира да живее така в света, като предполага, че една всеобхватна духовна закономерност тъче и живее в духовния свят. В обикновения живот човекът е твърде далече от един такъв начин на мислене. Той се сърди, когато му се случи нещо, което не му е угодно. Това е напълно понятно, защото трудно може да се постигне едно друго становище. Това друго становище се състои в това, човек да каже: Ние идваме от един предишен живот, сами сме се поставили в положенията, в които се намираме в настоящия живот, сами сме се насочили към това, което иде срещу нас от лоното на бъдещето. Това, което иде срещу нас, то отговаря на една строго обективна духовна закономерност. Ние я приемаме, защото би било безсмислие да не я приемем. Това, което идва към нас от лоното на духовните светове, дали светът ни кори или ни хвали, дали ни връхлита нещо радостно или мъчително: ние го приемаме като едно пълно с мъдрост преживяване и протъкаване на света. Това е нещо, което отново бавно и постепенно трябва да стане цялостен принцип на нашето същество. Когато то стане такъв принцип за нас, нашата воля започва да бъде обучавана, школувана. Докато първо нашите чувства трябва да бъдат преорганизирани, сега е преорганизирана нашата воля, тя става независима от нашата личност и чрез това се превръща в един орган за възприемане на духовните факти.

Тогава след степента на имажинативното познание за човека настъпва това, което в истинския и същинския смисъл може да бъде наречено ИНСПИРАЦИЯ /ВДЪХНОВЕНИЕ/, изпълване на душата с духовни факти. Обаче трябва да бъдем наясно върху въпроса, че човек може да постигне тренирането на волята само на определена степен, когато неговите чувства са вече в известно отношение пречистени, за да може неговата

воля да се съедини със закономерността на света и той съществува вече като човек само затова, за да могат онези същества и факти, които искат да му се явят, да държат пред него собствената воля като една стена, на която могат да прожектират своите образи и по такъв начин да бъдат на лице за него.

Аз можах да ви опиша само някои неща от това, през което душата трябва да мине в спокойна, търпелива отдайност, когато иска да се издигне във висшите светове. В следващите сказки ще имам да ви обрисувам много неща от световноисторическото развитие, през което душата трябва да мине, за да се издигне в духовните светове. Ето защо считайте това, което бе казано днес, само като един увод, който ви показва, че чрез едно обучение на живота на нашите чувства и на нашата воля, е така също и на нашия мисловен живот /живот на представите/ можем да се развием така, че да станем носители на нови светове. Така щото фактически ние можем да влезем в един свят, който ще познаем също така като една действителност, както познаваме като една действителност физическия свят в неговия вид. Аз вече споменах при друг случай: Когато хората казват: Ти си въобразяваш това, което вярваш, че виждаш, трябва да им се възрази, че само опитността, наблюдението могат да дадат разликата между действителността и илюзията, между действителността и фантазията, също както и във физическия свят. Разликата трябва да се добие при самата действителност. Който пристъпва например със здраво мислене към действителността, той знае да различи едно нажежено парче желязо от едно такова, което съществува само в неговата представа. Нека дойдат колкото искат Шопенхауерци: такъв човек веднага ще направи разлика между двете, - кое е истина и кое само представа. Следователно човек може да се ориентира само при действителността и по действителността. Така той може да се ориентира и по отношение на духовния свят само чрез самата действителност. Веднъж някой каза, че ако човек само помисли, че пие лимонада, той чувства вкуса на лимонадата на своя език. На това аз му отговорих: Въображението може да бъде така силно, че някой, който няма никаква лимонада пред себе си, може би при живата представа за една лимонада ще почувства и вкуса на лимонадата на езика си, но бих искал да видя, дали някой е утолил жаждата си с една въобразена лимонада. Тук вече критерият започва да бъде действителен. Така е и с едно вътрешно развитие на човека, че той се запознава не само с един нов душевен живот, с нови представи, но той се натъква в своята душа на един друг свят и знае: Сега ти стоиш пред един свят, който можеш да опишеш също така, както можеш да опишеш външния свят.

Това не е само едно спекулиране, което може да се сравни само с едно развитие на мислите, но това е образуване на нови сетивни органи и разкриване на нови светове, които стоят пред нас също така действително, както нашият външен, физически свят.

Това, което бе показано днес, е едно указание наложено от нашите днешни условия на времето, че е възможно едно духовно изследване. То не е казано за това, че всеки един трябва веднага да стане един духовен изследовател. Защото постоянно трябва да подчертавам: Когато един човек със здраво чувство за истината и със свободна от предразсъдъци логика слуша съобщенията на Духовната наука, даже и когато не може сам да вижда в духовните светове, въпреки това всичко, което идва от такива съобщения, може да се превърне за него в енергия и силни чувства за душата, макар и отначало той да вярва в Хекелизма или в Дарвинизма. Това, което Духовният изследовател има да каже, то е способно винаги все повече и повече да говори на здравето чувство за истината, което човек притежава, толкова повече, че то е свързано с най-дълбоките интереси на всеки човек. Може да има хора, които не считат, че е необходимо за благото на тяхната душа да знаят, в какво отношение се намират помежду си земноводните животни и млекопитаещите и тем подобни. Обаче това, което може да бъде казано от почиващото на сигурни основи духовно изследване, трябва да сгрее всички хора: Че душата - доколкото тя принадлежи на духовния свят, слизайки в сетивното съществуване чрез раждането и отново връщайки се в духовното царство чрез смъртта - принадлежи на сферата на вечността. Това трябва да представлява най-дълбок интерес за всички хора, което постоянно се потопява все повече и повече в тяхната душа като сила, която е такава сила, че от нея душата получава сигурност, за да може да стои на своето място в живота. Една душа, която не е запозната с това, що е тя и какво иска, какво значи това според нейното същество, може да стане безутешна, накрая може да се отчая и да се чувства пуста и празна. Обаче една душа, която се изпълва с духовните придобивки на Духовната наука, не може да остане празна и пуста, когато приеме съобщенията на духовното изследване не като догми, а като жив живот, който протича стоплящо през нашата душа. Това дава утеха за всяко страдание в живота, когато от всички временни страдания сме издигнати до това, което може да стане утеха за душата чрез участие на временното във вечното. Накратко казано: Духовната наука може да даде на човека това, от което той се нуждае днес поради повишените условия на времето както в неговите уединени така и в изпълнените с най-силна работа часове на неговия живот, - или когато силата би искала да го напусне,

това, от което се нуждае, за да гледа в бъдещето и да върви изпълнен със сила към това бъдеще.

Така Духовната наука, така както тя изхожда от духовното изследване, от онези, които искат да насочат своите стъпки в духовния свят, може винаги да утвърди това, което искаме да резюмираме в малко думи, които изразяват съобразно чувствата характеристиката на пътя в духовния свят и неговото значение за съвременните хора. Това, което искаме да резюмираме по този начин, не трябва да бъде едно теоретично разглеждане на живота, а едно разглеждане, едно съзерцание на лекуващи средства, на средства даващи сила и крепкост в живота:

Светът духовен - за теб остава той затворен,
Щом в самия тебе не познаеш
Духа, който в душата свети
И носещ светлина да стане може
За тебе в глъбини и висините на света!

ЗАЛОЖБА, ДАРБА И ВЪЗПИТАНИЕ НА ЧОВЕКА

Берлин, 12 януари 1911 г.

Когато насочим поглед върху това, което преминава като един вид лайт-мотив през досегашните сказки на цикъла от настоящата зима, когато се вгледаме в онази жива същност в човека, която наблюдаваме не само веднъж между раждането и смъртта, но която предполагаме, че съществува в повтарящите се животи, тогава въпросът за това, което стои на основата на развитието на един човек в неговия един живот, в неговото едно земно възплъщение, ще ни се яви като един твърде важен въпрос, особено в нашето съвремие. Защото съвременният човек е изправен със своето питане и изследване пред това, което се проявява като заложба, дарба и възпитание на човека. Но понеже той е малко склонен да отвърне поглед от това, което ни се явява като оформящо се в един живот, и да насочи този поглед върху същинския строител, върху същинския творец в човека, то въпросите на този съвременен човек лесно ще носят характера на половинчатост, на неопределеност. Ако предположим именно, че в човешката природа съществува нещо, което преминава през много животи като истинска вътрешна оживяваща същност, едва тогава пред нас ще застане пълната загадъчност, онова, което е истински достойно до питане за него в човешкото същество. И тогава ние ще поискаме да разгледаме въпросите за заложбите, за дарбата и възпитанието в съвършено друга светлина, различна от тази, в която те могат да бъдат разгледани, когато имаме предвид само това, което нашето съвремие така често повтаря: наследството, наследените от прадедите качества. Не

че Духовната наука иска да отвърне поглед от това, което се изразява в такива наследени заложи, не че тя би искала да не обръща внимание на грижливите наблюдения на всичко онова, което външните сетива и насоченият върху тях ум могат да кажат; но Духовната наука знае, че всичко това се отнася към истинската същност на човека като нещо, което е така използвано от тази същност, така е прието вътре в нея, както външната материя е приета във физическия живот от малкия зародиш на едно живо същество, което определя своята форма от самия себе си, но си усвоява от заобикалящата го среда това, което трябва да му даде възможност да прояви този форма във външния живот - субстанциалното, материалното. Така, взето в голям мащаб, в начина, как един човек се изявява в живота, ние ще имаме да познаем едно сливане на това, което влиза в съществуването с неговото раждане, и това, в което същността, индивидуалността на човека се потопява и от което извлича своята духовно-душевна храна.

Когато например стоим като възпитател със задачи пред една човешка душа, която навлиза в съществуването, която от час на час, от седмица на седмица все повече изразява от своите вътрешни способности, когато стоим пред един подрастващ човек като пред една свещена загатка, която трябва да разрешим, която е дошла при нас от безкрайността, за да и дадем възможност да се разгърне, да се развие, тогава за всичко, което е човешки отношения в съществуването, ще се получат цял сбор от нови задачи, от нови възгледи, от нови възможности въобще. Следователно ние виждаме, как един човек навлиза в съществуването и предполагаме, че той донася по определен начин ядката на своето същество чрез раждането в съществуването. Също и официалната наука ни показва, когато не гледаме на модните думи и на теориите, а на фактите, как тази духовно-душевна ядка на човешкото същество работи над детето още след раждането, как това, което стои пред нас като телесен организъм, се изменя, оформява се пластично под влиянието на духовно-душевното. И официалната наука може например да ни покаже, как това, което първо трябва да считаме като инструмент за външните дейности, как мозъкът у човека е още една неопределена, подаваща се напълно на пластична обработка материя, когато той навлиза в съществуването, и как после това, което той се старее да приеме от духовното съкровище на заобикалящия го свят, прониква в пластичната маса на нашия мозък и я обработва, като я оформя и съгражда като един художник. Когато предположим - нещо, което е факт и бе често споменавано при други случаи -, че човекът, когато след раждането би бил изоставен безпомощен на един изолиран остров, не може да добие способността да говори, ние трябва да кажем: духовно-душевното съдържание, което ние от раждането при

емаме облечено в дрехата на говора, не е нещо, което прониква навън от вътрешността на човека, което е свързано само с неговата заложба, което така да се каже човекът получава без влиянието на неговата заобикаляща духовно-душевна среда, както получава например своите втори зъби чрез вътрешната заложба в седмата година, а говорът е нещо, което работи над човека. Той е наистина като един скулптор, който един вид формира неговия мозък. Ние можем да проследим това оформяване на мозъка през първите времена, даже години наред, и външно научно. Когато после се доказва анатомически и физиологически: Говорната способност на човека, паметта за определени говорни представи е свързана с този или онзи орган, всяка дума е един вид съхранена като една книга в библиотеката, ние можем да запитаем от другата страна: Кое е оформило така мозъка? И тогава можем да отговорим: Онова, което е съществувало като духовно-душевна същност в говорното съкровище на заобикалящия човека свят.

Това ни показва, че по отношение на неговото цяло развитие ние трябва да различаваме у човека всичко, което той изживява в своите мисли, представи и усещания - също и в неговите волеви импулси и чувства, което остава така да се каже само едно вътрешно изживяване -, от нещо друго, което остава вътрешно изживяване така, че прониква във външния физически организъм, оформява го пластично и го превръща в инструмент за бъдещи духовни способности или за бъдещ духовно-душевен живот. Това ние можем най-добре да видим съвсем нагледно, когато проследяваме една способност на човека през неговия живот, която показва съвсем различни страни, въпреки че тези различни страни са разбъркани многократно от официалната наука за душата /психология/: когато проследим нашата *памет*.

Когато усвоим нещо чрез паметта, когато запаметяваме, ние усвояваме това чрез средствата, от които едно от главните е повторението. Тогава ние сме го направили наша собственост, можем да го дадем от нас. Сега всеки познава едно неприятно нещо: забравата. Защото нещата се забравят отново, така изчезват от нашата памет, че по-късно не сме в състояние да ги възпроизведем отново. Или не можете ли да си спомните, колко много неща трябва да научите наизуст през вашата младост и да ги казвате, и колко много от всичко това сега не можете да кажете наизуст? Но нима действително изчезва това, всичко това, което сме приели по памет?

Сега искаме да разгледаме само това, за което човек казва по-късно: забравих го, - което следователно той не може да извлече от своята памет, така че да го възпроизведе. Нима то не съществува вече в него? То съществува в него по един подобен начин, както това, което вече споме-

нахме, което в нормалния човешки живот постоянно се забравя: как се забравят първите, чудесни и богати изживявания от детските години. В нормалния човешки живот ние си спомняме за нашето минало само до определен момент. Обаче преди този момент ние сме имали безкрайно много впечатления. Кой не ще се съгласи с това, ако наблюдава действително безпристрастно развитието на едно дете в първите години на неговия живот? Но то е забравено в смисъла, в който обикновено говорим за *забравяне*. Но нима то не съществува вече? Не играе ли то вече никаква роля в човешката душа? Да, то играе една важна роля в човешката душа. Защото каквито са първите впечатления от детството, дали изживяваме нещо радостно или тъжно, любов или безразличие, това или онова външно впечатление, от това зависи безкрайно повече, отколкото човек може да направи по-късно в живота, изхождайки от цялото настроение и от цялото устройство на своята душа, зависи много повече отколкото обикновено се приема. Това, което сме забравили от първите години на нашия живот, което ни формира и изгражда в нашето душевно същество, е много по-важно отколкото обикновено се признава. Така е и с това, което по-късно научаваме, ние го забравяме как то звучи в думите, в мислите, но то остава в нас като определено настроение на душата. Когато например един човек е научил в определена възраст балади или други стихотворения с напълно определени задачи, с напълно определени качества, той може да забрави мислите, събитията и т.н., така че не може да ги възпроизведе отново; обаче това, което е поучил, то остава в структурата на неговия собствен характер може би като душевна крепкост, като една особеност да застава в живота и да приема радост и страдание. Това, което забравяме, *се превръща в настроения, чувствени стойности, даже във волеви импулси, в това, което почива повече или по-малко несъзнателно в нашия душевен живот, но което твори в нас и ни оформя*. Само понякога то се показва по-късно в живота чрез определени процеси, наказвайки ни, че когато човек направи необходимото и пред неговата душа се представя нещо сродно, той си спомня тогава за нещо забравено. Така щото може да се докаже, че върху това, което човек е запаметил в миналото и го е забравил, в несъзнателните пластове на неговия душевен живот се е наслоило върху него нещо като една покривка, но все пак то съществува в него. Така ние действително виждаме, как това, което забравяме, което изчезва от нашата памет, твори оформяващо и изграждащо в нашата душа и после се проявява в нашето настроение като радост или скръб, проявява се в нашата смелост, в нашата храброст или малодушие или също в нашия страх по отношение на живота. Това, което един вид се отделя от съкровището на нашата памет и се потопява в подсъзнанието, бива забравено, става една твореща

сила в самата наша душа. Всъщност ние самите сме това, което са направили от нас нещата, които сме забравили. Защото какво друго е конкретно човекът, освен това, как той може да се радва, да бъде храбър и т.н. Когато обхванем човека не отвлечено, а напълно конкретно, ние трябва да кажем: *той е хармоничното тъкане едно през друго, едно в друго, хармоничното действие едно в друго на неговите качества*, така щото самият човек бива определен от това, което се влива надолу в по-дълбоките пластове на неговото съзнание. Това виждаме ние през време на живота.

От всичко, което разгледахме до сега и ще разгледаме и по-нататък може да следва, че онова, което като духовно-душевно изживяване потъва в по-дълбоките пластове, то потъва след това още по-дълбоко, когато човек минава през вратата на смъртта. Защото всеки път, когато чрез това, което приема, човек иска да упражнява едно формиращо действие: в живота върху своя външен физически организъм, той намира в този живот вече определена организация на своето тяло. Тази организация е съставена така или така, той идва в живота с тези или онези заложиби. Срещу това трябва да шурмува онова, което е творящо в нашата душа. Да предположим, че чрез това, което приемаме в нас, би могло да бъде създадено едно качество на смелост, на храброст. Обаче когато имаме един организъм, който е склонен повече към зайчи страх отколкото към един смел човек, ние трябва да шурмуваме повече или по-малко срещу нещо, което сме получили в живота от нашия организъм. И когато минаваме през периода между смъртта и едно ново раждане, същественото в това човешко развитие се състои в това, че ние предварително си изработваме първообраза, първичната форма на нашия нов физически земен организъм, на нашето ново физическо тяло. Там ние не срещаме никакви подобни ограничения и съпротивления, каквито се представят на нашия организъм в живота между раждането и смъртта, там ние строим пластично с това, което сме добили в живота, основата, основните сили за едно ново тяло в рамките на широки граници, по-широки от тези, които имаме между раждането и смъртта. Ето защо можем да кажем: Това, което като забравени представи през време на живота между раждането и смъртта работи само върху нашата душа, когато минем през вратата на смъртта то работи до времето на новото възплъщение върху изграждането на нашия бъдещ земен организъм, то се вработва в това, което е свързано с нашия нов телесен организъм; така щото чрез раждането ние навлизаме в новото съществуване с такива заложиби, които слизат в още по-дълбоки слоеве на нашето същество отколкото забравените представи в живота между раждането и смъртта.

От всичко това ще бъде понятно, че понеже е почерпил причините за организацията на едно ново тяло от живота, от непосредствения окръжаващ свят, човекът се нуждае фактически в известно отношение отново от същите условия. Не така е при животното, което, както видяхме от сказките "Човешка душа и душа на животното" и "Човешки дух и дух на животното", има своя организъм определен в линията на наследствеността. Животното се явява със съвсем определени тенденции, които искат да се оформят пластично, защото тенденциите не са взети от заобикалящата го среда. Нека помислим, колко малко усвоява животното от външния свят чрез възпитание, чрез дресиране, колко малко се нуждае то поради това от една арена, която да се намира във външния свят, за да произведе отново това, което е било прието вътре като формиращи принципи. Обаче човекът се нуждае от една такава арена. Ето защо той навлиза несръчен в света, навлиза така в света, че и тук ние трябва да сложим последна ръка в тънкото оформяване на неговия организъм. От тук и животът и тъкането на индивидуалността на човека, на неговата същинска основна същност, в първите години на неговото съществуване! Ето защо органът на неговия дух, мозъкът, влиза в живота така, че той може да бъде определен, да бъде формиран пластично и поради това бива снабден със същност едва след раждането с последните решаващи пътища, линии и направления, как трябва да се проявят заложените.

От това ние виждаме, че главното в развитието е нещо, което трябва да считаме, че то идва от минали съществувания, от минали степени на съществуването и че затова ще бъде по-малко важно да имаме определени, своенравни принципи за възпитанието, защото всяко отделно човешко същество, всяка индивидуалност трябва да се счита като една проблема, като една свещена загатка, която трябва да бъде разрешена и че от нас зависи да създадем условията, поводите тази загатка да може да бъде решена по възможно най-добрия начин. Неудобно е едно такова възпитание, което въобще не може да постави никакви твърди принципи, но което трябва да апелира у възпитателя към един принцип родствен с художественото, за да наблюдава, какво се проявява от същността на човека. Такова възпитание е по-неудобно отколкото когато се казва регламентирано: тези или онези способности трябва да бъдат заставени да се проявят така или така. Обаче ние заставаме с едно правилно разбиране пред подрастващия човек само тогава, когато във всеки отделен случай го разглеждаме като една индивидуалност, като нещо особено за себе си. Но когато искаме да вземем нещата съвсем тривиално - някои хора имат вече тази дарба да вземат всичко тривиално -, ние можем да кажем: Индивидуалност намираме не само у човека, но и във всяко животно. Без съмнение такава индивидуалност се показва. Това не ще

отрече също никой, който стои на основите на Духовната наука и говори от тези основи. Аз често съм казвал: Когато се говори в този смисъл за индивидуалност, трябва да разглеждаме нещата по-точно, трябва да имаме съзнанието, когато искаме да вземем нещата тривиално, че можем да говорим и за биографията и за индивидуалността на един писец. Познавах един човек, който - понеже по негово време писците още се изрязваха от гъши пера - можеше вече да прави разлика между писците, понеже всеки сам си изрязва писеца, този последният приемаше винаги едно лично отношение към него, и понеже въпросният човек имаше една отлична фантазия, той би могъл да напише добре една биография на всеки един писец с всички подробности. При човека обаче не става въпрос да използваме мащаба на тривиалността, а онзи мащаб, който е почерпен от дълбочините на познанието.

Тъй като именно чрез едно такова разглеждане на нещата се показва начинът, по който човек формира пластично своя външен организъм, формирайки и образувайки своето истинско същество и в това той проявява своята истинска същност, ние отново можем да видим от тази проява, как тя става през първите години и се преобразява с развитието на човека, превръщайки и използвайки това, което може да приеме от околната среда. От тук следва, че през първите години на неговия живот е от особено голямо значение за човека да запазим така да се каже неговите способности, за да могат те да работят пластично формиращо в неговия телесен и телесно душевен организъм и да не му затваряме възможността да работи пластично. Ние най-много затваряме тази възможност на човека, когато преждевременно го тъпчем с понятия и идеи, които се отнасят само към нещо външно сетивно и които имат най-строги очертания, или когато го приковаваме строго към една дейност, която теоретически е ограничена в свършено определени форми. Тук няма никаква изменчивост, никакво изменение, също и никаква възможност да бъдат развити духовно-душевните способности, както душата развива своята дейност от ден на ден, от час на час. Да предположим, че един баща е ужасно своенравен човек, който е приел за свой принцип: Моят син трябва да стане такъв, какъвто аз бях! През целия си живот аз правих общата за моите клиенти така, и така трябва да прави своите обща и моят син! Както аз мисля, така трябва да мисли и моят син! Тогава около този син се създава една такава духовно-душевна обстановка, която така работи над неговия духовно-душевен организъм, както е било работено над бащата и чрез това синът е принуден да живее в свършено определени форми, докато би трябвало да бъде първо проучена индивидуалността, която навлиза в живота, и след това от добитото познание да формираме духовно-душевния организъм.

Инстинктът на възпитателите на човечеството е създал вече чрез общото съзнание едно чудесно средство, чрез което през първите години човекът е поставен във възможността да работи върху изменящото се, подвижно естество на душевно-духовното, така щото да се даде свободно пространство на игра за формирането на човешкото същество. Това е играта. Това е също начинът, как най-добре занимаваме едно дете, така щото да не му даваме понятия, които имат неподвижни очертания, а такива, които дават пространство за игра на мисълта, така че тук или там то може да сгреша. Само тогава ние намираме хода на мисълта, която е предопределена чрез вътрешната заложба. Когато разказвам една приказка, така че тя да възбуди духовната дейност на детето, да не се образуват понятия в определени очертанията тези очертания да оставят подвижни за понятието, тогава детето работи така, както някой работи, който изпитва нещата и чрез изпитването търси да получи това, което е правилно. Детето работи, за да извлече, как неговото духовно естество трябва да се движи, за да формира по най-добрия начин своя организъм, както той е предварително формиран вътрешно. И така е при играта. Играта се различава от дейността разграничена в неподвижни форми чрез това, че до известна степен детето може да прави, каквото иска, когато играе, да няма то предварително резки очертания в мислите и подвижностите на организма. А това отново се отразява по един свободен, определящ начин върху духовно-душевния организъм на човека. Играта и току що характеризираната духовно-душевна дейност на детето през първите години произлизат от едно дълбоко съзнание за онова, което всъщност съставлява природата и същността на човека. Който иска да стане един действителен възпитател, той ще има и за по-късните години съзнанието, че фактически всяка отделна способност трябва да бъде първо проучена, позната, определена при развиващия се човек. Обаче все пак съществува възможността да бъдат съблюдавани определени големи принципи. Такива принципи ни довеждат след това да разберем, как ядката на човешкото същество, която преминава от едно раждане в друго, от един живот в друг живот, използва така да се каже външното, което е вложено в наследствената линия.

Тук представлява най-висок интерес да насочим погледа върху начина, как духовно-душевната ядка на човешкото същество използва по съвършено различен начин признаците, качествата, добродетелите и т.н. от бащата и майката, от бащините и майчините прадеди, за да изгради нещо ново. И действително: бащините и майчините качества не се използват по същия начин от индивидуалната ядка на човешкото същество, а основата на това използване лежи един напълно определен закон. Ако се опитаме да схванем този процес в неговата пълнота, за да

можем да го прозрем, ние трябва да насочим нашето внимание върху това, как в човешката душа се проявяват две неща. Едното е интелектуалността, към която искаме да причислим сега и способността да мислим в образи, в представи по-бързо или по-бавно, по-умно или по-глупаво. Другото е общата насока на волята и на чувството, на афектите, интересът, който проявяваме към заобикалящия ни свят. Целият начин, по който сме в състояние да извършим нещо, зависи от това, дали имаме един подвижен или един бавен, един тъп или един проникващ нещата дух, дали сме остроумни или не. Това, което човек може да направи на своите себеподобни и как ние вършим това, зависи от обстоятелството, дали разбираме да свържем в правилния смисъл нашите интереси с това, което става в заобикалящата ни среда. Някои хора имат добри предпоставки, но те проявяват малък интерес към своите себеподобни и към заобикалящия ги свят. Тук се намираме пред факта, че интересът не примамва способностите да се проявят. Ето защо е необходимо да обръщаме в нас внимание на интереса така, както на това, дали подвижността на нашата интелектуалност позволява да направим това или онова за света, в който живеем.

За цялата особеност на интереса, с която трябва да си представим свързан и начинът, как се оформяват желанията на човека и управляването на целия живот, как човекът се развива сърчно или несърчно, целия начин на душевния живот, който е свързан с нашата обхода с външния свят, е нашия по-голям или по-малък интерес към външния свят - за всичко това човекът взема най-важните елементи в наследствеността от бащата. Така щото интересите и онова от интересите, което ни прави сърчни, способни да употребяваме нашите органи, цялото наше човешко същество по правило наследствено благо от бащата. Следователно душата взема от бащата съответните елементи, за да може да развие онези качества. Напротив това, което е интелектуална подвижност, с което след това е свързана също дейността на фантазията, образното мислене, изобретателната дарба, нашата индивидуалност, която влиза в съществуването чрез раждането, го взема като наследственост от майчините качества. Можете да намерите още у Шопенхауер спомената по особен начин тази извънредно интересна глава; той имаше предчувствие за това, но не беше в състояние да посочи по-дълбоките неща.

Обаче от друга страна можем да кажем и нещо друго. Това, което живее като способ в бащата, как той се отнася към нещата, какви интереси, какви желания проявява той към нещата, как той желае, иска, дали той е човек, който смело се намесва в отношенията на живота или отстъпва с малодушие, дали е педантичен или великодушен, следователно качествата, които са свързани с волевите импулси, всичко това се предава по

наследство от бащата. Напротив всичко, което е подвижност на душата, на интелектуалността, то се предава по наследство от майката. Но има една интересна разлика, която само трябва да бъде наблюдавана, която може да бъде наблюдавана, когато разглеждаме целия обсега на живота. Тогава ще намерим навсякъде доказателства за това. А именно по отношение на пола се показва при това една огромна разлика. Можем да кажем: Общо взето за един син отношението към бащата и майката е описано по един чудесен начин в думите на Гьоте: "От баща си имам телосложението и сериозното поведение в живота", т.е. всичко, което се отнася за общението на човека с външния свят - "От майка ми веселата натура и поетичната дарба", т.е. цялата особеност на духовния живот. Но ако разгледаме сега дъщерята, констатираме по един странен начин, че при дъщерята качествата на бащата се явяват така, че сега те са повдигнати с една степен от природата на волевите импулси, от природата, която се изразява повече в общението със заобикалящия свят - в душевното. Ето защо от един баща - това важи естествено само при еднакви обстоятелства -, който навсякъде действа смело, който проявява жив интерес към това или онова и с това в своето общение с околния свят проявява известна сериозност, дъщерята взема тези качества така, че те са повдигнати в областта на душевното. Такава дъщеря проявява сериозен душевен живот, превърнала е характерните черти на бащата в душевни прояви, тя прави по-подвижно това, което у бащата е по-сковано. Така щото най-важните качества, които при бащата се явяват повече външно, при дъщерята те се показват повече овътрешнени. Ето защо можем да кажем: Качествата на характера на бащата продължават да живеят по-нататък в душевната част на дъщерята, душевните качества на майката, подвижността на духа както и талантите и способностите, които човек може да развие, живеят по-нататък в сина. Майката на Гьоте, старата госпожа РАТ, беше жена, която можеше да съчинява стихове, у която фантазията функционираше по най-чудесен начин. Това премина в сина, обаче в него то слезе с една степен по-долу, превърна се в заложба, организация. Така щото синът Гьоте имаше способността да даде на човечеството това, което живееше в майката. Така ние виждаме, как майчините качества са снети у сина с една степен по-долу, като се превръщат в организиращи способности, в способности създаващи органи, докато бащините качества са изведени от дъщерите с една степен по-нагоре, като у дъщерята те се явяват овътрешнени, превърнати в душевни качества. Във връзка с това няма нищо по-характерно от красивата противоположност между Гьоте и неговата сестра Корнелия, която беше изцяло старият господин РАТ, нейният баща, който вътрешно, душевно беше една тиха, сериозна натура и поради това можа да бъ

де за поета още от неговото юношество това, от което той се нуждаеше: един извънредно добър другар. Вземете сега това под внимание и разгледайте, как според собственото си описание Гьоте не може да добие едно благоприятно отношение към своя баща. Причината за това беше, че у стария господин РАТ бащините качества бяха овъншнени. Това, от което Гьоте се нуждаеше, бяха именно тези качества, но той не можете да ги разбере така, както те съществуваха у неговия баща. Там те бяха правилни. Превърнати в душа те живееха в неговата сестра, която поради това може да му бъде такъв добър другар.

Сега направете с мене една разходка през историята и ще видите, как всяка стъпка потвърждава казаното и как навсякъде там, където имаме показания, бихме могли да дадем исторически едно потвърждение на едно такова състояние на нещата. Най-хубавото потвърждение в това отношение имаме от майката на Макавеите, която с едно героично величие оставя своите синове да отидат на смърт за това, което тя вярва и в което нейните отци са вярвали. При това тя произнася следните велики, прекрасни думи: "Аз ви дадох външното тяло; обаче Онзи, който е създал света и човека, ви даде това, което аз не можех да ви дам и Той ще се погрижи отново да получите това, щом вие го изгубвате заради вашата вяра!" Колко често в историята ние се натъкваме на майчиния елемент: от майката на Александър Велики и майката на Гракхите до нашето време, когато виждаме, как в човека се явяват качества, благодарение на които този човек е способен да действа върху окръжаващия свят, благодарение на които той притежава силите и талантите, а също и подходящия телесно-душевен организъм. В това отношение бихме могли навсякъде - където и да поискаме - да разтворим историята на знаменити мъже: навсякъде ние ще намерим майчините качества преведени така, че те са слезли по-надълбоко с една степен, че са се превърнали в способности, които са поставени в живота. Нека вземем примера с майката на БЮРГЕР и с неговия баща, от който той е наследил също и волевото качество /Готфрид Август Бюргер, 1747-1794 г. поет/. Всъщност с бащата той имаше малко нещо общо; бащата се радваше, когато нямаше нужда да се грижи за развитието на малкото момче; обаче майката имаше един чудесно подвижен дух, тя беше тази, която граматически и стилистично притежаваше правилния израз. А това беше необходимо за поета; той прие тези качества от майката и те му се подадоха именно защото той принадлежеше на следващото поколение. Или нека помислим за ХЕБЕЛ, в какво отношение стоеше той към своя баща. Който познава по-точно поета ХЕБЕЛ, той ще почувствува в цялата сурова особеност и своенравно на интересите един отзвук и от бащиното наследство. Старият майстор зидар *Хебел* беше предал вече много от това на своя син.

Обаче помежду си се разбираха синът и майката и майката беше тази, която предпази сина си от съдбата да стане майстор зидар в своето родно място, вместо да даде своите драми по-късно на човечеството. Трогателно е да прочетем, как самият *Хебел* разказва в своите чудесни дневници това, което го е свързвало с неговата майка.

Тези примери биха могли да бъдат умножени до безкрайност. Обаче от това, което вярваме че наблюдаваме в живота и което тук или там изглежда да ни показва нещо друго, не трябва да вадим заключението, че изнесените тук неща са погрешни. Положението би било същото, както някой би казал: Физиците ни доказват закона на падането на телата; но сега аз ще им докажа, като устроя нещата по съответен начин, че законът на падането на телата може да бъде възпрепятствуван! Но законите не съществуват за това, да вземем под внимание всяко едно обстоятелство, а да имаме пред погледа си това, за което се касае. Така трябва да постъпваме в естествената наука, така трябва да постъпваме и в Духовната наука. Само че днес Духовната наука не е стигнала достатъчно далече, за да постъпва по същия начин. Когато се вземе предвид това, тогава навсякъде ще може да се намери потвърждение на горепосочения закон за наследствените качества получени от майката и от бащата. Но когато обгърнем с поглед целия човек, трябва да бъдем наясно, че това, което наричаме човешка душа и което се проявява в цялата организация на човека, също и в телесно-душевната, съвсем не е нещо просто. И тук някой трябва да бъде неударжимо склонен към тривиалност, за да каже: Защо вие антропософите имате приумицата да различавате в душата три душевни члена и даже много членове в човешката природа? Вие говорите за една Сетивна душа, за една Разсъдъчна душа и за една Съзнателна душа. Обаче много по-просто би било да се говори за душата като една единна същност, в която човекът мисли, усеща и проявява воля. Без съмнение това е по-просто, по-удобно - но също и тривиално. Но това е и същевременно нещо, което не може да подпомогне действително научното разглеждане на човека. Защото делението на човешката душа на Сетивна душа, Разсъдъчна душа и Съзнателна душа не произтича от желанието да делим нещата и да употребяваме много думи. Защото Сетивната душа е онази част на душата, която влиза първо във връзка с окръжаващия свят и приема от вън възприятията и усещанията, в която също се развиват желанията и инстинктите и която трябва след това да различаваме от онази част на душата, в която вече в известно отношение полученото от вън се преработва. Ние поставяме в дейност нашата Сетивна душа, като заставаме срещу външния свят, приемаме от него впечатления на цветове и звуци, но оставяме също да се появи това, което като обикновени хора не владеем: нашите инстинкти, желания и страсти.

Обаче когато се оттеглим и преработваме в нас това, което сме приели чрез възприятията и т.н., така щото възбуденото в нас от външния свят се превръща в чувства, тогава ние живеем във втория член на душата, в Разсъдъчната душа или Чувстваща душа. И доколкото ръководим и направляваме нашите мисли, а не се оставяме водени както децата се водят с ремъка, ние живеем в Съзнателната душа.

В моите книги "Тайната наука" или "Теософия" ще видите, че трите члена на душата имат още много повече отношения - по друг начин - с това, което се намира във външния свят, не защото ние изпитваме удоволствие да делим душата, а защото това, което наричаме Сетивна душа, е поставено в свършено други отношения с Космоса отколкото това, което наричаме Съзнателна душа.

Съзнателната душа е тази, която изолира човека, която го кара да се чувства направо като едно вътрешно затворено същество. Това, което наричаме разсъдъчна душа, го поставя в отношение с окръжаващия свят и с целия космос и чрез това той е едно същество, което се явява като един екстракт, като едно сливане на целия свят. Чрез съзнателната душа човекът живее в себе си, изолира се. Същественото от това, което човек изживява в Съзнателната душа, е това, което той като човек развива най-късно между своите заложби: способността на *логическото мислене*, способността да има мнения, мисли и т.н. Това лежи в Съзнателната душа. По отношение на тези качества индивидуалната ядка на човешкото същество, която влиза в съществуването чрез раждането, е фактически най-много предразположена към изолиране. Тази най-вътрешна ядка на човешкото същество се проявява най-късно навън у човека. Докато неговата обвивка, неговият телесен организъм се развива най-рано, неговата същинска индивидуалност се развива най-късно. Но така както човекът е днес - в миналото той е бил различен и в бъдеще отново ще бъде различен -, той развива фактически своите мнения, понятия, представи в най-изолираната част на своето същество. Ето защо те имат най-малко влияние върху цялото изграждане и оформяване на неговата цялостна личност и като заложби се проявяват едва тогава, когато цялостната личност е вече здраво установена, пластично оформена.

От тук ние виждаме, как дарбата на човека, се развива в определен ред. Ние виждаме да се явява първо това, което живее в най-малко изолирания, в най-малко отделения елемент на човека, в Сетивната или Инстинктивна душа. Затова пък то има най-голямата сила да проявява своето действие в човешкия организъм. Ето защо можем да видим, че най-малко можем да се доближим до детето, да му въздействуваме с мнения, теории, идеи, когато тази Сетивна душа иска най-силно да гради от вът

ре навън. Ние можем да се доближим до детето само тогава, когато действаме върху неговата Сетивна душа - както това е описано в моята книжка "Възпитание на детето в светлината на духовната наука" -, което трябва да съблюдаваме особено през първите години от неговия живот. Тогава не трябва да гледаме да развиваме теории, учения, а да заставаме детето да *подражава*, като му показваме предварително живо това, което то трябва да живее. Това е извънредно важно, защото този инстинкт за *подражание* се явява най-рано като една от първите заложби, върху която можем да въздействуваме. В този период увещанията и ученията действуват най-малко. Това, което детето вижда, то го подражава, защото то се оформява така, както трябва да се оформи съобразно своята връзка с външния свят. Ние поставяме първия основен стълб на цялото лично същество на детето, когато през първите седем години му показваме с нашия собствен живот това, което то трябва да живее, когато отгатваме, как трябва да се отнасяме около детето. Без съмнение за мнозина това е крайно чуден принцип на възпитанието.

По-голяма част от хората ще запитат, как трябва да се държи детето, а сега идва Духовната наука с нейните изисквания: Хората трябва да научат от детето, как трябва да се отнасят в неговата околност - като внимават за това, какви думи произнасят, какви разбирания и какви мисли имат. Защото в своята душа детето е много по-възприемчиво отколкото обикновено се вярва, то е преди всичко по-възприемчиво отколкото възрастния човек. Съществуват такива хора с определена чувствителност, които веднага забелязват, когато при тях влиза един човек, който разваля доброто настроение. При детето тази способност съществува в неизмеримо по-голям размер, въпреки че това малко се съблюдава.

И тук много по-важното не е това, какво предприема отделният човек, а това, какво един човек се старае да бъде за другия, какви мисли и представи храни той. Не е достатъчно да премълчаваме пред децата и да си позволяваме мисли, които не би трябвало да бъдат за детето, а нашите мисли трябва да бъдат изживявани така, че да имаме чувството: Това може да живее по-нататък в детето и трябва да живее. Това е неудобно, но въпреки това то е правилно!

След това, когато настъпва смяната на зъбите, важното, което трябва да се съблюдаваме това, което можем да наречем: Градене върху това - сега не това, което човек върши, а това, което той крие в себе си като личност -, *градеж върху авторитета*. Това е най-важното, през първите години на неговия живот детето да живее съобразно това, което говорим, вършим и мислим, а през втория период да чувства в нас един човек, върху който то може да гради, така че да може да каже: Добро е това, което той върши! - От 7-та до 14-та, 16-та година не трябва да да

ваме на детето увещания изхождайки от принципа да му дадем една морална теория, не трябва да му показваме: това трябва да се направи, това не трябва да се направи, - а ние предаваме на детето най-доброто съкровище, когато за Разсъдъчната или Чувствуваща душа то може да има чувството: Това, което човекът намираш се до мене върши, е добро; това, което той не върши, и аз не трябва да върша! - Това има неизмеримо значение.

Едва с настъпването на 14-та, 16-та година започва възможността, човек да може да гради върху най-изолираната част на неговото същество, върху Съзнателната душа, т.е. върху това, което се образува в Съзнателната душа: върху мненията, понятията и идеите. Обаче тези последните трябва да имат първо една здрава основа и почва, а тази основа трябва да бъде създадена. Ако не я създадем, като дадем повод за това чрез възпитанието, каквото индивидуалността ни разкрива, чрез това ние не създаваме свободен път за развитието, тогава човекът е обхванат от един друг елемент: от твърдостта, от сковаността на природата на неговите обвивки /тела/. Тогава той се опощява, става повърхностен; тогава не действа неговата индивидуалност, която преминава от един живот в друг, а той става роб на своя телесен организъм, който подчинява човека от вън. Човек показва това чрез факта, че не е господар в своята духовно-душевна част, а е изцяло зависим от своя телесно-душевен организъм, показва сковани качества, които са неизменяеми. Напротив един човек, при когото сме обърнали внимание, щото неговите заложби да се проявяват колкото е възможно повече, той запазва през целия си живот определена подвижност, той може да се справи и в по-късния живот с новите положения. При другия обратно, организъмът се опощява, получава сковани форми и човекът запазва тези форми през целия си живот. Ние живеем в една епоха, в която индивидуалността на човека малко се цени и в която поради това има малко случаи да се убедим, че по-късно в живота индивидуалността е подвижна и може да се ориентира при нови положения и истини. Тук ние стигаме до една глава, където можем да разберем, как някои хора трябва да заемат едно просто положение спрямо живота.

Колко много хора има, които, когато са вникнали в един светоглед, така че са убедени в него, се стараят сега да убедят и другите. Те вярват, че това е много похвален стремеж, когато казват: Щом го разбирам така ясно, аз би трябвало всъщност да доведа всеки един до това убеждение! Обаче това е една наивност. Нашите мнения съвсем не зависят от това, дали нещо ни се доказва логически. Това е възможно в много малко случаи. Защото мненията и убежденията на хората се образуват от свършено други основи на нежната душа - от тяхната волева природа, от

тяхната сърдечна и чувствена природа, така щото един човек може много добре да разбере вашите логически обяснения, вашите остроумни заключения и след това да не ги възприеме поради простата причина, че това, което един човек вярва и изповядва, не изтича от неговата логика и от неговото разбиране, а иде от цялата му личност, т.е. от онези членове, където възниква волята, чувствата. Обаче нашите мисли са онова от нас, което от всички наши заложи се явява най-късно, когато организацията на тялото е вече отдавна завършена. Това е изолираното поле. Там ние най-малко намираме достъп до другите хора. Повече можем да постигнем, когато ги обхванем в онези техни части, които лежат дълбоко: в чувството, във волята. Чрез тези последните ние можем да действваме върху организма. Но когато един човек е израснал в една твърде материалистична сфера, да речем там, където хората допускат само съществуването на материята, тогава през време на неговия растеж се образува сбор от чувствени и волеви импулси, които оформяват пластично неговото тяло, а също и неговия мозък. По-късно той може да усвои едно много добро логическо мислене, обаче това не действа вече в пластиката на неговия мозък. Логическите мисли са най-безсилното нещо в човешката душа. Ето защо особено важно е да търсим и намерим достъпа до другите хора и чрез душата, а не само чрез логиката. Когато някой е формирал вече своя мозък по определен начин, тогава този мозък не образува вече никаква нова логика, понеже той винаги отразява старите представи, понеже се е втвърдил вече в определени форми. Ето защо за такива светогледи, които са изградени върху най-чистата, върху най-строгата логика, каквато е Духовната наука, не можем да се надяваме, че ще можем да действваме като отидем от човек на човек, за да ги убедим. Когато някой, който разбира импулса на Духовната наука, би искал да вярва, че ще може да убеди хората чрез предумване или чрез логика, който би искал да вярва, че последователят на Духовната наука се подава на тази илюзия, той греши твърде много! Защото в нашата епоха съществуват голям брой такива хора, които вследствие на цялата си личност, на тяхната волева и чувствена природа не гледат, не се стремят към това, което е духовен свят и духовно изследване. От голямата маса на тези, които живеят около нас, ще се изберат онези, които имат влечение към Духовната наука, ще се насочат към това, което смътно предчувствуват, което вече имат в душата си. По отношение на един светоглед, който е изграден върху това, което логиката, човешкото съзнание могат чисто да обгърнат, може да стане само една селекция, един подбор. Ето защо представителят на Духовната наука пристъпва към хората и знае да различава: Тук има един, на когото можеш с години да проповядваш, той не ще се съгласи с твоите мисли, не ще ги раз-

бере. Ти трябва да доведеш това първо до неговото съзнание, можеш да говориш на неговата душа, но той самият не може да се домогне до него от целия инструмент на своята душа, от мозъка си. Другият е устроен така, че има възможността да схване това, което Духовната наука показва по нейния логично устроен способ. Поради това той също се ориентира в това, което всъщност живее вече в неговата душа.

Този е начинът, по който ние трябва да застанем във великите задачи на съвременното или на бъдещето. Само когато познаем, как цялата личност на човека се отнася, какво може да приеме човек в себе си постепенно в течение на своето развитие и възпитание като истини, като нови истини, като такива неща, които сега трябва действително да се съединят с неговата личност, - когато сме разбрали, как всъщност духовно-душевното е формиращата сила, скулпторът, художникът за това, което е телесно-душевно, тогава също ние ще отдаваме голямо значение на това, така да направляваме развитието на духовно-душевното у човека, че той да поеме мощно в ръцете си способа да действа върху телесно-душевното. Това важи особено за годините, когато той е достъпен за възпитанието. Трябва да бъдем наясно, че в това отношение се греши твърде много. От нашето изложение виждаме, че предварителната склонност на човека и т.н. допринася много повече за формирането на възгледите, отколкото чистата логика. Ние бихме могли да оставим да говори само чистата логика едва тогава, когато желанията и инстинктите замълчават напълно. Преди това трябва да бъдем наясно, когато вярваме, че някъде в някоя особена област сме формирали едностранчиво заложибите на един човек, трябва да ни бъде ясно, че тогава по един странен начин се проявява онова, на което не сме обърнали внимание.

Да предположим, че възпитаваме един човек така, че довеждаме до израз само отвлечените заложиби, както това често пъти се върши в училище. Тогава чистите понятия и отвлечените идеи не могат да действуват в целия сърдечен и чувствен живот. Този живот остава тогава неразвит, неформиран и изпъква, проявява се по-късно във всички възможни тривиални поведения в живота. Тогава често пъти по-късно в живота са видими две природи. Даже у хора, които стоят високо, предварителната склонност, симпатията, която лежи по-дълбоко, се проявява по друг начин, ако те не са могли да развият в себе си това, което лежи в дълбините на личността. Кой учащ се не е изпитвал при полагане на изпит, когато стои пред един колкото и да е умен екзаминатор, който може да обхване много неща в своята наука, как тази едностранчивост се проявява чрез това, че изпитваният има предварително предпочитание, как иска да чуе отговорите, които се дават на неговите въпроси! И

горко на онзи изпитван учащ се, когато не знае да облече това, което трябва да каже, в думи, както изпитващият иска да ги има!

В една книга върху психологията от *Мориц Бенедикт* се казват някои много правилни неща върху грешките на човешкото възпитание в това направление. Също и това, което е една истина: че веднъж са били изпитани двама учащи се от двама учители, и се установява, че единият учител А получава от единия от изпитваните отговорите така, като че въпросите биха били зададени от учителя Б. Ако би могъл да даде отговорите на този последния, той би минал блестящо своя изпит. А другият от кандидатите се намирал в обратното положение. И двамата пропадали!

Това може да ни покаже, как това, което е неоспоримо, може да бъде много добре облечено в логически форми. Обаче щом не сме в състояние да потопим нашите понятия във възпитанието на мислите през време на възпитанието, не може да се намери никакво подходящо поле да работим от тук формиращо върху човека. Как трябва да се държим следователно тогава към човека? Трябва да се държим така, че през времето, когато този човек трябва да бъде формиран пластично и когато отвлечените понятия и идеи действуват най-малко, ние трябва да пристъпваме към него, да се обръщаме към него колкото е възможно по-малко с отвлечени понятия и идеи, а да му предлагаме такива идеи, които да бъдат колкото е възможно образни. Ето защо аз така изтъкнах, че образното, нагледното, което се отдалечава колкото е възможно по-малко от това, което е образ, което има форма, очертания, се приема в понятията. Защото това, което се приема така като образ, като форма или като форма но фантазията, има голяма сила да действа в нашия телесен организъм. Че образното, което ни се явява като форма, действа в телесната организация, можете да разберете от това, като видите, колко малко помага, когато придумвате един болен, който се намира в определено положение: Ти трябва да направиш това, ти ще трябва да правиш това. Това помага твърде малко. Обаче когато поставите един апарат, който е подобен на една електризираща машина, така щото болният може да си състави този образ, дадете му в ръцете две дръжки, но без да пускате никакъв ток, - когато той има само образа, тогава той чувствава тока и тогава това помага! Обаче навсякъде, където красиво се декламира, че силата на въображението играе голяма роля, трябва да бъдем наясно, че тогава се касае не за каква да е сила на въображението, а за образната.

Ние живеем в една епоха, в която постепенно е станало навик да не се съблюдава принципа на Духовната наука: че едва между 14-та, 16-та година и 21-та, 22-та година човекът става способен да образува понятия и

идеи, че той приема понятия, които трябва да бъдат образувани едва по-късно. Напротив днес още преди изтичането на тази възраст се счита, че човекът е узрял да пише фейлетони и статии във вестника, които се печатат и се приемат после от хората. При това положение трудно е да се държат настрана отвлечените понятия до посочената възраст и да привеждаме пред очите на човека образното, нагледното. Защото образното има силата да действа в телесно-душевния организъм.

Това, което казвам сега, можете да го намерите винаги потвърдено, само че на него не се обръща винаги внимание. Мориц Бенедикт се оплаква например, че често пъти много гимназисти са твърде несръчни в по-късна възраст. От къде иде това? То иде от там, че цялото възпитание е така ненагледно, че то е изградено твърде малко върху нагледното и хората се придържат само към отвлечените понятия, даже и при изучаването на езиците. Напротив ние можем да почувствуваме даже в ръката си образното, което срещаме, понеже самите предмети застават срещу нас в образи. Тогава бихме могли да кажем: Когато искаш да си представиш един предмет, трябва да се движиш така, че да чувствуваш с ръката в кръг или в елипса сливането с предмета в образи. Не просто подражанието в сръчността, а чувството и обичта към нещата ни показва, как образното, нагледното мислене потрепва в крайниците ни, прави крайниците ни по-гъвкави и по-подвижни. Днес можем да намерим много хора, които, когато им се скъса някое копче, не могат да си зашият на мястото му ново. Това е голям недостатък. Важното е, с всичко, което имаме, да може да действуваме във външния свят. Естествено ние не можем да научим всичко. Но можем да научим това, как духовно-душевното слиза от духовната област в телесно-сетивното и прави нашите крайници гъвкави. И никой, когато в младостта сме насочили да чувствуваш това, което е вън от него, не ще бъде по-късно в живота един несръчен човек. Защото това, което лежи вече под прага на нашето съзнание, може най-съществено да работи върху нашия организъм. Това важи също и по отношение на езика, на говора. Един език се научава най-добре в периода, когато човекът още съвсем не е в състояние да разбира граматически този език, защото тогава той изучава с онази част на своята душевна същност, която принадлежи на по-дълбоките слоеве.

Така се е развило човечеството - така трябва да се развива отделният човек. Аз вече посочих на друго място, как в едно ректоратско слово *Лауренц Мюлнер* обърна вниманието върху църквата св.Петър в Рим: как тази църква се издига величествено, как в нея са вложени законите на пространството в механиката на изграждането на купола, така щото в целия строеж се вижда изразена по-най-чудния начин механиката на пространството. Но той обърна вниманието върху това, че законите, ко-

ито Микеланджело е изразил в строежа на църквата, са били открити след това от Галилей с неговия пълен с полет дух и с това той ни е дал механическата наука. Аз обърнах също вниманието върху това, че денят на смъртта на Микеланджело почти съвпада с деня на раждането на Галилей, така щото отвличените закони на механиката - това, което живее в Съзнателната душа на човека - са се явили по-късно от това, което Микеланджело е вградил в пространството от по-дълбоките членове на душата. Както по-висшите членове на душата се развиват на основата на по-нисшите, както на основата на заложите трябва да се образуват нашите членове, за да насочим след това поглед към тях и да добием едно понятие за тях, така е и с отделния живот. И в отделния живот човекът трябва да бъде заобиколен от човешкото общество, трябва да застане в това, което го потопява като в една атмосфера, в душевно-духовното на заобикалящия ни свят. Тогава това, което човекът донася със себе си в съществуването, бива оформено и развито. Но човекът не внася в съществуването само това, което му е дадено от линията на наследствеността, а наследствените качества биват определени чрез нещо трето, чрез вечната индивидуалност на човека. Тази индивидуалност на човека се нуждае от наследените качества, трябва да ги усвои и да ги развие. Това е също нещо по-висше от онова, което навлиза в съществуването с нашата индивидуалност. Ние влизаме в съществуването с раждането: там, където ние още не можем да образуваме понятия, една твореща, производителна духовност усвоява пластичното вещество от наследствената линия. Едва по-късно се прибавя Съзнателната душа. Така ние виждаме в човешката природа нещо индивидуално, което формира пластично способностите и талантите. Когато станем възпитатели, наша задача е да разрешим отново това, което разглеждаме като една духовна загадка у всеки един човек.

Всичко това ни дава насока към едно настроение. Когато при разравянето на костите на Шилер Гьоте намери неговия череп и видя, как в него са изразени, отпечатани формите, как човешката индивидуалност е работили върху тези форми, когато видя: В тази форма трябваше да се извая течният дух на Шилер, за да може да стане това, което е станал - Гьоте можа да изрази това с мислите:

Що може повече в живота си човекът да добие,
Освен в природа Бог се нему да разкрие,
Как твърдото тя прави в дух да се стопява,
И как създаденото от духа втвърдено съхранява!

Ние трябва да разберем едно такова изказване на Гьоте от самото положение. Който го взема, без да има предвид това, което като произведено от духа се отпечатва във формата, той ще го разбере погрешно. Но не ще го разбере и онзи, който не знае, какъв дълбок поглед е имал Гьоте са вечното тъкане на индивидуалността, която минава от едно раждане в друго и отново и отново се преражда и е същинският архитект на човека. Как от духа сме получили органите, които са отново органи на духа, това може да се каже по един прост начин чрез едно детско сравнение: Часовникът ни показва времето, но ние не можем да го използваме, ако първо не го изработи човешкият дух. Ние използваме нашия мозък за мислене във физическия свят, но ние не бихме могли да го използваме за мислене, ако мировият дух не би го формирал. И ние не бихме го оформили с една такава индивидуалност, ако самата наша индивидуалност не би се изляла като едно произведение на духа в нашия мозък, образуван така от мозъка присъщ на човешкия вид. Тук ние разбираме по-дълбоко това, което можахме да изнесем днес и което Гьоте е разбирал, когато е указал на онова в човека, което в човешкото същество е определящо за всички негови таланти и способности, като че самите звезди биха били схващани като някое положение на света, и как това, което се изявява във вътрешността на човека като нещо вечно, минава през вратата на смъртта само заради това, за да премине към нови форми на развитието. Накратко казано, ние можем да резюмираме това, което разгледахме днес, в настроението на Гьотевите мисли, които той изказва в "Орфическите паслова":

Както в деня, който дари те на света,
Стоеше Слънцето за поздрав на планетите,
Ти незабавно разцъфтя се все повече,
Според закона, как в света ти влезе.
Така да бъдеш трябва, ти не можеш себе си избяга,
Сибили и пророци казваха го вече;
И нито време, нито сила някоя сдروبява
Впечатателната форма, що развива се живуща!

ЗАРАТУСТРА

Берлин, 19 януари 1911 г.

Между констатациите на Духовната наука, на които можахме да обърнем вниманието в течение на изнесените вече сказки от този цикъл, се намира преди всичко идеята за повтарящите се земни съществувания, т.е. онази днес малко обичана и разбираана идея за това, че в течение на развитието на човечеството върху Земята човешката индивидуалност

отново и отново идва да живее в една отделна човешка личност. Ние видяхме и ще видим още, как някои въпроси са свързани с тази идея. Между тези въпроси обаче ще има един, който се отнася за значението на повтарящите се земни съществувания. Бихме могли именно да запита-
ме: Какво значение има, че човешката индивидуалност не минава само веднъж през живота между раждането и смъртта, а отново и отново се ражда на Земята? Обаче когато от друга страна разглеждаме земното развитие на човека в смисъла на Духовната наука и намираме, че в това развитие на човека се съдържа един прогресивен смисъл, че всяка епоха, всяка нова епоха предлага в известно отношение едно друго съдържание и развитието на човека се намира в една възходяща линия, - тогава за нас изпъква пълното значение на факта, че тези разнообразни възможности на живота, тези множество съдържания на живота, които могат да се влеят върху нас в течение на развитието на човечеството действително постоянно и постоянно се приемат от ядрата на човешкото същество. Но това е възможно само тогава, когато с всичко, което той е като същество, е свързан с живия поток на развитието не само веднъж, а много пъти. Когато разглеждаме така цялото това развитие на земното човечество като един пълен със смисъл напредък с проявяване на все ново съдържание, едва тогава ни се явяват в тяхното истинско значение онези духовни величия, които са давали тон, които са били ръководители през различните епохи, които в известно отношение са били източник на едно ново съдържание, на нови импулси за напредващото развитие на човечеството. През този зимен цикъл ние ще се занимаем с редица такива ръководещи същества на развитието на човечеството във връзка с други въпроси. Днес си поставяме задачата, да посочим една такава ръководеща индивидуалност на човечеството, която в известно отношение е една загадка за официалното историческо изследване, която за това изследване се губи в далечни, недостижими със съществуващите документи времена на древността: онази личност, за която днес много се говори, но още малко се познава, личността на *Заратустра*. Именно при една такава личност, какъвто е бил Заратустра, която във всичко, което е дала на човечеството, което е било получено от нея, очарова така странно днешната епоха, можем да видим, колко големи стават различията по отношение на цялото човешко същество, когато вземем под внимание различните епохи на човечеството. Един късоглед поглед може лесно да помисли: Какъвто е човекът днес, както той мисли днес, чувствава, образува си представи, както днес чувствава морално, така е чувствувал той по същество откакто съществува като човек. Обаче Духовната наука ни показва - това изпъква вече от държаните до сега сказки и ще изпъкне и от следващите -, че именно човешкият душе-

вен живот, начинът на усещането, на чувствуването и на волението в течение на развитието на човечеството е подложен на големи, пълни със значение промени. В древни времена човешкото съзнание е било съвършено различно и ние имаме основание да приемем, че в бъдеще ще бъдат достигнати отново други степени на това съзнание, различни от тези на нормалното днес човечество.

Когато насочим поглед върху Заратустра, ние трябва всъщност да обгърнем съвършено отдалечени от нашата епоха времена. Въпреки това някои нови изследвания считат Заратустра за съвременник на *Буда* и съгласно тези изследвания той е живял преди шест или шест и половина столетия преди явяването на Християнството на Земята. Но тук трябва да отбележим също знаменателния факт, че и проучванията през последните години, проследявайки внимателно всичко, което съществува като предания върху Заратустра, трябваше да стигнат до констатацията, че все пак онази личност, която се крие зад името на Заратустра, на древния основател на персийската религия, трябва да бъде поставена много, много столетия преди Буда. Древни гръцки писатели постоянно обръщат вниманието върху това, че съществуването на Заратустра трябва да бъде поставено около пет до шест хиляди години преди Троянската война. От това, което официалното изследване е открило в много области, можем вече да направим извода: официалното историческо изследване трудно ще се реши на това, обаче накрая ще бъде принудено от самите документи да признае това, което гръцката наука, гръцкото предание е запазило върху далечната древност на епохата на Заратустра. Изхождайки от своите предпоставки, Духовната наука също трябва да постави фактически живота на основателя на персийската религия, на Заратустра, в такива далечни минали времена, както са сторили това вече гръцките писатели в древността. Но тогава ние имаме правото да обърнем вниманието на това, че щом Заратустра е живял в света толкова хилядолетия преди идването на Християнството в света, той трябва да се е намирал пред едно съвършено друго човешко съзнание.

Често пъти е обръщано вниманието на това и за него ще говорим и понататък, че развитието на човешкото съзнание е станало така, щото в древни времена съновидни, ясновидски състояния - с тези думи не трябва да се злоупотребява тук, както днес е случаят в много области - че такива ясновидски състояния са били състояния на съзнанието на същински нормалните хора. Така щото човекът не е виждал света така в понятия и идеи, в строго очертани сетивни възприятия, както го вижда днес. Ние ще получим най-добре един образ за това, как в древни времена човекът е приемал заобикалящия го свят в своето съзнание, ако помислим за последните остатъци на древното първично съзнание: за съновидното

съзнание. Всекиму са познати възлизащите се нагоре и надолу, днес в тяхната най-голяма част безсмислени за човешкото съзнание образи на сънищата, които често пъти са само спомени за преживелици във външния свят, въпреки че в сънищата могат да проникнат и по-висши форми на съзнанието, които обаче днешният човек трудно може да изтълкува. Съновидното съзнание - можем да кажем - протича образно, в бързо сменящи се образи, но същевременно символично. Кой не е изпитвал, как впечатлението, цялото събитие не един огън се изявява символично в сънищата? Насочете своя поглед върху тази друга форма на съзнанието, върху тази друга форма на хоризонта на съзнанието, каквато тя съществува при съновидението, при сънуването; така както съществува днес съновидението, то е последен остатък на една прастара форма на човешкото съзнание. Но това прадревно съзнание е било такова, че човекът е живеел фактически в един вид образи. Тези образи не се отнасят към нещо неопределено или към нищо, а към един действителен външен свят. В състоянията на съзнанието на древното човечество са съществували между будността и съня междинни състояния и в тези междинни състояния е живеел човекът по отношение на духовния свят. Този духовен свят е влизал в неговото съзнание. Днес вратата на духовния свят е затворена по отношение на нормалното човешко съзнание. В древни времена не е било така. Тогава човекът е притежавал междинните състояния между будността и съня; тогава той е виждал в образи, които наистина са били подобни на образите на сънищата, обаче недвусмислено са изразявали духовна същност и духовно тъкане, каквито съществуват зад физическия сетивен свят. Така щото в древни времена човекът действително е имал едно непосредствено наблюдение и опитност на духовния свят -, макар и по времето на Заратустра това да е било малко неясно и неопределено. Ето защо той можеше да си каже: Също както виждам външния физически свят и сетивния живот, така аз зная, че съществуват опитности и наблюдения на едно друго състояние на съзнанието, че на основата на сетивния свят стои един друг свят, един духовен свят.

Смисълът на развитието на човечеството се състои в това, че от епоха на епоха способността на човека да вижда в духовния свят намалява все повече и повече, защото способностите се развиват така, че винаги една способност трябва да бъде изкупена за сметка на друга. Нашето днешно точно мислене, нашата способност да си образуваме представи, нашата логика, всичко, което ние наричаме двигателни колелета на нашата култура и то най-важните двигателни колелета, не е съществувало в миналото. Това човекът трябваше да развие едва в онази епоха, която е и нашата епоха, за сметка на древното ясновидско състояние на съзнанието.

Това има да развива човекът днес. А в бъдещето развитие на човечеството към чисто физическото съзнание с интелектуалността и логиката ще дойде да се прибави отново древното ясновидско състояние. Следователно в човешкото съзнание трябва да различим едно слизание и едно възлизане. Един дълбок смисъл се крие в развитието, когато казваме: С целия си душевен живот човекът живееше още в един духовен свят, след това слезе долу във физическия свят и затова трябваше да изгуби старото ясновидско съзнание, за да може опирайки се на физическия свят - възпитан чрез физическия свят - да усвои интелектуалността, логиката, а след това в бъдеще отново да се издигне в духовния свят.

Обаче това, през което хората са минали исторически и са изпитали в своето древно, току що описано състояние на съзнанието, е било преди времената, от които съществуват външни исторически съобщения. Заратустра също живее в една епоха, за която нямаме исторически съобщения, исторически сведения, и Заратустра е една от великите ръководещи личности, които са дали подбуди за големите културни напредъци на човечеството. Такива ръководещи личност и трябва винаги да черпят своите познания от това, което можем да наречем озарение, посвещение във висшите тайни на света, независимо от това, дали нормалното човешко съзнание стои на тази или онази степен. И към онези личности, които ще разгледаме в течение на тези сказки - Хермес, Буда, Мойсей - принадлежи и Заратустра. Той е живял най-малко осем хиляди години преди настоящия момент в развитието на човечеството и великото, мощното, което е дал на човечеството от своя озарен дух, дълго време е могло да се чувства ясно като едно от най-действените културни блага на човечеството. Това може да почувствува и днес онзи, който наблюдава по-тайните течения в цялото развитие на човечеството. Заратустра действително принадлежеше към онези, които можеха да изживеят в своята душа истини, мъдрости, възгледи, които бяха далече над нормалното човешко съзнание на тяхното време. Той може да изживее следователно истини от свръхсетивните светове, от онези области на свръхсетивните светове, които стоят много, много високо над това, което нормалното човешкото съзнание от негово време можеше да вижда. Такива истини имаше да предаде на своите себеподобни от онази страна, където по-късно се разшири персийската империя.

Ако искаме да разберем сега, какво означава Заратустра за човечеството, трябва да бъдем наясно върху въпроса, че той имаше да предаде определен вид светоглед, определен вид разбиране на света на определена част на човечеството, на една съвсем определена част от хората, докато други човешки течения, други народи, други области на човечеството имаха да внесат в общата култура на човечеството друг вид светоглед. И

личността на Заратустра е затова интересна за нас, защото той живееше сред един народ, сред една област на народите, която на юг се сблъскваше непосредствено с друга област на народ, който имаше да дари на човечеството духовни блага, духовни течения по свършено друг начин. Насочвайки нашия поглед към онези древни времена ние намираме на земята на древна Индия онези народи, чиито потомци по-късно видяха между себе си певците на Ведите. И на север от тази област, върху която се беше разпространило великото учение за Брахма, имаме онази област на един народ, която беше проникната от могъщия импулс на Заратустра. Обаче по определен начин това, което Заратустра имаше да даде на света, се различаваше основно от това, което Учителите, ръководните Личности имаха да дадат на древните индийци, което след това бе запазено в пленителните песни на Ведите, в дълбоката философия Веданта и което още има своите отзвучи в едно последно велико проблясване в откровението на великия Буда.

Ние можем да разберем разликата между това, което излезе от течението на древна Индия и от течението на Заратустра само тогава, когато вземем предвид, че човекът може да дойде в областта на свръхсетивния свят от две страни. В течение на тези сказки ние говорихме вече върху въпроса, как може да се издигне човек в духовния свят. Съществуват само две възможности, чрез които човек може да издигне силите на своята душа, способностите на своето вътрешно същество над нормалното състояние, за да може да се издигне от сетивния свят в свръхсетивния. Единият път е този, чрез който човек все повече и повече слиза вътре в своята душа, вглъбява се в собствената душа; другия път можем да охарактеризираме с това, като кажем: той води човека над това, което е разпространено около нас като килим на физическия сетивен свят. И по двата пътя се стига в областта на свръхсетивния свят. Когато задълбочим в едно интимно вътрешно изживяване всичко, което имаме в душата като вътрешни стойности на чувствата, като ценности на представите и идеите, накратко казано всичко, което имаме като импулси в душата, когато така да се каже все повече и повече влизаме в самите нас, така щото силите на нашата вътрешност стават все по-мощни и по-мощни -, тогава ние можем да се потопим някакси мистично вътре в нас и да проникнем през това, което в самите нас принадлежи на физическия свят, до онова, което е същинската ядка на нашето духовно-душевно същество, която ядка преминава от едно възплъщение в друго и представлява непреходното, вечното в нас в сравнение с преходното. Тогава ние проникваме в духовния свят на нашата собствена вътрешност. Прониквайки през булото на нашата собствена вътрешност, прониквайки през това, което живее в нас като желания, страсти и вътрешни душевни изживявания и

е наша собственост само благодарение на това, че сме въплътени в този физически свят в едно физическо тяло, ние се потопяваме в онова, което е вечно в нас, стигаме в един духовен свят.

Но също така, когато от друга страна развием онези сили, които не само гледат външния свят и виждат цветовете, чуват звуци, приемат външни впечатления на топлина и студенина, а укрепнем нашите духовни сили така, че да могат да проникнат зад цветовете, зад звуците, зад топлината и студенината и другите сетивни впечатления, които се простират като един килим около нас, тогава силите, които са укрепнали в нашата душа, проникват зад булото на външния свят в свръхсетивното царство, което се простира в безкрайността, бихме могли да кажем в безкрайните далечини.

Така съществува един път, който можем да наречем *мистичен*, а съществува и един друг път, който прониквайки през булото на сетивното води в ширините на Космоса, който можем да наречем същинския *духовнонаучен път*. Но тези два пътя всички велики духовни личности са стигнали до истините и откровенията, които имаха да внедрят в хората като културен напредък. Но в древни времена развитието на хората е било такова, че само определен народ можеше да получи тези велики откровения само по *един* от тези пътища. Едва от времето, когато са живели древните гърци, в което после се пада също и изгревът, раждането на Християнството, двете течения се сливат някакси и се превръщат все повече в едно *единно* културно течение. Когато днес говорим за влизането във висшите светове, ние говорим така, че този, който иска да проникне горе в свръхсетивните светове, развива до известна степен в своята душа и двата вида сили, както силите за мистичния път в собствената вътрешност, така и тези за духовнонаучния път, във външния свят. Днес двата пътя не се различават строго помежду си, защото самият смисъл на развитието на човечеството е такъв, че приблизително в епохата, в която са живели древните гърци, тези две течения трябваше да се слеят: пътят, който получава своите откровения чрез мистичното потопяване в собствената вътрешност, и пътят, който получава своите откровения чрез укрепването на духовните сили водещи навън във великия Космос. Обаче преди епохата на гърците, преди раждането на Християнството беше така, че тези две възможности бяха разпределени на различни народи и те ни се явяват - пространствено непосредствено граничещи една с друга - през времената много преди гръцката култура и преди Християнството в индийската култура, която е намерила своя израз във Ведите, и в културата на Заратустра, развила се по на север. Защото всичко, на което се удивляваме в индийската култура, което е намерило своя израз също и у Буда, е постигнато чрез вътрешно вглъбя-

ване, чрез отвърщане на погледа от външния свят, чрез умъртвяване на околното за сетивните цветове, на ухото за сетивните звуци, на външните органи за килима на сетивния свят въобще и чрез укрепване на вътрешните душевни сили, за да може да се проникне надолу до Брахман, в когото човекът се чувства едно с това, което за винаги тече като вътрешност на света. От това са произлезли ученията на древните свещени Риши, които живеят по-нататък поетически във Ведите, които продължават да живеят във философията Веданта и в Будизма. От другия път е произлязъл Заратустризмът.

Заратустра е предал на своите ученици тайната, как могат да бъдат засилен, укрепени човешките познавателни сили, човешките познавателни способности, за да проникнат през булото на външния сетивен свят. Заратустра не учеше както Учителите на Индия: Отвърнете погледа от цветовете, от звуците, от външните сетивни впечатления и търсете пътя към духовното само чрез потопяване вътре във вашата душа! - а той казваше: Укрепете познавателните способности така, че да можете да гледате навън всичко, което живее като растение и животно, което живее във въздуха и водата, в планинските височини и в дълбините на долините! Гледайте този свят! Както знаем, за ученика на индийската мистика този свят беше само майя, илюзия, за да насочи той своя поглед там, където ще намери Брахман. Заратустра учеше своите ученици, че те не трябва да отвърщат своя поглед от този свят, а да го проникнат, да си кажат: Навсякъде, където във външния свят виждаме сетивно-физически изяви, зад тях - извън нас - действа и тече нещо духовно! Този е другият път. По един знаменателен начин през епохата на Гърция и двата пътя се съединяват. И понеже в познанието, което по отношение на духовното проникваше действително по-дълбоко отколкото в наше време, когато сме стигнали така блестящо далече, понеже в познанието всичко се изразява чрез образи, които са преминали в митовете, ние също намираме, как двете течения - единият, мистичният в собствената вътрешност, и другият навън в Космоса - са се слели в гръцката култура, срещнали са се и са били култивирани едновременно. Това се изразява във факта, че единият път е бил кръстен на името на бога Дионисий, този пълен с тайнственост бог, който може да бъде намерен, когато човек се потопява все повече и все по-дълбоко и по-дълбоко в своята вътрешност и намира там онова съмнително подчовешко, което по-рано не е имал, от което първо се е развил и е станал човек. То е това, което още непречистено, още полуживотинско, е било кръстено на името на Дионисий. Обаче това, което застава срещу нас, когато обгръщаме с поглед света, когато гледаме духовно това, което застава физически срещу нас за нашите сетива, то е било кръстено с името *Аполон*. Ето защо в тече-

нието на *Аполон* ни се явява учението на Заратустра, а в течението на *Дионисий* ни се явява учението на мистическото потопяване, тези две течения ни се явяват в древна Гърция едно до друго. Там те се съединяват, сливат се, Заратустризмът и мистичното учение, което срещаме в неговата най-голяма висота в древна Индия. Така древните времена бяха призвани да направят двете течения да вървят едно до друго, а в кръговете в древна Гърция, които вярваха в Аполон и в Дионисий, тези две течения се сливат, за да вървят след това единно. Така щото, когато в нашата култура се издигаме до духовното, ние ги намираме да живеят единно по-нататък.

Твърде знаменателно е - и това принадлежи към многото загадки, които възникват за мислителя -, че Нитцше е имал едно предчувствие за това, но нищо повече, и обосновал в своята първа книга "Раждането на трагедията от духа на музиката", че в древна Гърция този кръг не вярващите в Дионисий и на вярващите в Аполон се срещат като духовно-научно и като мистично течение.

Интересно е сега да се види, как действително Заратустра е учил най-големи подробности своите ученици и с това цялата култура, която изхожда от него, че зад всичко сетивно трябва да се вижда Духът. Тук важно е, че не е достатъчно когато се казва: Пред нас се простира сетивният свят, а зад него тъче Божествено-Духовното. В такова едно изказване и разбиране човек се чувства като нещо много важно, но с това той работи само опирайки се на един общ пантеизъм. Той мисли, че вече е направил нещо, когато казва: Зад всичко сетивно тъче нещо духовно, нещо Божествено - т.е. допуска нещо неясно, мъгливо духовно зад всички физически явления. Един човек като Заратустра, който действително се беше издигнал в духовния свят, не говореше на своите ученици и на своя народ по един такъв неясен и мъглив начин. А той показваше: Както отделните сетивни явления се различават, както едното е по-важно, другото по-маловажно, така е и духовното, което се намира зад сетивното, съответно на отделните явления то е ту по-важно, ту по-маловажно. Той посочваше след това, че зад физическото Слънце, което - чисто по отношение на физическия възглед за нашата световна система - е например източник на всеки живот, на всички явления и дейности, Заратустра сочеше, че зад това физическо Слънце се крие *на духовния център духовния живот*, доколкото този духовен живот първо ни засяга.

Ако бихме предали с прости думи това, което искаше да обясни на своите ученици в убедителни учения, Заратустра казваше: Вижте как човекът, който стои пред нас, не е само физическо тяло, защото това тяло е само външен израз на Духа. Но както физическото тяло е само изява, откровение, кристализация на духовния човек, така и Слънцето, което

ни се явява като физическо тяло от светлина, е само външното тяло на нещо Духовно, така да се каже на едно духовно Слънце. И както наричаме това, което духовният човек е по отношение на физическия човек, негова аура - можем да го наречем *Аура* или *Ахура*, ако употребим стария израз -, така и това, което е зад физическото Слънце, можем да го наречем "Велика Аура", една огромна Аура, като това, което е духовното зад физическия човек, можем да го наречем "малката аура"! Ето защо Заратустра нарече това, което е зад физическото Слънце, "Великата Аура", *Аурамазда* или *Ахура Маздао*. Това беше духовното зад Слънцето, онова, което по отношение на всички духовни събития, на всички духовни състояния на битието ни засяга също така, важи за нас също така, както ни засяга и важи за нас физическото Слънце по отношение виждането на растенията, на животните и на всеки живот на Земята. Зад физическото Слънце е духовният Господ и Творец, *Ахура Маздао*, *Аурамазда*! От това се получи после името *Ормузд* или "Дух на Светлината". Следователно, докато индийците гледаха мистично в своята вътрешност, за да стигнат по този начин до Брахман, до Вечното, което светеше като една точка от вътрешността на човека, Заратустра насочваше вниманието на своите ученици върху великата периферия на съществуването и показваше, как в тялото на Слънцето съществува великият Дух на Слънцето, *Ахура Маздао*, Духът на Светлината. И както в човека същинският човек-дух се стреми да се издигне до съвършенство, но има срещу себе си нисшите страсти и желания, възможността да бъде изложен на измамните образи на лъжата и неистината, - както човекът има в себе си противника на собствените импулси за усъвършенстване, така *Ахура Маздао* има срещу себе си противника, врага, Духа на тъмнината, *Ангро-Майниуш*, *Ариман*.

Тук ние виждаме, как възгледът на великия Заратустра можеше също да се превърне от едно учение в едно съдържание на усещанията, на чувствата. Благодарение на това той можеше да доведе своите ученици така далече, че да може да им обясни: Вие като хора имате вътре в себе си един принцип на усъвършенстване, който ви казва: какъвто и да съм аз сега - принципът на усъвършенстването в мене ще действа така, че като човек аз ще се издигна все по-високо и по-високо. Обаче в тази вътрешност работят водещите към несъвършенство наклонности и инстинкти, лъжата и измамата. Това, което се намира по този начин в човека, то е разпространено, разширено като Принцип на усъвършенстването, който трябва да донесе в света все по-висши и по-висши, все по-мъдри и по-мъдри състояния на съвършенство: принципът на *Ахура Маздао*. Срещу този Принцип навсякъде във в света води първо борба това, което донася несъвършенство, което внася злото, сянката в Свет-

лината: Ангро-Майниуш, Ариман! Така учениците на Заратустра действително виждаха в отделния човек едно копие на това, което светът представя във. Ние не трябва да търсим истинското пълно значение на едно такова учение в неговите теории, в неговите понятия и идеи, а живото чувство и в усещането, които го проникват, когато чрез тях човекът стои така спрямо света, че си казва: Аз стоя тук и съм един малък свят, обаче като малък свят аз съм отпечатък на великия свят, подобие на великия свят. Както ние хората имаме тук един принцип на доброто и нещо, което работи против този принцип, така във великия свят стоят един срещу друг Ормузд и Ариман. Целият свят е един вид *разпрострян човек*, и най-добрите сили са тези, които ние наричаме Ахура Маздао, срещу които работят силите на Ангро-Майниуш.

Както човекът, който обгръща с поглед само сетивното, се намира поставен със своите физически процеси в целия миров процес и - даже когато мисли материалистично, но само започва да чувства - може да има един свещен страх, едно свещено благоговение, когато например научава чрез спектралната анализа: същите вещества, които съществуват тук на Земята, съществуват и на най-далечните звезди, - така се е чувствувал човекът в смисъла на Заратустризма потопен със своята духовна част в Духа на целия свят, чувствуваше се роден от този Дух. Именно в това се състои пълното значение на едно такова учение.

Но това учение не оставаше нещо отвлечено, напротив, то ставаше нещо напълно конкретно. За днешната епоха, даже когато хората имат известно чувство за духовното, което се намира зад сетивното, е трудно да направим разбираемо, как един действително духовно-научен светоглед не се нуждае само от една единна централна - духовна Сила. Но както трябва да различаваме отделните природни сили - топлина, светлина, химически сили и т.н., така и в света на духовното трябва да различаваме не само един единен Дух, който с това съвсем не се отрича, но и по-нисши духовни сили, духовни "помощни сили", чиято област е по-тясно ограничена в сравнения с областта на всеобхващания Дух. Така и Заратустра учеше своите ученици, че освен този обгръщащ всичко Ормузд съществуват и служители, духовни същества, които служат на Ормузд. Но преди да слезем до тези служещи духовни Същества, искаме да обърнем вниманието върху нещо, а именно върху това, че този възглед на Заратустра не е просто един дуализъм, просто едно учение за два свята, едно учение за света на Ормузд и за света на Ариман; но то е едно такова учение, което казва, че на основата на тези две мирови течения стои нещо единно, една единна Сила, една единна власт, от която произхожда царството на Светлината както и царството на Сянката, царството на Ормузд, както и царството на Ариман. Много трудно е да предиз-

викаме едно понятие за това, което Заратустра е виждал като нещо единно зад Ормузд и Ариман, за което още гръцките писатели ни казваха, че персийците са го обожавали като нещо живеещо в Единност, и което Заратустра наричаше "Зеруане акарене", т.е. това, което стои зад Светлината. Чрез какво можем да си създадем едно понятие за това, което Заратустра и учението на Заратустра разбира под "Зеруане акарене" или "Зеруане акарана"?

Нека си представим протичането на развитието. Трябва да си представим, че развитието към бъдещето протича така, щото съществата стават все по-съвършени и по-съвършени. Така щото когато поглеждаме в бъдещето, ние все повече виждаме блясъка на царството на Светлината, на Ормузд. Когато насочваме поглед в миналото, ние виждаме как там се намират силите, които с времето трябва да престанат да съществуват, които трябва да бъдат превъзможнати, победени, така щото ние поглеждаме там в противните на Ормузд сили, в ариманическите сили. А сега трябва да си представим, че този поглед както в бъдещето така и в миналото води към същата точка. Това е една представа, която за съвременния човек е твърде трудно да си я създаде. Нека си представим един кръг: когато от най-долната точка вървим по едната страна, ние стигаме до срещуположната точка горе, ако вървим по другата страна, стигаме пак до същата точка горе. Ако вземем един по-голям кръг, трябва да извървим един по-дълъг път и с това дъгата става все по-платка и по-платка. Но ние можем да направим кръга все по-голям и по-голям, тогава крайт ще бъде този, че кръговата линия се превръща в права линия: тогава пътят отива към една страна в безкрайността и към другата страна също. Но малко преди това, когато не отиваме така далече, когато не правим кръга толкова голям, тогава, ако бихме вървели към едната както и към другата страна, ние бихме стигнали до една и съща точка. Защо тогава, когато кръгът се увеличава толкова много, че окръжната линия става платка, превръща се в права линия, да не важи същото нещо? Тогава едната точка в безкрайността трябва да бъде същата, до която се стига и от другата страна. И ако човек би могъл да поддържа толкова дълго своето дихание, той би трябвало да може да върви по едната страна и да се върне обратно по другата страна. Това значи: За една представа обгръщаща безкрайността има на основата една линия, която и към двете страни отива в безкрайността, но която всъщност е една кръгова линия.

Това, което аз обрисовах сега като една отвлеченост пред вашия поглед, във възгледа на Заратустра то стои на основата на това, което той е разбирал под Заруана акарана. Ние поглеждаме - по време - към едната страна в бъдещето, а към другата страна в миналото; обаче времето се

затваря в кръг, само че това затваряне става в безкрайността. И в тази намираща себе си змия на вечността - която може да бъде преобразена чрез змията, която захапва собствената си опашка - е втъкана както силата на Светлината, която блести все по-светло и по-светло, когато гледаме към едната страна, така и силата на Тъмнината, която ни се явява все по-тъмна и по-тъмна към другата страна. И когато самите ние стоим по средата, ние имаме Светлина и Сянка - Ормузд и Ариман смесени един в друг. Всичко е втъкано в намиращия себе си, безкраен поток на времето: Заруана акарана.

По-нататък нещо друго за този светоглед е това, че то вземаше нещата сериозно, тези неща от които той изхождаше, че той не само казваше мъгливо: там навън, зад нещата на сетивния свят, които правят впечатление на нашите очи, на нашите уши и на другите органи на сетивата, се намира Духът, но действително в това, което виждаше, той познаваше писмените знаци на Духа или на духовните светове. Ние вземаме например някой изписан лист, виждаме върху него буквите и ги съчетаваме в думи, но ако искаме да сторим това, ние трябва първо да сме научили нещо, а именно да четем. Който не може това, той никога не може да чете Заратустра, а само вижда определени знаци, които може да проследи със своя поглед. Но той може да чете Заратустра едва тогава, когато разбира да свърже, да съедини тези знаци съобразно това, което носи в своята душа. Зад това, което е в сетивния свят, особено в начина, по който звездите се съединяват в мировото пространство на групи, Заратустра виждаше една такава писменост от знаци. Както ние имаме буквите върху хартията, така в това, което ни заобикаля в пространството в сетивния свят, той виждаше нещо като букви на духовните светове, които ни говорят. И съществуваше изкуството, според което можеше да се проникне в духовния свят и да се четат и тълкуват знаците, които ни са дадени чрез подреждането на звездите, по движението и подреждането на звездните светове да се разчита, как Духовете записват вън в Космоса своите дела на духовно творчество в пространството. Това беше именно важното за Заратустра и за неговите ученици. За тях беше особено важен един писмен знак: Че Ахура Маздао върши своите творения и своите откровения в света чрез това, че има да опише привидно в смисъла на нашата Астрономия един кръг в небесното пространство. Това описване на един кръг стана израз за един писмен знак, който Ахура Маздао или Ормузд изявява на хората, за да покаже, как той действа, как той поставя своите дела в цялата връзка на света. Тук важното беше, че Заратустра можа да обърне вниманието върху факта: Кръгът на животните, Зодиакът е една завръщаща се в себе си линия, един израз на завръщащото се в самото себе си време. В най-висшия смисъл на думата

единият клон на времето върви към бъдещето, напред, другият върви в миналото, назад. Това, което по-късно стана Зодиак, е Заруана акарана: *намиращата себе си в самата себе си линия на времето*, която Ормузд описва, Ормузд, Духът на Светлината. Това е израз за духовната дейност на Ормузд. Пътят на Слънцето през знаците на Зодиака е израз на дейността на Ормузд и Заруана Акарана има своя символ в кръга на Зодиака. Всъщност "Заруана акарана" и "Зодиакус" са една и съща дума, както "Ормузд" и Ахура Маздао". В "преминаването през Зодиака" са втъкани две неща: веднъж определено движение на Слънцето в светлата част, когато през лятото то изпраща своите пълни сили като сили на Светлината върху Земята, - но то изпраща също и своите духовни сили от царството на Светлината на Ормузд. Следователно онази част на Зодиака, която Ормузд прохожда през време на деня или на лятото, ни показва, как Ормузд действа невъзпрепятствуван от Ариман; напротив, онези зодиакални знаци, които се намират под хоризонта, символизират царството на сянката, което прохожда, изминава така да се каже Ариман.

Но чрез какво Ормузд, който се счита като светлата част на Зодиака, на Заруана акарана, и чрез какво Ариман, тъмната част на Зодиака, изразяват начина, по който те действуват върху Земята?

По друг начин действа Слънцето сутрин, по друг начин на обед. Като се издига от Овен до Телец, като отново слиза, неговите лъчи действуват различно; по друг начин действуват те през лятото, по друг начин през зимата, различно действуват те от всеки зодиакален знак. Така за Заратустра действията на Ормузд от различни посоки, които са символизиращи чрез намирането на Слънцето в различните звездни знаци, т.е. различните посоки на действията на Ормузд се превръщат в онези духовни Същества, които са един вид служители, синове на Ормузд, които изпълняват това, което той нарежда: това са "Амшаспандите" или "Амеша-Спентас", които са така да се каже под Ормузд и имат своята специална дейност. Докато Ормузд изпълнява цялата дейност на царството на Светлината, Амшаспандите изпълняват специалните дейности, които се изразяват чрез светенето на Слънцето от Овен, от Телец, от Рака и т.н. Дейността на Ормузд се изразява чрез цялото светене на Слънцето през всички светли зодиакални знаци - от Овен до Везните или до Скорпион. Така в смисъла на Заратустра ние можем да кажем по-нататък: Ариман действа един вид като че през Земята от тъмнината и има там своите служители, които са противници на добрите Гении, на добрите Духове, които стоят до Ормузд. По този начин Заратустра е различавал фактически дванадесет различни духовни Същества, които са служителите - от една страна шест съответно седем на Ормузд, от друга страна шест

съответно пет на Ариман. Тези дванадесет духовни Същества са символизирани като добри или като зли Гении или подчинени Духове, Амеша-Спентас, според това, дали Слънцето изпраща своите лъчи от светлите или от тъмните зодиакални знаци. Тези служещи на Ормузд Духове е разбирал Гьоте например, когато в началото на своята трагедия "Фауст", в "Пролог на небето" казва:

Но вий, чеда на райските селения,
На Божеството истински деца,
За красотата жива и нетленна
Разкрийте с обич своите сърца -
Това, което вечно се развива,
Душата ви с любов да осени,
А туй, което чезне променливо,
Вий с мисъл запазете в бъдещите дни.

За същото нещо, за което Заратустра мислеше с неговите Амшаспанди, за него мислеше и Гьоте, когато говори за "истинските синове на Боговете", които са служители на най-висшата божествена Сила. Дванадесет такива Духове имаме ние да отбележим, които трябва да назовем с името Амшаспанди. Под тези Духове стоят други духовни Същества или сили, а именно Заратустра различава двадесет и осем такива Духове. Обаче никога тяхното число не е така точно; бихме могли да кажем двадесет и четири до двадесет и осем или тридесет и един "Йазати" или "Изеди". Какви са тези Същества? Когато си представяме великите Сили, великите Същества, които действуват през пространството, дванадесет на брой и ги наричаме Амшаспанди, то онези Сили, онези духовни Същества, които са служители на тези Амшаспанди, които действуват зад по-нисшите природни процеси, силите на Изедите, са двадесет и осем до тридесет и една. Но Заратустризмът познава и една трета категория духовни Същества или Сили, които нарича "Фраваши". В нашия смисъл тези Сили най-малко могат да се намесват в телесния свят. Докато трябва да си представим, че във всичко онова, което са физически действия на Светлината върху нашата Земя, действуват дванадесетте Сили, зад които стоят Амшаспандите, а под името Изеди трябва да си представим силите, които действуват в животинското царство, с името Фраваши трябва да си представим такива духовни Същества, които управляват груповите души на животните. Така Заратустра вижда зад септивния свят едно специализирано царство като свръхсетивно Царство. Това, което Заратустра мисли така - не по един общ, отвлечен начин, а напълно конкретно - като Сили организиращи света: Ормузд и Ариман,

зад тях Заруана акарана, след това Амшаспандите, добрите и злите, после Изедите, Фравашите - що са те? Те са това, което одухотворява великия свят, Макрокосмоса, което стои зад всички сетивно-физически действия, което са живите Същества зад това, което привидно ни изглежда само като външно сетивно. Обаче човекът, така както той стои в света, е едно копие, едно подобие на този велик свят. И затова в него трябва да се намира всичко, което прониква и изпълва със своите сили великия свят. Както в силите стремящи се към съвършенство намерихме израза на Ормузд в човека, а в непречистените сили израза на Ариман в човека, така ще намерим също израза в човека и за другите духовни Същества, за по-нисшите Духове. Но сега аз трябва да кажа нещо, което при днешните състояния на нашите светогледи ще предизвика безкрайно раздразнение в нашето време. Но не в далечно бъдеще и официалната наука ще констатира, че зад физическото стои нещо свръхсетивно, че зад всичко сетивно стои нещо духовно. Тогава ще стане явно също, че неговите най-груби части физическото тяло на човека е един израз на това, което протъква и прониква със своя живот целия свят и се влива във физическото тяло на човека, за да се сгъсти някакси в човека. И ако сега се позовем на представата на Заратустра, която е много близка до тази на Духовната наука, ние можем да кажем: Вън в света действуват Ормузд и Ариман; те действуват и в човека, а именно Ормузд като импулси към съвършеното, Ариман като Сила, която възпира всичко това. Но в човека действуват и Амшаспандите, те изпращат в него своите въздействия, своите духовни действия. Да си представим тази дейност така да се каже сгъстена в човека и тогава ще можем да я открием чак до физическите действия. По времето на Заратустра не съществуваше още никаква анатомия в днешния смисъл. Чрез своето духовно виждане Заратустра и неговите ученици виждаха действително теченията, за които говорихме днес като за дванадесет течения на Космоса. Тези дванадесет течения се вливат от Космоса в човека и се продължават вътре в него, така щото фактически човешката глава ни се явява като израз на това, че в човека се вливат силите на седемте добри и на петте зли течения на Амшаспандите. Вътре в човека се намират продълженията на теченията на Амшаспандите. Как се изявяват те днес на едно по-късно време? Днес анатомът открива дванадесет главни двойки нерви на мозъка, които от мозъка отиват в останалата част на тялото. Това са физическите насрещни образи, един вид дванадесетте замръзнали течения на Амшаспандите, дванадесет чифта нерви необходими за най-висшата дейност на човека, чрез които човек може да стигне до най-висшите съвършенства както и до най-страните злини. Така ние виждаме, как в нашата епоха - преобразено материалистично - отново се явява това, което

Заратустра е казал на своите ученици черпейки от духовния свят. Това е, което дразни днешните хора, и за един днешен човек ще бъде лесно да каже: Духовната наука проповядва съвсем фантастичните неща, че със своите дванадесет Амшаспанди Заратустра е разбирал това, което трябва да е свързано с дванадесетте чифта нерви в човешката глава! Но светът ще научи още нещо съвършено друго: той ще научи, как в човека се продължава това, което протъква и изпълва, прониква със своя живот целия свят. Древният Заратустризм отново възкръсва в нашата физиология! И както двадесет и осемте или тридесет и едните Изеди стоят под Амшаспандите, така и двадесет и осемте чифтове нерви на гръбначния мозък стоят под нервите на мозъка. В нервите на гръбначния мозък, който възбуждат по-нисшия душевен живот на човека, творят Изедите, които съществуват навън като духовни течения; те действуват в нас, кристализират се един вид в двадесет и осемте нерви на гръбначния мозък, защото в тези нерви ние имаме съгъстените течения на Изедите. А в това, което не е вече нерви, което ни закръгля като личност, ние имаме това, което не се проявява вече в едно външно течение, в едно външно направление: това са Фравашите, това са в нас мислите, които се издигат над обикновения мисловен и мозъчен живот.

По този начин фактически нашето време се свързва по един твърде особен начин отново с това, което Заратустра е могъл да даде на хората като едно течение към това, което е разпростряно зад килями на сетивния свят. Разбира се той го е дал в неговия духовен първообраз. Това е особено голямото значение на учението на Заратустра. След като известно време се е вляло в стремящите се напред хора чрез едни или други ферменти на културата и след това за известно време се е оттеглило, случи се така, че днес отново има едно предпочитание на мистичното течение, както винаги, след като през гръцката епоха двата пътя се бяха съединили в духовния свят, хората имаха едно предпочитание за мистичното или за духовнонаучното течение. От тук иде и предпочитанието на някои хора днес за една индийска духовна наука или за едно вътрешно вглъбяване. Този факт стана причина, че днес в целия наш духовен живот най-същественото, това, което има най-дълбоко значение в Заратустризма - неговият същински жизнен нерв - едва ли се забелязва. Много неща от формата на възгледа на Заратустра и формата на неговото мислене ще се намери и в нашия духовен живот днес. Обаче това, което се съдържа в него като основна жилка, като най-здравото нещо, е така да се каже изгубено за нашата епоха. И когато хората отново ще разберат, как Заратустризмът е духовният първообраз за всичко, което ние отново намираме в областта на физическото изследване - бихме могли да цитираме много неща - и което ще се вживее по-нататък, тогава в нашата

култура ще бъде надмогнат един основен тон чрез един друг основен тон, който се намира именно в Заратустризма.

Странно е, как в Заратустризма чрез неговото отдаване на великите явления на макрокосмоса, на външния свят, нещо отстъпва, оттегля се, което във всички или почти във всички други придържащи се повече към мистиката културни течения, също и в нашия материализъм, играе важна роля. Голямата противоположност, големият контраст, който винаги е съществувал в света, е бил схващан така, че като символ за това се е вземала противоположността между половете - между мъжкия и женския пол: Така например когато в древните религиозни системи които стоят на мистична почва, на боговете се противопоставят богини за това, което минава през света като противоположността Заратустризма ние имаме чудесното положение, че той се издига над този възглед, за да си представи първичните основи на духовната дейност в един друг образ: в образа на Доброто, на изпълненото със Светлина и на Злото, на Сянокообразното. От тук и неизмеримата девственост на Заратустризма, неговата възвишеност, неговото превъзхождане на всички представи и възгледи, които в наше време отново играят една толкова грозна роля, когато хората вярват, че могат да задълбочат своя възглед за духовния живот. Когато даже и древните гръцки писатели казват: Най-висшето Божество за да създаде Ормузд, трябваше да създаде и Аримана, за да има една противоположност, то във факта, че Ариман се противопоставя на Ормузд ни е дадено нещо, как една първична сила се противопоставя на друга. Даже и в Евреизма е изразено казаното за другите религиозни системи, като се счита, че злото е дошло в света чрез жената - чрез Ева. В Заратустризма не може да се намери нищо от това, което живее в света като Зло, изразено чрез противопоставянето на половете в света, чрез противоположността на половете. Това, което днес така грозно се е промъкнало чак до ежедневната литература в цялото наше мислене и чувствуване, което погрозява много неща по отношение на главната стойност при болестни и здравни явления и което въпреки това не съдържа главните неща на живота, ще бъде победено, когато противоположността олицетворена в Ормузд и Ариман, която е свършено друга, която е нещо ГЕРОИЧНО по отношение на еснафската противоположност, ще се вживее като фермент в нашата култура с думите на Заратустра. Нещата в света вървят по своя път - и нищо не ще задържи победния ход на възгледа на Заратустра, който постепенно ще се вживее в човечеството.

Когато разглеждаме Заратустра, ние виждаме фактически в него един дух, който в много далечни времена на миналото е дал на културата на човечеството мощни импулси. Защото достатъчно е само да проследим

това, което е било изживяно в Предна Азия и в по-късни времена на асирийските и вавилонски народи, даже до епохата на Египет и до времето, когато Християнството се разпространи в света: навсякъде ние ще намерим представи, които можем да проследим в миналото, и ще намерим, че те имат своя произход във великите светлини, които Заратустра е дал на човечеството. На нас ще ни бъде разбираемо, когато гръцкият писател, който искаше да изрази, как отделните ръководители са дали на своите народи винаги по-късния дял, от който тези народи се нуждаеха в културата, на нас ще ни бъде разбираемо, когато този писател изтъква: Когато ПИТАГОР научи от прадедите това, което трябваше да премине върху него - от египтяните геометрията, от финикийците аритметиката, от халдейците астрономията -, той трябваше да отиде при последователите на Заратустра, за да научи от тях пълните с тайнственост учения за отношението на човечеството към духовния свят и за истинското поведение в живота. С това писателят, който ни казва това за Питагор, констатира, че учението на Заратустра върху поведението в живота води над всички други противоположности и прави всички други противоположности да завършат в противоположността на *доброто* и *злото*, - която противоположност може да бъде превъзможната само чрез едно пречистване от злото, от лъжата и измамата. Например като най-злия противник на Ормузд се счита онзи, който е назован с името "КЛЕВЕТА": това е едно от най-важните качества на Ариман. С това гръцкият писател обръща вниманието върху факта, че Питагор не можеше да намери най-чистия морален идеал, идеалът за моралното пречистване на човека, нито при египтяните, от които можа да научи геометрията, нито при финикийците, от които можа да научи аритметиката, нито даже при халдейците, от които можа да научи астрономията, а трябваше да отиде при последователите на Заратустра, за да има един героичен светоглед, който сериозно признава побеждаването на Злото в пречистването. С това древността признава високото благородство и единствеността на Заратустризма.

Всичко, което бе казано сега, може да бъде подкрепено с изказвания от официалната история. Така хората би трябвало да помислят, дали отговаря на истината това, което представители на официалната наука казват, когато например *Плутарх* споменава, че в смисъла на Заратустризма като тяло на най-висшето Същество, което има значение за Земята, се счита *светлината* и че неговото духовно естество е *истината*. Тук един древен писател дава едно определение, което съвпада съвсем точно с това, което е изразено сега. Но и историческите явления ще се изяснят, когато вземем под внимание това, което сега охарактеризирахме.

Нека още веднъж хвърлим поглед върху древния индийски възглед. Той почиваше на едно мистично потопяване в собствената вътрешност. Преди човек да стигне до вътрешната светлина на Брахман, той среща това, което като желания, страсти, диви получовешки импулси се противопоставя на вглъбяването в собствената духовно-душевна природа, във вечната вътрешност. През това трябва да мине човек. Индиецът стигна до възгледа, че може да стигне до вътрешната светлина само тогава, когато в мистичното вглъбяване действително успява да заличи с Брахман всичко, което човек изживява в сетивния свят, което ни очарова в цветовете и звуците и събужда сетивни желания. Докато всичко това прониква и действа в нашата медитация, ние продължаваме да имаме в себе си врага на нашето мистично усъвършенстване. Изхвърлете от вас всичко това, би казал индийския учител, изхвърлете всичко, което може да проникне във вас, във вашата душа от външните сили, вглъбете се само във вътрешността на душата, слезте до Девасите; тогава, макар и да трябва да побеждавате по-нисшите деваси, вие ще намерите в царството на девасите Брахман. Обаче избягвайте царството на Асурасите, които проникват към вас от света на майя, от външния свят. Това трябва да се избягва при всички обстоятелства!

Напротив Заратустра трябваше да казва на своите ученици: Един народ не може да отиде напред в пътя, по който на юг хората от един друг народ търсят духовното поради своя различно устроен организъм. По този път не може да напредне един народ, който е призван не само да размишлява и да мечтае, а е призван да живее в един свят, който дава всичко, което е необходимо за подържане на живота, - който е призван да даде на човечеството изкуството на обработването на земята и побеждаването на некултурността. Вие не трябва да считате външния свят само като майя, като илюзия, а трябва да проникнете през килима, който се простира около нас като цветове, звуци и т.н.! Следователно избягвайте всичко онова, което вътре във вас иска да ви държи във вашия собствен егоизъм, което има характера на девасите! Вие трябва да проникнете през царството на нисшите Асурас до най-висшите Асурас. И понеже сте организирани за това, да стигнете през нисшите Асурас до по-висшите Асурас, затова трябва да избягвате царството на Девасите! Напротив в Индия учението на Ришите беше: "Вие не сте организирани да търсите това, което се намира в царството на Асурасите; избягвайте царството на Асурасите; вие трябва да слезете в царството на Девасите!"

Такава е противоположността между индийската и персийската култура: при индийците указанието, как трябва да бъдат избягнати Асурасите, защото това са зли духове, защото според способностите на индийс-

кия организъм хората познаваха само нисшите Асурас. Напротив, при персийския народ, където хората можеха да намерят в царството на Девасите само нисшите Деваси, се казваше: Идете в царството на Асурасите. Вие сте така организирани, че можете да намерите най-висшите от Асурасите! В това, което Заратустра даде като импулс на човечеството, живееше настроението: Аз имам да дам на човечеството нещо, което трябва да действа по-нататък през всички времена, което изправя пътя на човечеството нагоре и побеждава всички погрешни учения, които са една пречка и отклоняват човека от стремежа към съвършенство! Ето защо Заратустра се чувствуваше като служител на Ахура Маздао и като такъв служител на Ахура Маздао сам чувствуваше враждебността на Ариман. Обаче неговото учение трябваше да служи на човечество за героичното побеждаване на всеки Ариманов принцип. Това Заратустра изказа с пълни със значение думи, които намираме още и в по-късните писания, защото писмени документи са били написани едва по-късно, - обаче това, което Духовната наука има да каже, тя го има от други източници -, той го изказа с хубавите думи, от които звучи целият вътрешен импулс на неговата мисия. Но от тези думи звучи също цялата страст, с която той се чувствуваше като противник на принципа на Ариман или на принципа на тъмнината, когато казва: "Аз искам да говоря! Елате и слушайте ме, вие, които отдалече - вие, които от близо имате желание за това, и отбелязвайте точно всичко. Защото той не трябва вече да побеждава, злият враг и лъжливият учител, той не ще побеждава вече, добрия Дух, толкова продължително време проникна той вече със своето зло дихание гласа и словото на човека. Аз обаче искам да говоря против него в смисъла на това, което най-Възвишеното, Първичното, което Ахура Маздао ми казва. И който не иска да слуша моите думи, както аз ги говоря, както аз ги мисля и разбирам, той ще изпита нещо лошо, преди да дойде свършекът на земните цикли!" Така говори Заратустра. И ние искаме да почувствуваме в тези думи, че с тях той може да каже на човечеството нещо, което действително може да бъде доловено и почувствувано през всички следващи културни епохи. И който има чувството да се вслуша в това, което живее в нашето време, макар и слабо възприемаемо, който се вслушва в нашата култура с духовно чувство, той винаги ще долови отзвука на това, което Заратустра е казал на човечеството преди хилядолетия. И така той ще бъде един от онези, по отношение на които това, което можем да кажем върху даровете на тези велики ръководители за човечеството и тяхното положение сред човечеството - също и по отношение на много неща още, които ще чуем още за Хермес, Буда, Мойсей и други велики ръководители,- то може да бъде резюмирано в думите:

Сияят подобно на звездите
На небосвода на вечното битие
От Бога пратените Духове.

Нека всички човешки души успеят,
В царството на земното битие,
Да видят светлината на техния плам!

ГАЛИЛЕЙ, ДЖОРДАНО БРУНО И ГЪОТЕ

Берлин, 26 януари 1911 година.

Ние трябва да прескочим един дълъг период от време, когато трябва да обърнем нашия духовен поглед от онази велика личност, от Заратустра или Зороастър, който беше обект на нашата последна сказка от настоящия цикъл, към онези три велики личности, които трябва да стоят на основата на нашите днешни разглеждания. От това, което отстои хилядолетия преди нашето християнско летоброене и който може да ни бъде разбираемо само благодарение на това, че трябваше да предположим у хората от онова време едно свършено различно устройство на душите, ние преминаваме към онова време на 16-то, 17-то столетие на нашето летоброене, в което е проблеснал първо онзи дух, който и до нашето съвремие е деен и активен във всички движещи се напред културни течения на човечеството. Ние ще видим тогава, как този дух, който така мощно блести в личности като *Джордано Бруно* и *Галилей*, намери след това едно обхватно оформление в онази личност, която е така близо до нас: *Гьоте*. Галилей и Джордано Бруно са двете имена, които трябва да произнесем, когато искаме да си спомним за началото на онази епоха в развитието на човечеството, в която естествените науки стояха на същата повратна точка, на която днес стои Духовната наука. Това, което бе направено тогава по определен начин за естествено-научната мисъл, то трябва да стане по определен начин в течение на следващите времена и за духовно-научното мислене. За да разберем в пълния смисъл думите на Галилей и на Джордано Бруно, ние ще трябва с особена любов да насочим нашия поглед върху целия начин на мислене и чувствуване на човечеството във времето, в което на поврата на 16-тия, 17-тия век бяха поставени Галилей и Джордано Бруно.

Тук обаче ние трябва първо да хвърлим поглед назад върху онова твърде особено застъпване на това, което в предишните столетия - приблизително за времето от 11-то до 15-то столетия - хората са наричали в широк смисъл наука. Трябва да ни стане ясно, че за тези столетия популяризирането, всеобщото запознаване с научните въпроси трябваше да има свършено друга форма в сравнение с нашето време. Защото

тук ние говорим за онези столетия, в които още не съществуваше никакво печатане на книги, в които по-голямата част от хората бяха заставени да приемат като духовен живот само това, което се изнасяше в църквите или училищата чрез устното слово. Ето защо за онези времена е така важно да си съставим един образ за това, как се практикуваше науката. През времената, които са предхождали епохата на Галилей и на Джордано Бруно, науката се е практикувала по начин, който е трудно разбираем за днешния човек; този начин може да бъде разбран само тогава, когато човек може да се пренесе и ориентира в нещо съвършено различно от това, което днес е свикнал да вижда. В онези времена човек би могъл да отиде във всяка аудитория, навсякъде, където се е практикувала науката - да речем природознанието в тази или онази област, също медицината и т.н. - и би чул, как онзи, който искаше да говори нещо из науката на тогавашното време, не заставаше на почвата на това, което в онова време беше наблюдавано в този или онзи институт, както това става днес, когато се работи по научните методи, а се опираше на нещо, което се намираше писано върху научните въпроси в книгите на *Аристотел*, който без съмнение за своето време е бил твърде забележителен човек. Този Аристотел се извисява като един духовен великан, когато разглеждаме исторически напредъкът на човечеството. Това, което той направи за своето време, има безкрайно значение. Обаче това, което сега ни интересува, е, че книгите на Аристотел често пъти не се четяха във формата, в която са били написани в първичния език, а навсякъде се поставяше като основа преданието: това даваше тона. Това, което се изнасяше: върху това, което беше принцип, което важеше по някакъв начин за една истина, за него се казваше: Върху този въпрос Аристотел е мислил така и така. Така се намира това у Аристотеля! Докато днешният изследовател или онзи, който изнася нещо из науката или пък даже популяризира нещо от науката, се позовава на това, че този обект е бил наблюдаван тук или там, в столетията на Джордано Бруно и на Галилей хората се позоваваха на това, че преди толкова и толкова столетия даващият тон Аристотел е твърдял това или онова относно този или онзи обект. Също както днес хората се позовават по отношение на духовното на религиозните документи и тяхното предание и не се спират на непосредственото наблюдение, така в миналото в науките са се позовавали не на природата и нейното наблюдение, а на полученото по предание, на Аристотел.

Извънредно интересно е човек да се задълбочи в една такава университетска сказка, за да се види, как лекарите навсякъде в своите лекции са поставяли за основа Аристотел. Обаче Аристотел е бил един духовен великан. И въпреки че би трябвало да кажем, че за една такава духовна

личност не може да се говори неизменено след столетия, все пак от друга страна можем с право да мислим: Тъй като Аристотел е произвел такива важни и величествени неща, все пак хората, макар и да не биха научили нищо ново, когото постоянно им се говори за отстоящия с хилядолетия назад в миналото Аристотел, те би трябвало да получат нещо важно в своите умове. Защото от голямо значение ще да е било и полезно същевременно човек да приеме ясните учения и теории на Аристотел. Но не беше такъв случаят и то затова не, защото онези, които са изнасяли тогава тези учения и са ги проповядвали според Аристотел, по правило не са разбирали нищо от Аристотел. Защото всъщност учението на Аристотел беше невъобразимо криво разбрано, тъй както то се изнасяше преди Галилей и преди Джордано Бруно като "аристотелово" учение. Днес от гледището на Духовната наука бих искал да изтъкна само това, което трябва да покаже, как трябваше да застанат Галилей и Джордано Бруно в духовния живот на тяхното време. Аз често пъти съм споменавал нещо, което съвсем не е анекдот, а една истина, и затова искам още веднъж да обърна вниманието върху него.

Имало един от многото учени, които се кълнели в Аристотел, който е бил приятел на самия Галилей. Галилей - както и Джордано Бруно - е бил противник на аристотелиците, не на Аристотеля, и това поради основателни причини. Галилей настоявал, че учените трябва да се обърнат към великата книга на природата, която говори на човека, и не трябва да вземат само от книгите на Аристотел това, което говори за значението на духа в природата. Но тогава аристотелиците застъпвали едно странно учение: че нервите, че цялата нервна система на човека, изхожда от сърцето и от сърцето нервите се разпространяват до главата и през цялото тяло. Това е учил Аристотел, казвали те, и това е истината! Галилей, който не искаше да се опира на това, което се намираше в старите книги и предания, а на това, което виждаше, когато изследваше човешкото тяло, обърна вниманието на това, че нервите изхождат от мозъка и че главните нерви имат своята изходна точка от мозъка. Сега Галилей казва на своя приятел това и го увещава, че той трябва да се убеди, как нервите изхождат от мозъка. Аз искам да видя това, казва неговият приятел и тогава то му бе показано на самото човешко тяло. Тогава този учен, който вярваше, че беше един добър аристотелик, бе твърде учуден и се обръща към Галилей с думите: почти изглежда така, като че нервите изхождат от мозъка, но все пак Аристотел казва, че нервите изхождат от сърцето и щом тук имаме налице едно противоречие, аз вярвам на Аристотел, а не на природата!

Това бяха изрази, които Галилей трябваше да слуша в своето време. Така и един учен с църковни разбирания искаше също да пише върху

въпроса за безсмъртието. Как се пишеше тогава? Хората вземаха това, което искаха да третират, от учението на църквата и освен това вземаха и всичко, което смятаха, че могат да цитират от Аристотел, за да могат да докажат съответния въпрос така или така, както искаха да го докажат. Тогава съответният човек, който беше член на един свещенически съюз, беше събрал най-различни извадки с цел да покаже по въпроса за безсмъртието това, което е било истинското мнение на Аристотел. Това отново е една истина: Понеже духовниците трябваше да представят книги на своите началници, тогава началникът на този човек му казва: Това е опасно, не ще бъде одобрено, защото извлеченията от Аристотел биха могли да докажат и противното. Тогава авторът пише обратно: Ако би се касало само за това, да се докаже още по-ясно, че Аристотел е мислил нещо, което е приемливо, тогава той би го доказал чрез един друг цитат. Защото и това би могло да се направи! Накратко казано, Аристотел е бил употребяван и злоупотребяван по всякакъв начин.

Изхождайки от това, искаме да видим, как Аристотел е бил криво разбран през времето на Джордано Бруно и на Галилей и искаме да вземем именно този пример с изходното място на нервите: сърцето. Какво се крие зад това изказване на Аристотел, можем да разберем само тогава, когато знаем, че Аристотел стоеше на завършека на древната гръцка култура, а с това той стоеше същевременно на завършека на онова време, през което е царувало древното ясновидско съзнание. И насочвайки поглед в епохата предхождаща неговата, той намери предадена една наука, която беше родена от едно ясновидящо съзнание, което можеше да вижда зад сетивния свят в духовния свят. Това съзнание беше създало древните науки. И това, което беше прастара наука, което и самите гърци бяха постигнали като прастара наука, бе регистрирано от Аристотел, който самият не беше вече в състояние да развие едно такова съзнание който притежаваше само едно интелектуално съзнание. Ето върху това би трябвало да размислим. Защото не напразно Аристотел е основателят на логиката в историята! Той е това, защото интелектуалното, доказателното мислене стана тогава меродавно. Следователно Аристотел беше този, който прие прадревни учения и ги изложи в своите книги в една логическа система, така щото можем да разберем някои неща при него само тогава, когато знаем, какво всъщност се е разбирало с тях. И когато Аристотел говори за нерви, ние не трябва да разбираме тази дума при него така, както я разбира нашата епоха, както я разбираше епохата на Галилей и на Джордано Бруно, която е вече много сродна с нашата, а трябва да знаем следното. Когато Аристотел говори за пътя на нервите, той има предвид онова, което днес отново познаваме като един непосредствено по-висш член на човешката природа в сравне

ние с физическото тяло: свръхсетивното етерно тяло на човека. Това е нещо, което с напредващото развитие на човешкото съзнание се беше изгубило и човек не можеше вече да го вижда. И самият Аристотел не го е виждал вече, но той беше приел този възглед от времената, когато ясновидското съзнание е виждало не само физическото тяло, а и етерната аура, етерното тяло, което е същинският строител и носител на силите на физическото тяло. От времената, когато хората виждаха етерното тяло така както сега око то вижда цветовете, прие Аристотел своето учение. И когато насочим поглед не върху физическото тяло, а върху етерното тяло, тогава действително изходната точка на определени течения, които сега Аристотел поставя на основата на това, което обикновено се търси зад израза "нерв", не е мозъкът, а областта на сърцето. Така Аристотел не е разбирал нашите днешни нерви, а абсолютно свръхсетивни течения, свръхсетивни сили, които изхождат от сърцето, отиват към мозъка и текат в човешкото тяло в различни посоки. Това са неща, които Духовната наука може да направи отново разбираеми чрез познанието на свръхсетивните части и членове на човешката природа.

Но понеже хората не бяха в състояние да виждат свръхсетивно също във времената, които предхождаха епохата на Джордано Бруно и на Галилей, те нямаха вече никакво предчувствие за това, че Аристотел е разбирал етерните течения и за тях е говорил като за един вид нерви; те вярваха, че Аристотел е разбирал с това физическите нерви и затова твърдяха: Аристотел е казал, че физическите нерви изхождат от сърцето. Това вярваха аристотелиците. Обаче онези, които знаеха, какво се намира в книгата на природата, не можеха да се съгласят в това с аристотелиците. От тук и големият спор между Галилей и Джордано Бруно с Аристотелиците, така като никой не е разбирал истинския Аристотел - естествено не са го разбирали и Галилей и Джордано Бруно, които не са правили никакви усилия да проникнат в смисъла на истинския Аристотел. Затова пък те бяха великите носители на културата за тяхната епоха и от книжната ученост са насочвали вниманието върху великата книга на природата, която е разтворена пред всички.

Аз вече съм говорил и за един друг случай. Един човек, когото аз много ценях като философ, който в 1894 година беше ректор на Виенския Университет и държа своята ректорска реч върху Галилей, *Лауренц Мюлнер*, обърна вниманието в своята реч, че в своето обхватно величие Галилей е прозрял със своя ум великите закони на механиката, на пространствените действия, които най-много ни правят впечатление и говорят на нашето сърце, когато гледаме например църквата Св.Петър в Рим. Когато тази величествена сграда действува върху нас, тогава действително всеки изпитва нещо, което можем да разберем. Искам да оха

рактеризирам това с един малък факт, който е забележителен в това отношение.

Веднъж фейлетонистът *Шнайдел* и скулпторът *Натер* от Виена пътували в областта на Рим. Когато стигнали близо до Рим, Шпайдел чува Натер да изговаря една твърде странна забележка: А в известно отношение Натер е бил един гениален дух. Изведнъж той подскача и неговият приятел съвсем не знаел, какво му е станало, а само чува думите: "Обзема ме страх!" Понеже Натер замълчава по-нататък, Шпайдел разбира едва по-късно, че той беше видял кулата с купола на църквата Св.Петър. Нещо като удивление върху разпределението на пространствените сили, което е бликнало от гениалността на *Микеланджело*, може да обхване всекиго, който вижда тази своеобразна сграда. Лауренц Мюлнер обърна вниманието в своята ректорска реч върху факта, че човечеството беше добило възможността да мисли математически-механически такива разпределения на пространството, каквито виждаме в красивата форма на купола на църквата Св.Петър в Рим, благодарение на Галилей, този велик мислител. Обаче същевременно трябва да подчертаем, че Галилей се роди почти в деня на смъртта на Микеланджело, строителят на църквата св.Петър. А това значи: От духовните сили на Микеланджело се роди онова разпределение на пространствените сили, което стана достъпно за интелекта на човечеството едва по-късно.

От този пример можем да разберем, че това, което можем да наречем умствено, интелектуално знание, може да дойде много по-късно отколкото изграждането на тези неща в пространството. Ако хората действително разгледат някога мислително нещо подобно, те ще започнат да считат, че съзнанието на човечеството е претърпяло промени: че по-рано хората са притежавали известно ясновидство и че начинът на мислене чрез интелекта не се е родил много отдавна, а този начин можа да се роди благодарение на свършено определени исторически необходими едва през времето на 15-то, 16-то, 17-то столетия. А духове като Галилей и Джордано Бруно представляват първите хора, които дават тон за това, което трябваше да дойде. От тук и тяхното силно противопоставяне на аристотелиците, а именно против онези, които първо тълкуваха погрешно Аристотеля, който би могъл да бъде считан като израз на една древна наука, и след това прилагат този криво изтълкуван Аристотел към природата. С това ние охарактеризирахме същевременно и положението, което Галилей заема в света.

Галилей беше във висшия смисъл на думата този, който пръв внесе в човечеството онази строга форма на естествено-научното мислене, бихме могли да кажем, онази форма на отношението на естествената наука към

математиката, която е станала даваща тон за цялото следващо време до нашата епоха. Кое е своеобразното у Галилей? Галилей - който в това от ношение беше изцяло дете на своето време - си казваше с мъжествена смелост първо следното. Уверявам ви, че с такива думи ние можем само да опишем по околел път чувството, което Галилей имаше, защото за да разберем цялата душа, цялото състояние на духа на Галилей, ние трябва да опишем както следва това, което той е чувствувал: Ние стоим като човечи на Земята. Пред нас се простира природата с всичко, което тя може да даде на нашите сетива, на нашия ум, който е свързан с инструмента на мозъка. Чрез природата - така казва Галилей в много от своите съчинения - *чрез природата говори нещо божествено-духовно*. Ние хората гледаме природата с нашите очи и я разглеждаме с другите сетива. Това, което нашите очи възприемат, което чувствуваме чрез другите сетива, то е вмислено в природата чрез божествено-духовни Същества. Първо живеят мислите на божествено-духовните Същества, след това - възниквайки от мислите на божествено-духовните Същества - идват сетивните неща на природата като откровения на Божиите мисли и после идва нашата възприемателна способност, преди всичко нашият ум, който е свързан с нашия мозък. И така ние стоим тук, за да разчетем, как от буквите се получава една книга и се ражда онова, което авторът е мислил, т.е. това, което божествените мисли са изразили в природата.

Галилей е стоял напълно на становището, на което са стояли всички велики духове на мировото развитие, че в природните явления, във фактите на природата ни е дадено нещо като букви, които изразяват духа на божествено-духовните Същества. Тогава човешкият дух съществува затова, за да чете това, което божествено-духовните Същества са вписали във формите на минералите, в течението на природните явления, даже в хода на звездните движения. Човешката природа съществува затова, да чете това, което божественият Дух е мислил. Обаче в смисъла на Галилей божественият Дух се различава от човешкия по това, че за божествения Дух всичко, което съществува за мисленето, е мислено наведнъж, неограничено от пространството и от времето, в един миг.

Нека вземем това само за една област - за областта на математиката. Ние веднага ще видим, колко особена е била тази мисъл. Представете си, че ако някой използва цялата математика, доколкото тя е била изучена от хората, той трябва дълго време да се мъчи, за да я овладее. Онези, които присъствуват тук, ще знаят, колко много схващането на математическите мисли зависи за човека от времето. А сега Галилей си мислеше: Това, което човекът схваща за продължително време, са божествената мисъл то се ражда в един миг, то не е ограничено от пространството и от времето. Човешкият дух - си мислеше той - преди всичко не

трябва да вярва, че може да обхване бързо божествения Дух със своя ум, който е свързан с пространството и времето, той трябва да се стреми да наблюдава стъпка по стъпка, да наблюдава ясно отделните явления. Той не трябва да вярва, че може да пренебрегне отделните явления, че може да прескочи това, което Бог предварително е мислил като основа на явленията. Галилей си казваше: Зле върви с един мислител, а и с всички мислители, които не искат да стигнат до истината чрез едно строго наблюдение на това, което в природата е разпространено пред нашия ум, но които искат да стигнат бързо до истината чрез своята спекулация, прескачайки отделните неща. Но Галилей казваше това поради основания различни от тези, поради които то днес се казва. Защото Галилей не искаше да ограничи човешкия дух в наблюденията, защото би отрекъл, че зад тези наблюдения стои великият Дух със своите "предварителни" със своите "творчески мисли", а защото този божествен Дух му се явяваше така велик, мощен и възвишен чрез това, че всичко, което въобще съществува като "предварителни /творчески/ мисли" съществува в един миг, така щото човешкият дух има нужда от едно безкрайно продължително време за любвеобилното разчитане на буквите, за да стигне постепенно до разбирането на отделните мисли. От смирение пред това, колко ниско стои човешкият ум под божествения Ум, увещаваха Галилей своите съвременници: Вие не можете да прогледнете зад нещата, - не защото хората въобще не биха могли да сторят това, но защото времето за това е минало вече.

Наблюдение, опит и саморазмисъл беше това, което Галилей считаше като меродавно за своите съвременници. Той можеше да стори това, защото неговият дух беше устроен напълно математически, защото имаше много вярно математическо мислене. Чудесно е, когато например чуваме, как Галилей научава, че в Холандия е било открито нещо като далекоглед, с който можело да се вижда в най-далечните небесни пространства. Трябва да имаме предвид, че тогава не е имало никакви вестници. Галилей научава от пътници, че в Холандия е било открито нещо като далекоглед. Това не му дава мир, след като беше научил тази вест, и накрая стигна до там, че самостоятелно измисли един далекоглед. Това беше далекогледът, с който Галилей направи своите велики открития, които отговаряха на това, което неотдавна беше създала Коперниковата световна система. За да разберем правилно това време, трябва да съпоставим две неща: Едното беше, че хората не разбираха вече нищо от древната свръхсетивна наука и че Галилей беше един пътоткривател на новата наука. И второто беше това, че по отношение на звездите имаше голямо значение делото на Коперник, който непосредствено преди това беше дал една нова форма на образа на света чрез външното мислене

върху движенията на планетите около Слънцето. Нужно е само да се поставим в положението на тогавашните хора и в душите на онези, които като хора бяха вярвали от хилядолетия: Тук - с тази Земя - ние стоим здраво в пространството! А сега това мислене беше поставено с главата надолу: Земята движеща се с огромна скорост около Слънцето!

Това беше една мисъл, която буквално отнемаше почвата под нозете на хората. Не трябва никак да се чудим на мощното впечатление, което една такава мисъл правеше, която оказваше голямо въздействие на всички, независимо дали бяха противници или привърженици на Коперник. За Галилей причината, която накара Коперник да стигне до този възглед, беше особено решаваща. Нека си представим, защо Коперник беше стигнал до този възглед за въртенето на планетите около Слънцето.

До тогава царуваше една система на света, която също не беше разбрана, защото тази система се схващаше духовно. Така, както се разбираше, тя беше една напълно невъзможна мисъл: тази Птолемеева система на света. Защото хората трябваше да си представят, че планетите описват твърде сложни движения, кръгове и още веднъж кръгове в кръговете. Това бяха извънредно сложни представи, които хората трябваше да приемат. Това беше, което не допадаше на сърцата на такива духове. Всъщност Коперник не е направил никакво ново астрономическо откритие. Той само си е казал: Нека вземем най-простата мисъл, как трябва да обясним движенията на планетите! Той постави целия образ на света в простотата на тази мисъл. Беше нещо величествено, когато в средата бе поставено Слънцето и в кръгове около него се движеха планетите, или, както по-късно доказа *Кеплер*, планетите се движеха в елипси. Целият възглед величествено опростен! Това беше също онова, което действа особено убедително и на Галилей. Защото той постоянно твърдеше: На човешкия ум подхожда да разбере истината в проста форма. Красиво е не сложното, а простото, - а истината е красива. Тогавашното време прие мисълта на коперниковата система на света заради красотата и заради красотата в простотата. И Галилей намери особено това, което търсеше като простота и красота у Коперник. Сега той стоеше там, видя това, което хората едва ли искаха да вярват: той видя със своя телескоп луните на Юпитер! Да, очите на Галилей първи видяха луните на Юпитер, които обикалят Юпитер, както планетите обикалят Слънцето - една малка слънчева система: Юпитер със своите луни както Слънцето със своите планети. Това беше в състояние да потвърди една система на света, която беше построена напълно върху мисълта на сетивния свят. Галилей беше този, който особено видя в малък мащаб мисълта на Коперник за сетивния свят. С това той стана един откривател на пътя на новата наука. Той беше също така първият, който имаше

едно предчувствие, че на Луната има планини, че съществуват слънчеви петна и че това, което минава като една ивица мъгла над звездите, е един разсеян звезден свят. Накратко казано, дойде всичко това, което може да се нарече: една изразена в сетивния свят, "информирана" писменност на божествената мъдрост. Това беше особеното, което действуваше върху Галилей. Времето, което искаше да премине напълно в съзерцаването на сетивния свят, имаше за Галилей и за неговия изграден върху математиката дух нещо твърде особено. И така Галилей стана онзи, който даде така да се каже първия импулс на човечеството, да каже. Ние не можем да прогледнем сега с нормалното съзнание зад този сетивен килим. Свръхсетивното не съществува за никое човешко сетиво, а също и за човешкия ум. Божественият ум го обхваща извън пространството и времето. Човешкият ум е свързан с пространството и времето. Следователно да се придържаме към това, което е дадено за човешкия ум в пространството и времето!

Понеже Галилей можа да извърши такива велики неща, той е фактически и философски - ако можем да се изразим така - един от най-важните откриватели на пътя за новото духовно развитие на човечеството. Нищо чудно следователно, ако виждаме в лицето на Галилей същевременно и духа, който искаше да бъде на ясно и за себе си, как всъщност се отнасят сетивните явления към човека и към неговия душевен живот. В популярни изложения се говори много също и за това, че така да се каже КАНТ първи е обърнал вниманието на това, че светът около нас е само едно явление, че ние не можем да проникнем до "вещта в себе си". В една форма различна от тази на Кант Галилей беше обърнал вече вниманието на тази мисъл, само че навсякъде зад сетивното той виждаше всеобхващащата мисъл на Божествено-Духовното и приемаше само от смирение, че човекът може да се приближи само в продължително време до това, - но не по принцип. Но Галилей казваше: Когато виждаме един цвят, той прави едно впечатление, например червеният цвят прави впечатление на червеното. Нима червеният цвят е в нещата? Галилей използва едно твърде забележително сравнение, от което същевременно се вижда, колко погрешна е мисълта; но важното не е това, а важното е да схванем мисълта като мисъл на времето, на епохата. Той казваше: Да вземем едно птиче перо и да погъделичкаме стъпалото на един човек или неговата длан: човекът чувствава един гъдел. Нима гъделът е в самото перо?, пита той. Не, гъделът е нещо свършено субективно. В перото се намира нещо свършено различно. И както гъделът е нещо субективно, така и червеното, което е вън в света, е нещо субективно. Галилей сравняваше цветовете, даже звуците с гъдела, който се предизвиква с перото върху стъпалото.

Когато вземем предвид това, ние виждаме даже, че в Галилей живее това, което е дошло като философия на по-новото време, защото философията на по-новото време се съмнява, че човекът би могъл по някакъв начин да проникне зад килима на сетивния свят.

Ако в лицето на Галилей виждаме един спокоен, здраво стоящ на своята почва откривател на пътища, то в лицето на малко по-възрастния Джордано Бруно - Галилей е роден в 1564 година, а Джордано Бруно в 1548 година - ние имаме пред нас един човек, който непосредствено отразява в своята личност, отразява в цялост това, което в онова време минаваше като велики истини през душите и през духовете на другите - в Коперник, в самия Галилей. Всичко това ни се отразява от духа на Джордано Бруно като в една мощна, обхватна философия на настроението. Какво е било становището на Джордано Бруно към света, как той го е чувствувал от духа на своето време като негова най-дълбока собствена същина? Джордано Бруно си казвал: Аристотел - а именно както той е познавал криворазбрания Аристотел - е казал още, че съществува една сфера, която се простира нагоре до Луната, след това идват различните сфери на звездите, после сферата на Божествено-Духовното, и вън от сферите на звездите трябва да търсим движещия Бог. Следователно - в смисъла на Аристотел - Джордано имаше пред себе си първо Земята, след това сферата на Луната и на звездите и едва после вън от този свят и вън от това, в което живее човекът, движещ и обръщащ в най-големия кръг - буквално обръщащ в кръгообращения и движения звездите - божествения Дух. Това беше една мисъл, която Джордано Бруно не можеше да свърже с това, което човечеството изживяваше сега. Това, което сега човешките сетива виждаха, което сетивата виждат, когато гледат растенията, животните и човека, когато виждат планините, моретата, облаците и звездите, това му се явяваше като едно достойно за удивление развитие на всичко, което живее в самия Божествено-духовен свят, в Божествено-Духовното. И той искаше да вижда в това, което се движеше като звезди, което преминаваше като облаци през въздуха, не само една писменост на божественото Същество, а нещо, което принадлежи към Божественото Същество така, както пръстите или другите членове принадлежат на самите нас. Основната мисъл на Джордано Бруно беше не един Бог, който действа върху сетивното от вън от окръжността, а един Бог, който се намира във всяко отделно сетивно нещо, чието изградено тяло е сетивният свят. Ако искаме да разберем, как е стигнал той до една такава основна мисъл, ние трябва да кажем: До тази основна мисъл го доведе възторгът, блаженството предизвикано от цялото това ново време! Преди това хората бяха живели в една епоха, в която те се ровеха

само в старите мисли на Аристотел. Когато минаваха през гората и полетата даващите тон учени нямаха никакъв поглед за царствата на природата и нейните красоти, а имаха разбиране и чувство само за това, което се намираще върху пергаментите, което произхождаше от древния Аристотел. Сега беше дошла една епоха, когато природата говореше на човека, епохата на великите открития, когато такива мощни духове като Галилей напиреха да познаят Божественото в природата лице срещу лице. Целият възторг за това Божественото в сравнение с лишената от Бога природа на Средновековието - това беше дошло! Това живеещо у Джордано Бруно във всяка негова нишка.

Навсякъде - казваше той - изследването на сетивния свят ни показва Духа и поради това навсякъде, където срещу нас застава нещо сетивно, ни се показва нещо Божествено! Съществува само една разлика между сетивното и Божественото: Понеже ние сме тясно ограничени хора, сетивното ни се явява в пространството и времето. Обаче за Джордано Бруно зад сетивното стои божественият Дух, не така, както той вярваше, че този Дух стои за Аристотел, или за хората на Средновековието, а самостоятелно, само че природата беше неговото тяло, което изявяваше всички негови великолепия. Но човекът не може да обгърне с поглед целия Дух в природата, а той вижда навсякъде само една част. Обаче във всички неща, във всяко време и във всяко пространство е божественият Дух. Ето защо Джордано Бруно казва: Къде е Божественото? Във всеки камък, във всеки лист, навсякъде е Божественото, във всяка форма, обаче особено в съществата, които в съществуването имат определена самостоятелност. Такива същества, които чувствуват своята самостоятелност, той наричаше *монади*. За него една монада е това, което един вид плува и живее разкошно в морето на Божественото. Всичко, което е една монада, е същевременно едно огледало на вселената. Така си представяше Джордано Бруно всемирният Дух раздробен в множество монади - а във всяка монада, която беше един самостоятелен дух, той чувствуваше нещо като едно огледало на вселената. Такава една монада е човешката душа и такива монади съществуват много. В самото човешко тяло съществуват множество монади, а не само една. Ето защо, когато според Джордано Бруно бихме казали истината върху човешкото тяло, ние не бихме виждали в него плътски устроеното човешко тяло, а една система от монади. Само че ние не виждаме точно тези монади, както при един рояк мушици не виждаме отделните мушици. Ако бихме виждали точно, ние бихме виждали човешкото тяло като една система от монади, а главната монада е човешката душа. За живота, който за човешката душа се ражда с раждането на човека, Джордано Бруно казва, той е такъв, че тогава другите монади, които принадлежат към душата,

се събират и с това дават възможност главната монада, монадата на душата да има изживявания. Когато настъпва смъртта, главната монада отново освобождава свързаните с нея монади и те се разпръсват. *раждането* е събиране на множество монади около една главна монада. *Смъртта* за Джордано Бруно е отделянето на вторичните монади от една главна монада, за да може главната монада да приеме една друга форма. Защото всяка монада е призвана да приеме не само една форма, която познаваме тук, а всички форми, които са възможни във вселената. Джордано Бруно си представя едно преминаване през всички форми. С това той стои твърде близо до идеята за прераждането на човешката душа, идея породено в него само от ентусиазъм.

И по отношение на схващането на общата действителност Джордано Бруно си казва: Човекът стои срещу тази действителност първо със своето нормално съзнание. Това, което застава първо срещу него, са впечатленията на сетивата. Това е първата познавателна способност. Първото нещо, с което човек може да си достави познания, са *сетивните впечатления*; второто са образите, които си съставяме в нашите представи, когато вече нямаме пред себе си сетивните впечатления само си спомняме за тях. Тук ние вникваме по-дълбоко в душата, изменяме и сетивните впечатления. Тази втора познавателна способност той нарича *сила на въображението*, при което не трябва да разбираме значението на тази дума в днешния смисъл, а в смисъла на Джордано Бруно тя означава: След като човек е приел това, което сетивните впечатления могат да му дадат, той се изобразява във впечатленията - това е едно обитаване, стоене във вътрешността. Това е един вид обръщане отвън навътре, следователно не нещо измислено, а нещо отпечатано отвън навътре. След това Джордано Бруно мисли, че овътрешнявайки нещата със своя ум и след това отива по-нататък, именно благодарение на това човекът се приближава до истината, а не се отдалечава от нея. Ето защо като трета познавателна способност Джордано Бруно признава *ума*, интелекта. Тук той има предвид именно момента, когато се издигаме от сетивните впечатления и си образуваме мисли, като от свръхсетивния свят нещо по-висше се влива в нас, нещо по-истинно отколкото са сетивните впечатления. Четвъртата степен за Джордано Бруно е *разумът*. Сега за него отново разумът е едно живеене и тъкане в нещо чисто духовно. Така за Джордано Бруно съществува една редица от четири познавателни степени. Само че той не различава тези степени по начина, както намирате това дадено например в книгата "Как се добиват познания за висшите светове?" като предметно познание, имагинативно познание, инспиративно познание и интуитивно познание, а той различава повече отвлечено. Ето защо ние трябва да схващаме това така, че да кажем:

Джордано Бруно стои точно в изходната точка на времето, на епохата, която предизвиква познанието за сетивното виждане и затова си служи с изрази, които ни напомнят повече за изразите на обикновеното познание за сетивния свят отколкото за това на по-висшия свят. Но как Джордано Бруно гледа нагоре от своя мощен възторг, ние можем да видим това от факта, че той казва: Божественият Дух, който живее във всичко, който във всичко има своето тяло, за него това, което ние имаме като представи, са идеи които са мислени преди нещата да съществуват. Как светът е в Бога? Как духът е в Бога?, пита той и казва: Духът е в Бога като идея, като предварителна мисъл на света. А как е за него духът в природата? Като форма, казва той, а с тази дума Джордано Бруно разбира това, което съществува в божествения Дух като идеи, това е в кристала, който има една форма, в животното, което има форма, в човешкото тяло, което има една форма. А това, което във външните неща е форма, в човешката душа то съществува като представи. Даже Джордано Бруно казва още по-точно: Нещата на природата са сенките на божествените идеи; и нашите представи са сенките на божествените мисли! Нека добре си отбележим: Нашите представи, казва той, не са сенки на нещата, а сенки на божествените идеи, на божествените мисли. Следователно, когато имаме нещата на природата около нас и в тях имаме сенките на божествените идеи, с това нашите представи биват отново оплодени. Когато си образуваме представи, когато мислим, в това действува божественият Дух с неговите идеи, така щото имаме едно течение, можем да кажем, което ни свързва с божествените идеи.

Когато разгледаме естественонаучните теории, това, което съществува днес като монизъм и което е противоположно на разбирането на Джордано Бруно, биешото на очи е това, че тези теории би трябвало да кажат, ако биха искали да бъдат последователни; Ние въобще не говорим върху божествените мисли! Но Джордано Бруно не казва това. Той е спиритуалист в превъзходния смисъл на думата. Това, което той има да каже изхождайки от истинското удушевление на човека на Възраждането, се отнася за монадата, за нейното свиване чрез раждането и нейното разширение чрез смъртта, за това, което се влива в живота на човешките представи, в света на човешките представи от божествените мисли, отнася се за единствената дума: Човешките мисли са сенки на божествените мисли! Когато разберем това, ние сме разбрали нещо от духовността на Джордано Бруно. Но за това е необходимо едно нещо: апелът към разбирането на преминаването от криво разбираня Джордано Бруно към това, което Джордано Бруно е бил действително. Той беше духът, който предаде на своите съвременници това, което Галилей беше дал повече интелектуално за естественонаучното мислене, предаде го сега от своя

преливащ ентусиазъм. Ето защо това, което произхожда от Джордано Бруно, звучи така мощно, като че цялата радост, целият възторг на тогавашния дух на времето, който искаше да види, как природата тъче и живее в сетивното, възкликва в духа на Джордано Бруно. Това възкликване, това ликуване се превръща във философия, защото божественият Дух, който живее навсякъде във външния свят, съзнателно е просиял в душата на Джордано Бруно. Ето защо ние разбираме такива думи, които трябва да бъдат изтъкнати именно при Джордано Бруно, които звучат като нещо, което самата природа тогава е имала да каже на хората. Ще цитираме само няколко от тези думи.

Колко велико и чудесно е, когато Джордано Бруно изказва тази мисъл противоположно на Аристотел: Духът, Духът на божествения разум не е някъде вън от сетивния свят. Божественият Разум не е в нещо външно, не е в нещо, за което след това можем да кажем: Нещо в далечната окръжност тласка - той не може да бъде нещо тласкащо в кръг, нещо, което довежда в кръгово движение тласкайки отвън, но за Божественото е по-достойно то да бъде един вътрешен Принцип на движението, който може да бъде видян във всичко, което съществува в самата природа. Този беше езикът, който прозвучаваше в онова време, в онази епоха, която говореше от самата душа на Джордано Бруно.

Как можем да предадем най-добре току що казаното, за да говори то добре на нашето сърце? Върху този факт е обърнал вече вниманието един дух, на който трябвало много да се харесва да бъде наречен един ентусиазиран обожател, почитател на Джордано Бруно - *Херман Брунхофер* -, който е показал, какво се получава, когато това, което Джордано Бруно казва, бива буквално изразено в стихове:

Non est Deus vel intelligentia exterior
circumrotan et circumducens;
dignius enim debet esse internum principium motu
quod est natura propria speies propria, anima propri
guam habeant tot quot in illius gregio et cerrore vivunt
hoc general spiritue, corpore, anima, natura animantiaq
plante, lapudes gue universa ut dixinus proportionaliter
cum astro eisdem composita ordineq et eadem contemperta
complexionum, symetria, secundum genus,
guantum libet secundum specierum singula
distinguuntur.

Що бил би един Бог, който отвън би тласкал само,
И всичко би въртял във кръг като на пръст!
На него подобава отвътре той света да движи,

Във Себе си природа, и Себе си в природата да съхранява,
Така че туй, кое живее и тъче и е във Него,
Лишено нивга да не бъде от Неговия Дух и Сила!

Така преведено ред по ред, това Гьотево стихотворение дава един поетически превод на Джордано Бруно от Гьотевия дух! Човек не може да бъде Гьоте и да има до себе си стоящ Джордано Бруно, когато иска да напише тези стихове; тук трябваше да действа нещо, което никога не може да действа, ако Гьоте би само излял просто в поетическа форма това, което Джордано Бруно е казал. Така ние виждаме, как в тези стихове в Гьоте напълно е оживял духът на Джордано Бруно.

Обаче ние не трябва да отидем само няколко столетия напред, когато идваме от Галилей и Джордано Бруно и искаме да накараме Гьоте да говори, а трябва също да признаем, че онова, което при Джордано Бруно е бликнало като от първото ентусиазирано настроение, от философското настроение към природата, събужда у Гьоте онова настроение, което с пълна отдайност преминава от едно нещо към друго и внася отново в природните неща Бога, когото човекът е научил само да чувства в природата. При Гьоте настроението на Джордано Бруно е станало именно *настроение*, то се е родило така да се каже с него. То съществуваше, когато седемгодишното момче взема масата на баща си, слага върху нея минерали от сбирката на баща си, за да има едно произведение на природата, слага също растения от хербариума на баща си, а отгоре забожда димящи свещици и взема една лупа, с която хваща лъчите на изгряващото Слънце и запалва свещиците, за да принесе по този начин една димна жертва на Бога, който живее в минералите и в растенията, жертва запалена от самите сили на природата. Така Джордано Бруно живее в Гьоте на поврата на 18-то, 19-то столетие - но той живее така, че това, което живее като най-вътрешно разположение на душата, Гьоте го внася във всички отделни неща на природата. Именно от такова едно разположение на духа Гьоте не можеше да разбере, защо естествениците от неговото време можаха да припишат на човека по такъв повърхностен начин един признак, който да го различава от животните. Това беше една съвършено материалистична мисъл, когато естествоизпитателите на 18-то столетие казваха, че човекът не притежава онази малка кост, която животните имат в горната челюст, междучелюстната кост, и която съдържа горните зъби-резци. Тези естествоизпитатели казваха: животните имат тази междучелюстна кост - и това ги различава от човека. Действително, би трябвало да не съществува никакъв Бог, който би бил вътрешен, движещ принцип на природата, а един Бог, който си тласкал от вън, за който Джордано Бруно казва "circumrotans et circum-

ducens", който първо е направил животните и след това е поставил до тях човека и - един вид за да му залепи един признак, един отличителен знак, който да показва, че хората са и нещо друго още - би определил: Животните имат междучелюстната кост, човекът няма тази кост! Ето защо Гьоте става великият изследовател на природата, който се старее да покаже, как това, което живее в природата съобразно формата, може да изпита едно повишение. Така щото разликата между човека и животното не трябва да се търси в подобно външно нещо, каквото е междучелюстната кост, а Гьоте се старее да покаже, че в човека живее нещо, което със същите кости и мускули, каквито и животните имат, съставлява по-висшия дух на човека. Ето защо при Гьоте се получава така чудесно, че той не само открива междучелюстната кост и показва, как тази кост при човека е срасната, защото тя е само една второстепенна кост, а, изказва и увереността, че костите на гръбначния стълб, на прешлените на гръбначния стълб могат да се издуют, когато духът, който иска да бъде деятелен в един мозък, се нуждае от това.

Наистина: за мене беше нещо твърде чудесно, когато дълго време бях работил с естественонаучните съчинения на Гьоте и се постарях да проникна в един такъв принцип, какъвто е този, когато Гьоте си представя костите на човешкия череп просто като метаморфозирани прешлени кости представя си, че костите на прешлените на гръбначния стълб са се разширили и са се превърнали в кости на черепа. Тогава ми дойде една мисъл, една идея, която не можех да си представя по друг начин, освен този: Гьоте е имал също и идеята, че самият мозък е един метаморфозизиран чрез духа гръбначен мозък, така щото не само обвивката, а и самият мозък издигнат на една по-висока степен е това, което съществува на една по-ниска степен в костите на прешлените на гръбначния стълб и в гръбначния мозък. И за мене беше един чудесен момент, когато върху една малка бележка, написана от Гьоте с молив, намерих през 19-те години това, което после бе съобщено от професор Барделебен във Ваймарския Годишник в една статия "Гьоте като анатомист": Всъщност мозъкът е една преобразена част на гръбначния мозък.

Така ние виждаме у Гьоте настроението, което за първи път намираме у Джордано Бруно, приложено вече от Гьоте към отделните органи на природните същества, виждаме, как Гьоте се старее практически да внесе във всяко мислене върху природата духа на Джордано Бруно - до който той стои така близо и по отношение на думите. Ето защо за Гьоте беше така важно да вижда в целия растителен свят една метаморфоза на първичното растение /на пра-растението/. И наред с това, което е произвел Гьоте, художникът, стои велико и мощно това, което той е произвел като природоизпитател, защото в известно отношение същият дух, кой-

то беше слязъл от ясновиждащите степени до едно сетивно виждане, се е въплътил в Гьоте в една личност, която всеотдайно внасяше при наблюдението духа във всяка подробност. Какво виждаше Гьоте в отделното растение? Израза на *пра-растението*. И какво беше за него това прарастение? Духовното, духовното в отделните растителни форми. Тук е важен онзи разговор между Шилер и Гьоте, когато и двамата бяха посетили заедно едно събрание на едно природоизследователско дружество. Шилер излезе от събранието и каза на Гьоте: Всичко, което се казва върху растенията, остава все пак така незадоволително, на което Гьоте отговори: Може би е възможно да сторим това и по друг начин, така че да виждаме не само това, което са частите, които остават в нашите ръце, но и това, което съставлява тяхната духовна връзка. Тогава Гьоте взе една лист хартия и нарисува с няколко черти една растителна форма пред Шилер. Той беше наясно върху факта: Това не съществува само в лилията, или в глухарчето или в ранункулуса, а във всички растения, но разнообразено, размножено в различните растения. Тогава Шилер, който не можеше да разбере тази форма на пра-растението, каза: Но това не е никаква действителност, това е само една идея! Гьоте остана крайно изненадан и само отговори: "Ще ми бъде много приятно да имам идеи, без да зная това и даже да ги виждам с очите си!" Защото Гьоте виждаше духовното, което се разпростира през всички растения, виждаше го така, че даже можеше да го нарисува. Също така беше и с пра-животното, с първичното животно във всички животни.

Така Гьоте проследяваше Бога, който не тласка отвън, а движи всичко вътре, проследяваше божествения Дух, който тъче и живее във всичко съвсем конкретно от растение на растение, но също и от лист на лист от цвят на цвят, също така и от животно на животно, а също и от кост на кост, от една животинска форма в друга. И интересно е, че Гьоте е бил малко разбран от неговото време, че неговите съвременници - както и самият Шилер - не знаеха това, което всъщност Гьоте искаше. Но постепенно Гьотевият дух ще се вживее и в мисленето върху природата. Тогава хората ще познаят, че също Гьотевият Дух е бил с една степен над Джордано Бруно, че Джордано Бруно е говорил за Бога, който е пантеистично навсякъде, който може да бъде намерен навсякъде, в камъните и растенията и в животните, но че наистина и Гьоте търсеше Бога, който не тласка нещата отвън, но си казваше по-нататък: Ние не трябва да насочваме нашия поглед само върху всеобщото, а трябва да преминем към отделните явления и да търсим Духа в отделните неща. Защото по друг начин живее духът в растението, по друг начин в камъка, по друг начин в тази, по друг начин в онази кост. Духът е вечно движещото се, което формира отделните части на материята. Материята се

подчинява на движещия Дух. Това може да бъде изказано от едно настрояние на духа, както Джордано Бруно прави това; но човек може да го търси с отдайност и във всички подробности, както прави това Гьоте. Тогава човек постепенно стига до там, да пристъпи действително към това, което разпростреният килим на природата съдържа като Дух, така щото в този килим постепенно му се разкрива Духът.

Когато мислим по този начин върху редуващите се степени на такива духове като Галилей, Джордано Бруно и Гьоте, ние най-после ще привикнем да апелираме към това, което е основната черта на такива духове, и не ще останем при обикновените разбирания, защото и по отношение на великите духове хората на драго сърце слушат фрази. По отношение на Галилей, който със своята велика божествена идея обгръщаше моментално безпространствено и безвременно целия живот, можем много добре да запитаме: Какво повече знаят хората на нашето съвремие върху особеното значение на Галилей, освен единственото нещо, което сигурно не е вярно, че той бил казал: "И все пак то се движи!"? /Слънцето/. Това е наистина една красива фраза, но - както можете да видите от изследванията на италианския учен Анджели де Губернатис -, то е нещо, което съвсем не е вярно. И колко често за Гьоте постоянно се цитира, че неговите последни думи са били: "Повече светлина!" -, единственото, което той не е казал. Ето защо е необходимо, чрез това, което е Духовна наука, да се хвърли светлина и в духа на такива личности и да не пренасяме нашия собствен дух и различните времена, както така драговошно обичаме да вършим това.

Тези трима духове, които образуват една чудесно настроена тройка в изходната точка на нашето по-ново време, като Галилей и Джордано Бруно стоят в тази изходна точка подобно на една зора, а след това тя изгрява като Слънце, ние можем да ги охарактеризираме най-добре, когато помислим върху думите на самия Гьоте, които ни показват, как той е чувствувал от духа на по-новото време, че даже и най-малкият атом материя не може да съществува без стоящия зад него дух, която го довежда при друг атом. По този случай можем да си спомним за положението, което самият Гьоте описва, когато много години след смъртта на Шилер при разравянето на неговите кости и пренасянето им в гробницата на принцовете, Гьоте стои при гроба и разглежда черепа на Шилер четейки по неговите форми Шилеровия гений. Той смяташе, че е познал Шилеровия череп именно по неговите определени форми и този череп бива пренесен после в гробницата на принцовете. И на него твърде добре му стана ясно това, което ние видяхме при Галилей: че човек трябва да намери в смирение и математически Духа. И днес още съществува църковната лампа в църквата от Пиза, която се е люляла насам и ната-

тък за безброй души. Но когато веднъж Галилей стоеше пред нея, той измери по собствения си пулс равномерността на колебанията на лампата и по това откри толкова важния днес закон на колебанията на махалото, което за него беше една мисъл на Бога. И така много неща. При гроба на Шилер в Гьоте се роди мисълта, която живееше в Джордано Бруно от неговото философско въодушевление: Дух има във всяка материя, навсякъде, но не тласкащ или водещ в кръг, а като един Дух, който живее и в най-малкия атом! Това духовно разбиране на Джордано Бруно възкръсна отново и в душата на Гьоте, когато държеше в ръката си черепа на Шилер и - както водата се стъстява в лед - духът на Шилер му се явява във формата на Шилеровия череп. Цялата духовна основа на Гьоте стои пред нас, когато четем неговото хубаво стихотворение на Гьоте, което той е написал след съзерцаването на Шилеровия череп, и особено онези стихове, които така често погрешно се цитират, които могат да бъдат разбрани само от даденото положение. Защото трябва да си представим, че Гьоте видя Шилеровата индивидуалност като пластично стъстена, втвърдена пред себе си и каза след това, както трябваше да каже съобразно особеността на живеещия, в Джордано Бруно и в Гьоте сроден Дух:

"Що може повече човек в живота да добие,
Освен в природа Бог се нему да разкрие,
Как твърдото тя прави в дух да се стопява
И как създаденото от духа втвърдено съхранява!"

КРАЙ НА ВТОРА ЧАСТ